

Virallisen ja henkilökohtaisen rajamailla. Keskustelu tasavallan presidentin asiakirja-aineiston olemuksesta vuosina 1977–2012

Itä-Suomen yliopisto

Yhteiskuntatieteiden ja
kauppatieteiden tiedekun-
ta

Historia- ja maantieteiden
laitos

Arkistotalle suuntautunut
pro gradu -tutkielma

Joulukuu 2014

Lauri Partanen

Ohjaajat: Tapio Hämynen
ja Kimmo Katajala

ITÄ-SUOMEN YLIOPISTO, TUTKIMUSTIEDOTE

Tekijä: Lauri Partanen

Opiskelijanumero: 185410

Tutkielman nimi: Virallisen ja henkilökohtaisen rajamailla. Keskustelu tasavallan presidentin asiakirja-aineiston olemuksesta vuosina 1977–2012

Tiedekunta/oppiaine: Yhteiskuntatieteiden ja kauppatieteiden tiedekunta, Suomen historia

Sivumäärä: 140

Aika ja paikka: joulukuu 2014, Joensuu

Pro gradu -tutkielmassani käsitellään tasavallan presidentin asiakirja-aineiston olemuksesta käytyä valtiopäiväkeskustelua ja muuta päätöksiin johtanutta keskustelua vuosina 1977–2012. Tutkin, mitkä aatteelliset seikat ovat johtaneet kulloisenakin ajankohtana laeissa ja asetuksissa säädettyihin presidentin asiakirja-aineiston määrittelyihin. Asiakirja-aineiston käsittämistä eri aikoina on pyritty selvittämään aatehistoriallisella menetelmällä. Lähdeaineistona on käytetty painettuja valtiopäiväasiakirjoja ja -pöytäkirjoja sekä painamattomia virka-arkistolähteitä. Tutkimusaihetta on lähestytty etupäässä poliittisen aatehistorian näkökulmasta.

Vuosina 1977–2012 säädettiin kaksi arkistolakia (1981, 1994), kolme lakia tasavallan presidentin kansliasta (TPK-laki, 1987, 1995, 2012) ja kaksi asetusta tasavallan presidentin arkistosta (presidentinarkistoasetus, 1994, 1995). Osoittautui, että 1970-luvulla valmistellun vuoden 1981 arkistolain yhteydessä keskustelua presidentin virka-arkistosta rajasi presidentti Kekkonen vallasta johtunut itesesensuurin ilmapiiri. Presidentin vaihduttua Koivistoon alettiin Kekkonen presidenttikautta käsitellä vähitellen kriittisin äänenpainoin. Kekkonen yksityistä presidentinarkistoa arvosteltiin, mikä johti siihen, että vuoden 1987 TPK-laissa terävöitettiin presidentin virka-arkiston olemusta. Haluttiin, etteivät presidentit enää voisi vedota omaisuusuojaansa olemukseltaan epäselvien asiakirjojen kohdalla. Kylmän sodan päättyminen rikkoi YYA-Suomen puheavaruuden, mikä johti aiempaa vapaampaan keskusteluun presidentin asiakirja-aineistosta. Ehdotukset presidentin alistamisesta yleiselle arkistolainsäädännölle tosin kaatuivat vanhoillisten vastustukseen vuonna 1994, mutta presidentinarkistoasetuksilla paikattiin tilannetta: presidentin virka-arkisto sai aiempaa tarkemman määritelmänsä. Arkistopoliittinen keskustelu hälveni vuosituhannen taitteen jälkeen. Vuoden 2012 TPK-lailla tehtiin selväksi, että presidentin virka-arkisto oli pysyvä valtionelimen arkisto.

Sisällysluettelo

1 Johdanto	6
1.1 Missä määrin henkilökohtaista, missä määrin julkisoikeudellista?	6
1.2 Tutkielman kysymyksenasettelu ja menetelmä	7
1.3 Lähdeaineiston esittely ja arviointi	11
1.4 Tutkimusperinne	14
2 Varovaista presidentin asiakirja-aineiston olemuksen problematisointia (1977–1982).....	21
2.1 Presidentin tehtävät valtiosäännön mukaan 1919–1999	21
2.2 Suomen ensimmäinen arkistolaki ja presidentin asiakirja-aineisto: asiakirja-aineiston olemus jää politisoimatta 1930-luvulla.....	25
2.3 Julkisuuslaki ja tekijänoikeuslaki virallisen ja yksityisen rajalinjan osoittajina	28
2.4 YYA-Suomen poliittinen kulttuuri ja Kekkonen arkisto	30
2.5 Arkistotoimikunta presidentin asiakirja-aineiston äänettömänä politisoijana	38
3 Presidentinarkistopoliittinen kategorisointi nostaa päätään (1983–1989).....	48
3.1 Mauno Koiviston presidenttiys ei juuri murra vanhaa ajattelua.....	48
3.2 Kekkonen paperit keskustelun nostattajana.....	51
3.3 Kyseenalaistamisen mahdollisuus glasnostin seurauksena	53
3.4 ” <i>Kansallinen merkitys</i> ” tekee tuloaan arkistopoliitiikkaan	54
4 Menneisyydenhallinnasta ammentava arkistopoliitiikka kansakunnan yhteisen muistin takaajana (1990–1999).....	59
4.1 Menneisyydenhallinta luo edellytykset arkistopoliittiselle keskustelulle	59
4.2 Vihreiden uusi arkistopoliitiikka rikkoo vanhan politiikan ilmapiiriä.....	61
4.2.1 Vihreät haluavat normalisoida presidentin asiakirja-aineiston.....	61
4.2.2 Ensio Laine ja vanhan arkistopoliitiikan reaktio	64
4.3 Vanhakantainen linja kaataa arkistolakityöryhmän lavean presidentin asiakirja-aineisto-käsityksen	67
4.3.1 Litzenin johdolla uudistusta tekemään: presidentti ei saa jäädä koskemattomaksi .67	

4.3.2 Uudistuksen kaataa YYA-kulttuurin henki	71
4.3.3 Vihreiden lakiehdotus viimeisenä mahdollisuutena alistaa presidentti arkistolaille	77
4.4 Donnerin ja Paasion lännenkaipuu sekä Aittoniemen kekkoslaisuus: eri lähtökohdista samansuuntaiseen arkistopolitiikkaan	81
4.4.1 Donner ja Paasio: suomettumisen kokemukset ja länsimaiset arvot arkistopolitiikan suunnannäyttäjinä	81
4.4.2 Aittoniemi: ”vahingollinen väittely” on saatava loppumaan	88
4.5 Vihreä eduskuntaryhmä jälleen arkistopoliittisen keskustelun nostattajana	90
4.5.1 Vihreät vaativat salatun menneisyyden valaisemista	90
4.5.2 Eero Paloheimo: sananvapauden puolesta Kekkonen ajan sairasta ilmapiiriä vastaan	92
4.5.3 Paavo Nikula: parlamentarisointi ja legalismi presidentin asiakirja-aineiston demokratisoinnin lääkkeeksi	96
4.5.4 Ben Zyskowicz: historiallinen totuus vääryyksien korjaajana	98
4.6 Ahtisaaren TPK-laki ja presidentinarkistoasetukset	103
4.6.1 Uudella TPK-lailla ei lähtökohtaisesti mitään uutta	103
4.6.2 TPK-lakien nojalla annetut presidentinarkistoasetukset: virka-arkisto institutionalisoidaan	104
4.7 Pentti Tiusanen: presidentin asiakirja-aineisto osana kansallista identiteettiä ja kollektiivista muistia	106
5 Kiinnostuksen hiipuminen (2000–2012)	109
5.1 Uudistettu valtiosääntö ei innosta selventämään presidentinvallan kahtalaisuutta	109
5.2 Historiapoliitiikan kuihtuminen valtiopäivillä	111
5.3 Presidentti ymmärretään pysyväksi arkistonmuodostajaksi virkansa perusteella	113
6 Lopuksi: YYA-kulttuurin determinoimasta presidentinarkistopolitiikasta arkistojen demokratisointiin	116
Lähteet ja kirjallisuus	120
Painamattomat lähteet	120

Painetut lähteet	121
Kirjallisuus	121
Virallislähteet (kun ovat verrattavissa tutkimuskirjallisuuteen).....	139

1 Johdanto

1.1 Missä määrin henkilökohtaista, missä määrin julkisoikeudellista?

”Tasavallan presidentin arkistoon kertyy asiakirjoja valtionpäämiehen tehtävien hoitamisesta, mihin tunnetusti liittyy merkittävää sisä- ja ulkopoliittista valtaa. Arkisto on [...] julkisen viranomaisen virka-arkisto. [...] Tunnetusti tämä ei käytännössä toteudu edellisen tasavallan presidentti Urho Kekkosen arkiston osalta. Edes hänen seuraajansa tasavallan presidenttinä ja arkistonmuodostajana ei voi käyttää hyväksi korkean tehtävänsä edellisen hoitajan arkistoa. [...] Salassa pidettävätkin asiakirjat ovat julkisessa virkatehtävässä syntyneitä virallisiasiakirjoja, joten niistä muodostuu virka-arkisto. Moniin muihinkin julkisiin arkistoihin kuin tasavallan presidentin arkistoon kertyy salassa pidettäviä virallisiasiakirjoja sekä kirjeitä ja muita alun perin yksityisiä asiakirjoja. Tämäkään ei tee arkistosta henkilökohtaista eikä muuta toiseksi tasavallan presidentin arkiston julkisoikeudellista luonnetta. Arkistolainsäädäntöä muuttamalla onkin varmistettava, että myös tasavallan presidenttien arkistot tulevat samaan asemaan kuin muiden korkeiden valtioelinten arkistot.”¹

Lainatun tekstin takana oli Vihreä eduskuntaryhmä, joka vaati arkistolainsäädännön saattamista koskemaan myös tasavallan presidentin asiakirja-aineistoa. Ryhmän lakialoite loi perustan pienimuotoiselle arkistopoliittiselle valtiopäiväkeskustelulle, jota käytiin erityisesti 1990-luvulla, mutta jonka enemmän tai vähemmän suora jatkumo ulottui aina 2000-luvulle saakka. Noina vuosina keskeiseksi kritiikin kohteeksi joutui muun muassa presidenttien asiakirja-aineiston luonne, *olemus*. Useat kansanedustajat olivat näreissään siitä, että presidentti oli saattanut sisällyttää valtionpäämiehen tehtävien hoitamisesta kertyneitä asiakirjoja omaan *henkilökohtaiseen* arkistoonsa, johon hänellä oli määräysvalta.² Erityisesti presidentti Urho Kekkosen arkiston järjestelyä oli monien hankala käsittää: Kekkosen arkisto, joka sisälsi

¹ Valtioapäivät 1991. Asiakirjat. Lakialoite 94/1991, 14.11.1991, 1-3.

² Valtioapäivät 1992. Asiakirjat. Kirjallinen kysymys 211/1992, 13.5.1992, 1; Valtioapäivät 1992. Asiakirjat. Kirjallinen kysymys 516/1992, 15.10.1992, 1; Valtioapäivät 1992. Asiakirjat. Kirjallinen kysymys 552/1992, 28.10.1992, 1; Valtioapäivät 1997. Asiakirjat. Kirjallinen kysymys 839/1997, 16.9.1997, 1; Valtioapäivät 1997. Asiakirjat. Kirjallinen kysymys 866/1997, 23.9.1997, 1; Valtioapäivät 1992. Asiakirjat. Kysymys valtioneuvostolle 105/1992, 27.10.1992, 106; Valtioapäivät 1991. Asiakirjat. Lakialoite 94/1991, 14.11.1991, 1-3.; Valtioapäivät 1992. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 105/1992, 17.9.1992, 3226–3227; Valtioapäivät 2002. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 186/2002, 23.1.2003, 6921–6923.

myös *julkisoikeudellista* asiakirja-aineistoa, oli siirretty vuonna 1970 perustetun Tasavallan Presidentin Arkistosäätiön haltuun Orimattilaan.³

Keskustelu sai alkunsa hiukan ennen nykyisin voimassa olevan arkistolain (831/1994) valmistelutyön alkamista. Vuonna 1992 valmistuneen arkistolakityöryhmän muistiossa ehdotettiin radikaalia muutosta arkistolain soveltamisalaan. Ehdotuksen mukaan arkistolaki haluttiin eräin varauksin ulottaa koskemaan myös presidenttiä. Samalla asiallahan oli ollut Vihreä eduskuntaryhmä jo vuotta aiemmin. Niin vihreät kuin arkistolakityöryhmän jäsenetkään eivät pitäneet sopivana, että presidentti saattoi vedota omistusoikeuteensa asiakirja-aineiston kohdalla: aineiston, jonka määrittäminen yksinomaan julkisoikeudelliseksi eli viralliseksi tai henkilökohtaiseksi eli yksityiseksi oli vaikeaa.⁴ Vuonna 1983 voimaan astunut arkistolaki (184/1981) koski vain presidentin *kanslian* arkistoa, jota pidettiin ”*tavanomaisena virka-arkistona*”, mutta presidentin omaan arkistoon laki tuli sovellettavaksi ainoastaan eräiden, varsin yleisluonteisten arkistotoimen hoitamista koskeneiden säännösten osalta.⁵

Radikaali muutos arkistolain soveltamisalaan ei kuitenkaan toteutunut. Arkistolakityöryhmän ehdotusta arkistolain soveltamisesta presidenttiin ei sisällytetty edes hallituksen esitykseen, joka annettiin eduskunnalle vuonna 1993. Hallituksen esityksessä katsottiin, ettei presidentin arkistosta ollut ”*tarkoituksenmukaista*” säätää yleisessä arkistolainsäädännössä, vaan sääntely oli jätettävä tapahtuvaksi tasavallan presidentin kansliasta annetun lain (1099/1987, TPK-laki) 20 §:n valtuussäännöksen nojalla. Siksi arkistolakiin päädyttiin sisällyttämään vain viittaussäännös, jonka mukaan presidentin arkistosta säädettiin erikseen.⁶

1.2 Tutkielman kysymyksenasettelu ja menetelmä

Tutkielman tehtävänä on pyrkiä ymmärtämään presidentin asiakirja-aineiston olemuksesta käytyyn valtiopäiväkeskusteluun ja muuhun säädösvalmisteluun osallistuneiden henkilöiden

³ Arkiston historia. Urho Kekkonen arkisto. <<http://www.kolumbus.fi/ukk-arkisto/hist.htm>>

⁴ Opetusministeriön työryhmien muistioita 1992:19, 15; Valtiopäivät 1991. Asiakirjat. Lakialoite 94/1991, 14.11.1991, 1-3.

⁵ Valtiopäivät 1980. Asiakirjat. Hallituksen esitys 72/1980, 23.5.1980, 4.

⁶ Suomen säädöskokoelma (1099/1987), 23.12.1987, 2740–2743; Suomen säädöskokoelma (831/1994), 23.9.1994, 2547–2550; Valtiopäivät 1993. Asiakirjat. Hallituksen esitys 187/1993, 11.10.1993, 6.

käsityksiä. Tutkimuksessa ollaan kiinnostuneita siitä, *miksi* aikavälillä 1977–2012 on päädytty kulloisiinkin presidentin asiakirja-aineistoa koskeviin käsityksiin. Tutkittava käsittämisen kohde on siis presidentin asiakirja-aineiston olemus, idea, jonka muotoutumiseen ovat vaikuttaneet erilaiset aatteet ja olosuhteet. Päämääräni on esittää tulkinta siitä, miksi presidentin asiakirja-aineiston olemus on ymmärretty juuri siten kuin se on ymmärretty tarkastelemallani ajanjaksolla Suomessa. Toisin sanoen, mitä aatteellisia ja olosuhteellisia aineksia tarvittiin idean muotoutumiseksi? En tarkoita, että idea presidentin asiakirja-aineistosta olisi ollut eri aikoina joko aatteiden tai olosuhteiden tulos, vaan näen Markku Hyrkkäsen (1984, 1989) tapaan, että olosuhteet ovat myös aina ajateltuja, siis aatteita. Siksi ideaa ei koskaan ole syntynyt vain vallinneiden objektiivisten olosuhteiden vaikutuksesta, vaan niiden varsin objektiiviseksi koettujen olosuhteidenkin on täytynyt suodattaa ihmismielien lävitse ennen idean syntymistä.⁷

Koska tutkielmani kuuluu *poliittisen aatehistorian* aihepiiriin, olen lähestynyt tutkimusongelmaani aatehistoriallisin menetelmin.⁸ R. G. Collingwoodiin (1970) ja Hyrkkäseen (1984, 2002) nojautuen olen lähtenyt siitä, että ihmisten puheenvuorot ja tekstit eli käyttämäni lähteet ovat ymmärrettävissä vastauksiksi kysymyksiin. Kun tekstissä ilmaistulle puheenvuorolle (vastaukselle) on ymmärretty kysymys, puheenvuoro on ymmärretty. Selostettu *kysymyksen ja vastauksen logiikka* ei ole metodi, sillä logiikka ei anna ohjeen ohjetta kysymysten esittämiseksi. Kysymyksen ja vastauksen logiikka ei siis anna selväpiirteistä metodista työkalua lähteiden lukemiseen. Se vain kehottaa historioitsijaa näkemään esimerkiksi valtiopäiväasiakirjan tekstin vastauksena kysymykseen, jota vastauksen esittäjä on pohtinut vastaushetkellään. Historioitsijalta vaaditaan siis jonkinlaista *uudelleen eläytymistä* vastaushetkeen.⁹

Kulloistakin presidentin asiakirja-aineiston ideaa ilmentävän lähteen syntyä ei siis voi ymmärtää ilman lähteen syntyyn vaikuttaneen kysymyksen, ongelman, ymmärtämistä. Siksi olen aluksi pyrkinyt sijoittamaan presidentin asiakirja-aineistoa koskevan lähdeaineistoni relevantteihin historiallisiin yhteyksiinsä. Tällä tarkoitan, että ensiksi on täytynyt aiempaan tutkimukseen tukeutuen selvittää kullekin ajanjaksolle tyypillisiä – tiedostettuja tai tiedostamattomia – ja jokseenkin objektiivisiä ajattelun muotoja ja olosuhteita,¹⁰ kutsutaanpa niitä sitten tutki-

⁷ Hyrkkänen 1984, 8; Hyrkkänen 1989, 325, 328.

⁸ Poliittisen historian osa-alueista ks. Julkunen 1986, 11.

⁹ Collingwood 1970, 29–43; Hyrkkänen 1984, 30–66; Hyrkkänen 2002, 157–174.

¹⁰ Hyrkkänen 1989, 328.

musperinteestä riippuen ideologioiksi, mentaliteeteiksi, kulttuureiksi tai rakenteiksi,¹¹ jotka rajaavat inhimillisen ajattelun alaa.

Heikki Ylikankaan (1988) mukaan ideoiden syntyä – niin myös ideoita presidentin asiakirja-aineistosta – on kaikkina aikoina rajannut jokin pidäke. Siksi olen pyrkinyt ymmärtämään lähteitäni, niiden syntyä ja merkitystä, ainakin osittain osana historiallista välttämättömyyttä. Motiiviselityksiin perustuva aatehistoriallinen metodi, jossa ihmisen käyttäytymistä on pyritty selittämään puhtaasti vaikutteilla, ei onnistu vastaamaan, miksi ihminen valitsee erilaisia vaikutteita. Siksi on oletettava, että ihmisen tahto on aina jotenkin rajoittunutta ja determinoitunutta. Ihminen pystyy valitsemaan vain erilaisten raamien sisällä. Jotta tällaisten pidäkkeiden olemassaolo ihmisten ajattelussa kyettäisiin tunnistamaan, ”on kysyttävä, *ketkä muut halusivat samaa ja mikä yhdisti niitä, jotka halusivat*” samaa. Jotta esimerkiksi päätöksiin johtaneita syitä kyettäisiin selittämään, on vertailtava aatteen kannattajien ja vastustajien taustoja, tekijöitä ”*heidän tahtonsa ja useimmiten tietoisuutensakin ulkopuolelta*”. On pyrittävä yhdistämään kukin presidentin asiakirja-aineistoa koskeva keskustelu- ja päätöksentekotilanne varsin objektiivisiksi katsottuihin taustatekijöihin. Selittäviä tekijöitä on uskallettava hakea välitömiä aatteellisia pintatasoja syvemmillä.¹² Tässä Ylikankaan rakennehistorialla höystetyn aatehistorian seuraamisessa olen kuitenkin ollut varovainen. Jo aineistonkin puolesta on ollut turvallisempaa pysyä liikoja yleistyksiä välttävässä tapahtumahistoriallisessa tutkimusotteessa.¹³

Mielestäni Ylikankaan teesi objektiivisista ajattelun rajoittajista onkin lähinnä hedelmällinen lähtökohta kysymyksen ja vastauksen logiikalle. Olen pohtinut, kuinka esimerkiksi YYA-Suomen poliittinen kulttuuri rajoitti keskustelua presidentin asiakirja-aineistosta. Silti YYA-Suomen poliittinen kulttuuri ei ole kaikki kaikessa. Välitöntä ajattelua syvemmälle rakenteelle ei saa antaa selittävän tekijän voimaa liian yksioikoisesti. Merkittäviä ovat sittenkin vain ne rakenteet ja olosuhteet, jotka ihminen on kokenut merkittäviksi. Siten saatetaan ajatella, että YYA-Suomen poliittinen kulttuuri oli olosuhteena merkittävä vaikuttaja presidentin asiakirja-aineiston idean syntyyn vain, jos ihmiset kokivat tuon olosuhteen merkittäväksi.¹⁴ Toisinaan olen korostanut tutkimieni henkilöiden puhetta sitaattien keinoin. Tällöin tarkoitukseni on

¹¹ Immonen 2001, 21–22; Majander 1992, 26–43; Uusitupa 1991, 13, 17, 21, 40, 47; Ylikangas 1988, 177–180.

¹² Ylikangas 1988, 177–180.

¹³ Nevakivi & Hentilä & Haataja 1983, 125.

¹⁴ Hyrkkänen 1984, 8, 11–12, 67; Hyrkkänen 1989, 328.

ollut alleviivata niitä diskurssien rajoja, joiden puitteissa presidentin asiakirja-aineistosta puhuminen oli mahdollista.¹⁵

Hieman samansuuntaisesti voidaan todeta, että tutkimieni henkilöiden ja ryhmittymien ajattelun ja toiminnan selittämisessä on täytynyt kyetä irrottautumaan sellaisesta aatehistoriallisesta käsityksestä, jonka mukaan esimerkiksi puolueaatteet olisivat staattisia: on kyseenalaista perustella 1990-luvun sosialidemokraatin ajattelua yksinomaan vuoden 1919 sosialidemokraattisella puolueaatteella.¹⁶

Kootusti voidaan todeta, että ihmisen ajattelu ja toiminta voivat olla hyvinkin itsenäisiä, mutta aina yhteisöllisesti värittyneitä, ehdollistuneita ja määräytyneitä. Toisaalta on virheellistä olettaa, että ihmiset olisivat vain passiivisia olentoja, jotka eivät pystyisi ajattelemaan ja toimimaan lainkaan yhteisöstä riippumatta. Mahdollisesti hedelmällisin ratkaisu on vain tasapainotella *kulttuurisen syvärakenteen ja ihmisten toiminnan* tason välillä. Pääosin olen pyrkinyt kuitenkin painottamaan ensiksi mainitun merkitystä tapahtumien kulussa.¹⁷

Tulkinnassani olen lähtenyt esiyymmärryksestä, jonka mukaan presidentin asiakirja-aineisto on ollut käsitteellisesti jaettavissa yksityiseen ja julkiseen. Tämä dikotomia ohjaa tulkintaani läpi tutkielman. Tässä olen tietysti velkaa aiemmalle teorianmuodostukselle, käsitykselle siitä, että asiakirja-aineisto on ollut arkistoajattelussa tapana käsittää yksityinen-julkinen-dikotomian mukaisesti. Siten tällainen teoreettinen viitekehys rajaa tutkielmani kysymyksenasettelua.¹⁸ Myönnän, että käsitteellinen viitekehyseni on velkaa 1990-luvun lähdeaineistoni kontekstille, mikä on saattanut ajoittain altistaa anakronistisille päätelmille.¹⁹ Olen kuitenkin pyrkinyt tulkinnassani tasapainoon: käsitteellinen viitekehys ei saa liikaa rajoittaa aikalaisten ääntä, mutta toisaalta aikalaiskäsityksiinkään ei ole voinut sitoutua liiaksi.²⁰ Ehkä suhtautumistani lähdeaineistoon voisi kuvailla teoriaohjautuneeksi, millä tarkoitan, että olen käyttänyt valmiina kategorioina julkista ja yksityistä. Nämä kategoriat ovat määrittäneet lähdeaineistoni analysointia, mutta kategorioita on pyritty korjaamaan aineiston analysoinnin edetessä.²¹ Kaiken kaikkiaan, lähtökohtanani on ollut ainakin osittain suljettu kysymyksenasettelu.²²

¹⁵ Missään nimessä tarkoitukseni ei ole ollut tehdä diskurssianalyysiä. Michael Foucault'n diskurssikäsitteistä ks. esim. Husa 1995, 43; Tiihonen 1986, 160.

¹⁶ Mylly 1986, 53.

¹⁷ Immonen 2001, 21–22.

¹⁸ Moilanen & Riihinen 2010, 50–53. Yksityinen-julkinen-dikotomia arkistoajattelun historiassa ks. esim. Berger 2013.

¹⁹ Kalela 2000, 83–85.

²⁰ Kalela 1987, 124–125.

²¹ Kiviniemi 2010, 74, 79; Tuomi & Sarajärvi 2009, 117, 119.

²² Heikkinen 1974, 19–22.

Teoretisoinnilla viitataan ennen muuta lähdetekstieni kontekstointiin. Kontekstit määräävät tekstin tulkintaa, mutta valitsemani kontekstit ovat ilman muuta vain omia tulkinnallisia ehdotuksiani, ja tutkielman rajaus on pakottanut myös pysäyttämään kontekstointiketjuja. Tutkielmani kannalta julkinen-yksityinen-dikotomia on relevantti konteksti, koska se antoi minulle alun alkaen kipinän tutkielman tekoon. Pysin siis esittämään perustellun tulkinnan tutkimusongelmastani, jonka muodostamisessa olen paljon velkaa esiyymmärrykseni raameille.²³

Tutkielmani kysymyksenasettelu on relevantti, koska pintapuolinenkin valtiopäiväasiakirjojen ja -pöytäkirjojen tarkastelu 1970-luvulta 2010-luvulle osoittaa, että presidentin asiakirja-aineisto on nimenomaan ollut arkistopoliittinen kysymys, joka on puhuttanut valtiopäivillä. Tämän arkistopoliittisen kysymyksen lähihistorian olen esittänyt systemaattis-kronologisesti. Käsiteltävä ajanjakso 1977–2012 on pitkäkö, joten olen pitäytynyt pääosin kronologisessa esitystavassa.²⁴

1.3 Lähdeaineiston esittely ja arviointi

Lähdeaineistonani olen käyttänyt viranomaislähteitä. Pääosa lähteistäni on *painettuja lähteitä*. Näitä ovat valtiopäiväasiakirjat, valtiopäiväpöytäkirjat, Suomen säädöskokoelmat, komiteanmietinnöt ja muut lainvalmistelun tuloksena syntyneet julkaisut. Päästäkseni syvemmälle lainvalmisteluiden taustoihin olen käyttänyt lähteinäni myös *painamattomia virka-arkistojen lähteitä*, joita ovat: 1) Kansallisarkistossa säilytettävään *opetusministeriön II arkistoon* kertyneet lausunnot vuosien 1981 ja 1994 arkistolakien luonnoksista, *valtioneuvoston kirjaajan-konttorin arkistoon* kuuluva valmisteluasiakirja vuoden 1994 tasavallan presidentin arkistosta annetusta asetuksesta (presidentinarkistoasetus) sekä valtioneuvoston kanslian arkistoon kuuluva vuoden 1995 presidentinarkistoasetuksen valmisteluasiakirja; sekä 2) tasavallan presidentin kansliassa säilytettävään *tasavallan presidentin kanslian arkistoon* kuuluva lausunto vuoden 2012 TPK-lain luonnoksesta. Toisin sanoen, lähteitäni ovat vuosien 1981 ja 1994 arkistolakien, vuosien 1987, 1995 ja 2012 TPK-lakien sekä vuosien 1994 ja 1995 presidentinar-

²³ Hyrkkänen 1997, 240, 248.

²⁴ Systemaattis-kronologisesta esitystavasta ks. Soikkanen 1986, 23.

kistoasetuksien valmisteluun liittyneet painetut julkaisut ja painamattomat virka-arkistolähteet, mutta huomiota on keskeisesti kiinnitetty myös valtiopäiväpuheenvuoroihin, jotka eivät ole välittömästi liittyneet yhdenkään säädöksen valmisteluun.

Yhteistä kaikille lähteilleni on se, että ne ovat syntyneet julkista valtaa käyttävien toimielinten toiminnan tuloksena. Esimerkiksi lakiluonnokset on laadittu ministeriön alaisen komitean tai työryhmän toimesta. Näihin lakiluonnoksiin on pyydetty lausuntoja erilaisilta intressitahoilta eli käytännössä niiltä, joita ehdotettu laki tulisi koskemaan. Lakiluonnoksen lausuntokierroksen jälkeen laki on annettu hallituksen esityksenä eduskunnalle, joka on käsitellyt lakiehdotusta omissa valiokunnissaan ja täysistunnoissaan sekä lopulta hyväksynyt lakiehdotuksen presidentin vahvistusta varten.²⁵

Tutkielman rajauksen kannalta on ollut välttämätöntä, että lähteet on rajattu virallislähteisiin. Syvempään analyysiin pääsisi tietenkin tutkimalla myös niitä yksityisarkistoja, joita presidentin asiakirja-aineistosta keskustelleet henkilöt ovat jälkeensä jättäneet. Tutkielmani ei kuitenkaan ole poliittinen elämäkertatutkimus, ja siksi esimerkiksi poliitikoiden henkilökohtaisten jätteiden tutkiminen – erotuksena virallislähteistä – ei ole tutkimustehtäväni kannalta edes kovin olennaista. On tietenkin selvää, ettei tutkimieni virallislähteiden ja niiden tulkinnassa apuna käytetyn kirjallisuuden pohjalta ole muodostettavissa kovin syvällisiä käsityksiä niistä henkilöistä, jotka pyrkivät vaikuttamaan presidentin asiakirja-aineistoon. Ilman yksityisen lähdeaineiston pohjalta tapahtuvaa tulkintaa näiden henkilöiden ”*salatun minän*” selvittäminen jää ilman muuta puutteelliseksi. Väitän silti, että korostetun julkisesti esiintyneiden poliitikoiden ja muiden näitä lähellä olleiden henkilöiden käsitykset presidentin asiakirja-aineistosta avautuvat tutkimustehtäväni kannalta tarpeellisella tavalla, kun vain otetaan huomioon kunkin henkilön muu julkinen toiminta sekä aikaan ja paikkaan liittyvät kontekstit. Historioitsija joutuu joka tapauksessa väittämään asioita, joita lähteissä ei suoranaisesti sanota, mutta jotka näyttävät muut kontekstit huomioon ottaen todennäköisiltä. Henkilöiden ja ryhmien salattu puoli saadaan osittain näkymään varsin vähälläkin lähdeaineistolla.²⁶

Virallislähteiden tutkimuskäyttöä hankaloittaa myös lähteiden niukkasuus. Virallisissa asiakirjoissa usein vain vahvistetaan asiaa koskeva päätös, mutta päätökseen johtanut varsinainen keskustelu on käyty jo aiemmin, epävirallisin muodoin esimerkiksi puhelimesta. Tämä ei tietenkään saa olla tulkintojen tekemisen esteenä. Lähihistorian tutkimus ei edellytä, että

²⁵ Lainvalmistelun etenemisestä ks. esim. Niemivuo 2002, 78–83.

²⁶ Lähteiden aukoista historian tutkimuksessa ks. Hyrkkänen 2002, 220; Poliittisesta elämäkertatutkimuksesta ja sen lähteistä ks. Paavolainen 1986, 206.

kaikki mahdollinen päätöksiä dokumentoiva lähdeaineisto olisi oltava saatavilla: lähihistoriinkin kohdalla on uskallettava muodostaa johtopäätöksiä lähteiden rippeiden varassa. Niinhän tekee varhaisempia aikoja koskeva tutkimuskin.²⁷

Käyttämistäni virallislähteistä valtiopäiväkeskustelut ovat lähteitä, joiden tulkinnassa on kiinnitettävä erityistä huomiota keskustelutilanteeseen, siihen seikkaan, että keskustelut on käyty julkisesti eduskunnan istunnoissa. Vaikka valtiopäiväkeskustelut saattavat ja ovat saattaneet näyttää pelkältä teatterilta, käsittääkseni niissä ilmaistut kannanotot ilmentävät hyvin esittäjiensä ajatuksia ja niiden taustalla olevia rakenteita. Kansanedustajat esittävät kysymyksiä ministereille nimenomaan siksi, että he saisivat huomiota ajamilleen asioille, vaikka todennäköisesti odotettavissa olisikin, ettei esitetyn kysymyksen johdosta seuraisi mitään konkreettisia toimia. Valtionpäivien kysymysinstituutiot ovat kansanedustajien keinoja muotoilla omaa poliittista profiiliaan, sillä kysymykset huomioidaan jokseenkin hyvin esimerkiksi lehdistössä, vaikkei kansanedustaja itsekään uskoisi kysymyksensä johtavan mihinkään todelliseen muutokseen. Se ei mielestäni silti tarkoita sitä, etteivätkö kansanedustajat todella olisi esittämiensä kysymysten takana. Ei kysymyksiä ainakaan tiedontarpeen vuoksi esitetä: valtiopäivillä esitetty kysymys ministerille on kai yksi raskaimmista keinoista hankkia informaatiota. Huomionhaku ajamalleen asialleen vie kansanedustajan esittämään tärkeät kysymyksensä eduskunnan istuntoon.²⁸

Ministereillä on taas usein ollut taipumusta vastata monimielisesti kansanedustajien näille osoittamiin kysymyksiin. Syynä pidetään esimerkiksi sitä, etteivät ministerit useinkaan tahdo sitoa käsiään jonkin kysymyksen kohdalla. On oman aseman kannalta vaarallista asettua suoraan vastustamaan tai kannattamaan kansanedustajan kysymyksessään esittämää asiaa.²⁹

---

²⁷ Soikkanen 1998, 160–161.

²⁸ Wiberg & Koura 1996, 209, 212.

²⁹ Wiberg & Koura 1996, 205.

1.4 Tutkimusperinne

Historioitsija pyrkii tekemään tutkimusaiheensa ymmärrettäväksi erilaisten kontekstien avulla. Menneiden tapahtumien sijoittaminen konteksteihinsa ei ole koskaan ongelmattonta. Seuraavissa alaluvuissa lyhyesti esittelemäni kontekstit ovatkin ehdotuksiani, omia valintojani, joiden puitteissa pyrin tulkitsemaan presidentin asiakirja-aineiston olemuksen muutosta.³⁰ Tutkielmani on nähtävä osana julkista hallintoa koskevaa historiallista tutkimusta, jossa on perehdytty modernin hallinnon ja valtion syntyyn vaikuttaneisiin aatteisiin. Selkeästi keskeisemmälle sijalle asetuu kuitenkin Suomen kylmän sodan aikakautta ja ulkopoliittikan johtamista valaiseva poliittisen historian ja valtiosääntöhistorian tutkimusperinne sekä suomalaisen historiapolitiikan tutkimusperinne. Näen tutkielmani myös jatkeena arkistoajattelua koskevalle historiantutkimukselle.

Vaikka olen rajannut tutkimusongelmani kontekstoinnin Suomen itsenäisyyden aikakauteen, on tuotakin aikakautta varhaisempia aikoja selvittäneellä hallinto- ja oikeushistoriallisella tutkimuksella ollut arvoa kysymyksenasetteluni esiyymmärryksessä. Siksi on ollut tärkeätä huomata, että oikeusjärjestelmän kahtiajako yksityis- ja julkisoikeuteen osuu ajallisesti yhteen asiakirjojen vastaavan kahtiajaon kanssa. Lars Björnen (1986, 2006) mukaan oikeusjärjestelmän kahtiajako ajoittuu 1780-luvulle, feodaalijärjestelmän hajoamiseen, taloudellisen liberalismiin vahvistumiseen sekä voimistuvien valtiomahtien ja itsevaltiuden syntyhetkiin. Feodaalijärjestelmässä kahtiajakoa ei tunnettu, vaan paljolti maaomaisuuteen perustunut vallankäyttö merkitsi sitä, että periaatteessa myös kuninkaan vallankäyttö perustui sopimussuhteisiin, nyky mielessä muotoiltuna siis yksityisoikeudellisiin oikeussuhteisiin.³¹

Ajatus asiakirjojen julkisoikeudellisesta luonteesta juontaa juurensa samaan ajankohtaan, tarkemmin Ranskan vallankumoukseen (1789). Vallankumouksen seurauksena Ranskaan perustettiin Kansallisarkisto, jossa säilytettiin hallituksen asiakirjoja, joiden katsottiin olevan julkista omaisuutta. Kaikki kansalaiset saivat käyttää Kansallisarkistossa säilytettyjä arkistoja, mitä voidaan pitää radikaalina muutoksena aikaisempaan. Aiemminhan arkistoja oli kertynyt niin hallitsijoille kuin hallintoviranomaisille, jotka säilyttivät arkistojaan sukupolvelta toiselle. Hallitsijoiden kohdalla asiakirjat olivat aseita, joilla pyrittiin oikeuttamaan valta, taistelemaan

---

³⁰ Ollilla 2010, 68–69.

³¹ Björne 1986, 130; Björne 2006, 1096, 1098.

siitä. Ennen Ranskan vallankumousta arkistojen ei ajateltu palvelevan tutkimusta tai kansan tiedontarvetta, vaan arkistot olivat selkeästi yksiä vallankäytön välineitä.³²

Quentin Skinner (1987) on käsitellyt suvereenin vallankäytön irtoamista henkilökohtaisesta vallankäytöstä osana modernin valtiokäsitteen syntyä. Skinner väittää 1600-luvulla vaikuttaneen Thomas Hobbesin olleen ensimmäinen, joka kiisti alamaisten velvollisuuksien kohdistuvan hallitsijan henkilöön. Velvollisuudet kohdistuivat pikemminkin abstraktiin ideaan, valtiioon. Tämä tarkoitti karismaattisen ja persoonallisen vallankäytön olemuksen hiipumista. Ennen Hobbesia valtiokäsitettä ei kyetty erottamaan sitä hallussa pitävästä henkilöstä, vaan hallitsija oli ikään kuin valtion ruumiillistuma. Vallankäytön persoonallisuuden lakkaaminen teki sekä alamaista että hallitsijahenkilöstä valtiolle – josta tuli nyt itsenäinen olio – kuuliaisia osapuolia. Niin hallitsijan kuin alamaistenkin oli toimittava valtion lainsäädännön puitteissa. Kaiken kaikkiaan, valtioatteen muutos johti eron tekemiseen hallitsijan viran ja henkilön välille.³³

Samansuuntaisiin johtopäätöksiin on tullut myös Max Weber (2009), jonka mukaan modernia byrokratiaa leimaa erityisesti se, että virkamiehillä on ainoastaan normeihin perustuva kompetenssi toimiinsa. Weber sijoittaa virkamiesten henkilökohtaisen vallan lakkaamisen nimenomaan modernin valtion syntyyn. Modernin valtion virkamiehet ovat vain rahapalkalla työskenteleviä ja normeissa asetettujen toimivaltuuksiensa rajoissa tehtäviään hoitavia henkilöitä, joiden *herruus* yli alamaisten on vain herruutta ”*legaalisuuden*” ansiosta. Modernissa valtiossa herruus perustuu rationaalisesti asetettujen toimivaltanormien noudattamiseen. Herruus legalisuuden ansiosta on jotain tyystin muuta kuin persoonallinen, karismaattinen herruus.³⁴ Jürgen Habermas (2004) väittää, että ”*lain herruuteen*” sisältyy idea koko herruuden lakkauttamisesta. Kun kaikki julkinen valta on porvarillisessa ”*lakivaltiossa*” sidottu ennalta annettuihin toimivaltanormeihin, samalla on syrjäytetty koko valtio suvereenina vallankäytönvälineenä.³⁵

Seppo Tiihosen ja Heikki Ylikankaan (1992) mukaan Suomi seurasi modernin liberaalin hallinnon omaksumisessa eurooppalaista esimerkkiä 1860-luvulta lähtien, mutta vasta seuraavalla vuosisadalla suomalaisesta hallintokulttuurista kehittyi oikeusvaltiollinen hallinnon lainalaisuusperiaatteeseen nojaava kulttuuri. Tällaista täydellistä byrokraattista hallintokulttuuria

³² Berger 2013, 5-6; Blouin & Rosenberg 2011, 166; Duchein 1992, 14–25; Pfeiffer 1967, 37; Saarenheimo 1993, 414–415, 427.

³³ Skinner 1987, 83–84, 90–91, 93, 96, 103–104.

³⁴ Weber 2009, 14–15, 71–72.

³⁵ Habermas 2004, 130.

ei weberiläisessä mielessä koskaan saavutettu, vaan henkilö- ja luottamussuhteisiin perustunut hallitseminen on ollut tavallista 1900-luvullakin. Tästä keskeisenä osoituksena oli nimenomaan presidentti-instituutio. Suomessa tällainen hovihallinto erotuksena byrokraattisesta hallinnosta eli hyvin ulkoasiainhallinnossa ja presidentin vallankäytössä.³⁶

Toisen maailmansodan jälkeisen suomalaisen presidenttiyden historia osoittaaakin, että presidentit eivät idänsuhteiden vaalimisen vuoksi enää tyytyneet sivustakatsojan osaan ulkopoliittikan hoidossa. Useissa poliittisen historian, politologian ja valtiosääntöoikeuden tutkimuksissa onkin arvioitu, että presidenteistä, etenkin J. K. Paasikivestä ja Urho Kekkosesta, tuli idänsuhteiden takuumiehiä, jotka hoitivat presidentintoimeaan usein epävirallisissa yhteyksissä. Presidentin virallisen päätöksenteon rinnalle alkoi muodostua ensimmäisen tasavallan presidenttiydelle vieras vallankäyttömuoto, joka perustui perustuslain väljään tulkintaan.³⁷ Tämä epävirallisen vallankäytön olemassaolo – se tosiseikka, ettei presidentintoimea aina ollut hoidettu vain lainsäännösten mukaisesti – sai minut pohtimaan tästä vallankäytön kaksinaisuudesta johtuvaa merkitystä asiakirja-aineistolle.³⁸

Timo Vihavainen (1991) on esitellyt teoksessaan *Kansakunta rähmällään* suomettumiseksi kutsutun ilmiön seurauksia Suomen sisä- ja ulkopoliitikassa. Suomettumisen käsitteelle ei ole yksiselitteistä määritelmää, mutta kaikessa yksinkertaisuudessaan sen voidaan katsoa tarkoittavan Neuvostoliiton tosiasiallista vaikutusvaltaa Suomen sisä- ja ulkopoliittikkaan kylmän sodan aikakautena. Suomettuminen oli ennen muuta länsieurooppalaisten antama nimitys sellaiselle ei-toivotulle idänpoliitikalle, jossa nimellisesti suvereeni valtio alistui niin sisä- kuin ulkopoliittikan saralla Neuvostoliiton tahdon alaisuuteen. Toisaalla suomettumiskehitystä saatettiin pitää järkevänä ja harkitsevaisena idänpoliittikkana, toisaalla siihen liitettiin jopa totalitarismin ja kansallisen itseinhon piirteitä. Suomettumisilmiöön liittyi Suomessa presidentti Kekkonen tavattoman suuri poliittinen vaikutusvalta, joka ylitti selkeästi presidentille valtiosääntöisesti kuuluneet muodolliset, joskin myös epämääräiset toimivaltuudet. Vaikutusvalta perustui nimenomaan presidentin henkilökohtaisiin kontakteihin, joiden turvin Suomen uskottavuutta Neuvostoliitossa pyrittiin ylläpitämään.³⁹

Suomettuminen on tutkielmassani keskeinen konteksti. Siksi Vihavaisen poleemissävytteisen teoksen lisäksi on täytynyt tutustua ilmiöön myös muun tutkimuksen avulla. Harto Hakovir-

³⁶ Tiihonen & Ylikangas 1992, 62–63, 235–242.

³⁷ Ks. luku 2.1 ja sen viitteet.

³⁸ Lasse Lehtisen (2002) mukaan ”[a]siat kulkivat presidentin kautta, lopulta sellaisetkin, jotka eivät minkään valtiosäännön tulkinnan mukaan presidentille kuuluneet”. Lehtinen 2002, 661.

³⁹ Vihavainen 1991, 18–30, 108–109.

taan (1975) tukeutuminen johtaisi kenties kielteissävytteisen suomettuminen-termin hylkäämiseen. Hakovirran mukaan kun suomettumiseksi väitetyt ilmiön kohdalla oli kyse vain Suomen ja Neuvostoliiton malli järjestää kahden erilaisen valtion keskinäiset suhteet ”*rauhanomaisen rinnakkainelön ja yhteistyön*” perustalle.⁴⁰ Jukka Nevakivi (1996) näki Hakovirran käsityksen suometumisesta olevan liikaa kiinni Neuvostoliitossa. Vihavaisen tapaan suomalaisesta näkökulmasta tutkittuna Nevakivi väitti, että suomettuminen tarkoitti ennen muuta ”*alistettua olotilaa*”. Tässä Nevakivi kritisoi esimerkiksi Walter Laqueuria, joka oli väittänyt (1992) suomettumisen perustuneen erityisesti Suomen epäedulliseen maantieteelliseen sijaintiin. Tämän selityksen mukaan suomalaiset eivät voineet sijaintinsa vuoksi muuhun kuin Neuvostoliiton mielistelyyn. Nevakiven mukaan suometumisessa oli kuitenkin kyse muustakin. Sitä harjoitettiin suhteellisen vapaaehtoisestikin omien etujen tavoittelun nimissä.⁴¹

Jorma Kallenaution (2005) mukaan suomettuminen tarkoitti Suomen kohdalla sitä, että ”*Suomi ja sen poliittiset johtajat olivat [...] kuin nuorallatanssija, jonka pienikin horjahdus saattoi johtaa tuhoon*”. Neuvostoliitto oli puuttunut Suomen sisäisiin asioihin esimerkiksi yöpakkasten (1958–1959) ja noottikriisin (1961) yhteydessä, minkä seurauksena lännessä alettiin 1960- ja 1970-luvuilla entistä enemmän uskoa Suomen jääneen Neuvostoliiton vaikutuksen alaiseksi. Vaikuttaa siltä, että lännessä esitetyt uskomukset pitivät osittain paikkansa. Suomi todellakin otti Neuvostoliiton huomioon ulkopoliitikassaan erilaisella vakavuudella kuin Euroopan muut puolueettomat maat tekivät. Suomalaisten poliitikoiden ja Neuvostoliiton edustajien välillä pidettiin tiiviistikin yhteyttä, millä vaikutettiin myös Suomen hallitus- ja sisäpolitiikkaan. Etenkin Keskustapuolueen sisäinen K-linja ja Suomen Kommunistisen Puolueen (SKP) vähemmistökommunistit saattoivat tehdä sisäpolitiikkaa pelottelemalla Neuvostoliiton reaktioilla. Hyväksynnän hakeminen Neuvostoliiton edustajilta Suomen politiikalle oli ”*maan tapa 1970-luvulla*”. Vaikka suomettuneeksi nimitetystä politiikasta vallitsi suurelta osin yhteisymmärrys, niitä harvoja neuvostovallan kyseenalaistajia saatettiin kutsua mustavalkoiseen sävyyn neuvostovastaisiksi.⁴²

Eryteisesti tiedotusvälineiden kohdalla suomettuminen saattoi tarkoittaa itsesensuuria.⁴³ Vuoden 1948 YYA-sopimuksen pohjalle rakentuneiden tulkintojen perusteella tiedotusvälineissä käsiteltiin erityisen varovasti Neuvostoliittoa ja muita sosialistisia maita. Esko Salminen

⁴⁰ Hakovirta 1975, 205.

⁴¹ Laqueur 1992, 501–502; Nevakivi 1996, 14–15.

⁴² Kallenaution 2005, 304–314.

⁴³ Kallenaution 2005, 315–317.

(1996) väittää, että tiedotusvälineet kirjoittivat sosialististen maiden asioista ”*niin kuin niiden toivottiin olevan*”. Suomettumisen alalajiksi käsitetty itesesensuuri perustui niin aitoon Neuvostoliiton-pelkoon kuin myös sisä- ja valtapoliittisiin motiiveihin. Maan ulkopoliittisessa johdossa itesesensuuria pidettiin hyväksyttävänä viisaan turvallisuuspolitiikan takaamiseksi. Suuressa osassa lehdistöä tällaista länsimaisen sananvapauden vastaista lehdistökäsitystä ei hyväksytty, mutta itesesensuurin mukaisesti toimittiin silti. Oikeaoppisuudesta pitivät viime kädessä huolen Suomen ulkopoliittinen johto ja Neuvostoliiton edustajat. Itsesensuuri henkilöityi erityisesti presidentti Kekkooseen, mutta sensuuri jatkui lievenneessä muodossa myös presidentti Mauno Koiviston presidenttikaudella aina Neuvostoliiton kaatumiseen 1991 saakka.⁴⁴

Arkistoja, puhumattakaan niiden julkinen-yksityinen-kahtiajaosta, ei juuri ole tieteellisen tutkimuksen piirissä käsitelty suomettumisen ja laajemmin poliittisen historian konteksteissa. Tarkastelemastani tutkimusperinteestä kenties lähimmäksi osuu Osmo Apunen (1984b). Hän on käsitellyt kysymystä presidentti Kekkonen arkistosta osana Suomen *uusrealistista* ulkopoliittista ideologiaa. Apunen väitti, että kysymys Kekkonen poliittisen perinnön vartioimisesta oli osa Suomen uusrealistista ideologiaa. Kekkonen poliittista perintöä vartioi omalta osaltaan presidentti Kekkonen arkistoa hallinnoiva arkistosäätiö.⁴⁵

Apusen tulkintaa lähellä on myös tutkielmani historiapolitiikan tutkimusta sivuava luonne. Olen lähtenyt siitä, että arkistot ovat olleet historiapolitiikan kohteita eri aikoina, niin myös presidenttien arkistojen kohdalla. Historiapolitiikan käsitteessä tukeudun Pilvi Torstin (2003, 2008) ja Seppo Hentilän (2004) määrittelyihin: historiapolitiikka on etupäässä tarkoituksellista vetoamista historiaan poliittisten päämäärien saavuttamiseksi. Tällöin historiaa venytetään tarkoituksellisesti itselle sopivaan muottiin. Historiapolitiikka on kuitenkin usein myös tiedostamatonta: historialla perustellaan politiikkaa, vaikka politiikan esittäjä ei tunnista historiaan vetoamistaan.⁴⁶ Historiapolitiikan tutkimukseen liittyy saksalaisperäinen menneisyydenhallinnan (*Vergangenheitsbewältigung*) käsite, jolla tarkoitetaan Hentilän (1998a) mukaan sitä, ”*miten ’menneisyyden kanssa koetetaan tulla toimeen*’”. Historiapolitiittinen tutkimus on siten tutkimusta siitä, miten etenkin julkisten historiadebattien yhteydessä menneisyyttä käsitellään ja hallitaan.⁴⁷ Ylikankaan (1999) mukaan Kekkooseen yhdistetty suomettuminen on ollut yksi keskeisimpiä suomalaisen menneisyydenhallinnan kohteita. Yhtäältä on haluttu

⁴⁴ Salminen 1996, 53–54, 263–270.

⁴⁵ Apunen 1984b, 178.

⁴⁶ Hentilä 2004, 307; Torsti 2003, 52; Torsti 2008, 62.

⁴⁷ Hentilä 1998a, 173.

tehdä tiliä aikakauden jättämistä arvista, toisaalta on pyritty selittämään toisen maailmansodan jälkeinen aikakausi menestystarinana. Arkistot ovatkin osoittautuneet tärkeiksi välineiksi tässä suomalaisessa menneisyydenhallinnassa.⁴⁸

Tutkielmassani ei ensisijaisesti käsitellä presidentin *kanslian* arkistoa, koska sen tarkoituksena ei ole ollut toimia presidentintoimen hoidosta kertyneen asiakirja-aineiston arkistona. Vuonna 1920 perustetun kanslian tehtävien kirjo pysyi pitkään epäselvänä. Antero Jyränki (1981) on arvioinut, että epämääräiseen ratkaisuun päädyttiin, koska valtiosäännössä presidentin päätöksenteo oli sidottu suurimmalta osin valtioneuvoston myötävaikutuksen alaiseksi. Tämän seikan tiedostaminen johti siihen, ettei kanslian tehtävänä voinut ainakaan olla valtioneuvoston kanssa kilpaileminen. Presidentin päätöksenteon valmistelusta vastasi valtiosäännön mukaan valtioneuvosto ministeriöineen, minkä johdosta presidentin kanslian rooliksi jäi toimia presidentin erikoishenkilökuntana, jonka tehtävänä oli ”*huolehtia presidentin turvallisuudesta ja henkilökohtaisesta mukavuudesta sekä antaa hänen julkisille esiintymisilleen erityistä juhlavuutta*”. Erikoishenkilökunnan tarkoitus on ollut lähinnä tukea ”*presidentin asemaa*”, ”*valtion arvovaltaa*” ja ”*presidentin henkilökohtaista arvovaltaa*”. On katsottu, että presidentti on ”*valtion symboli*”, millä presidenttiä ympäröivää kansliaa on perusteltu.⁴⁹ Lähtökohtaisesti presidentin kansliaan ei siten voinut kertyä valtiosääntöisen presidentintoimen johdosta syntyneitä asiakirja-aineistoa. Asiakirjoja presidentin kanslia on silti joutunut käsittelemään melkoisestikin. Suuri työtaakka kanslialle on nimittäin ollut presidentin ja kansalaisten välinen kirjeenvaihto. Muuta asiakirja-aineistoa on saattanut syntyä esimerkiksi kanslian hallinnollisen johtamisen, presidentin julkisten esiintymisten ja presidentin ulkopoliittisen erityisavustajan työn seurauksena. Näistä asiakirjakertymistä on syntynyt presidentin kanslialle oma arkisto. Myöhemmin on kuitenkin myönnetty, että presidentin kanslian arkistoon on kertynyt toisinaan presidentin virka-arkiston kanssa päällekkäistä asiakirja-aineistoa.⁵⁰

Tutkielmani suhde arkistotieteeseen on kaksijakoinen. Näkökulmani ei ole arkistotieteellinen, jos arkistotiede halutaan ymmärtää tieteenalaksi, jossa tutkitaan ”*prosesseja, joiden tuloksena asiakirjat ja arkistokokoelmat syntyvät, sekä arkistojen toimintaperiaatteita ja -menetelmiä*”, kuten Kilkki (2006) kuvailee. Tarkoitukseni ei ole tutkia presidentin arkistonmuodostusprosesseja.⁵¹ Toisaalta arkistotieteen alaan on laskettu myös arkistohistoria, joka jo nimensä mu-

---

⁴⁸ Ylikangas 1999, 9.

⁴⁹ Jyränki 1981, 74–75.

⁵⁰ Jyränki 1981, 75; Komiteamietintö 1987:28, 10.6.1987, 23–24.

⁵¹ Arkistotieteen määritelmästä ks. Kilkki 2006, 213.

kaisesti tutkii arkistoja historiantutkimuksen menetelmin. Tässä mielessä tutkielmani on myös arkistohistoriallinen ja siten arkistotieteellinen.⁵²

Yhdysvalloissa presidentin asiakirja-aineiston ongelmallisuudesta on kirjoitettu esimerkiksi arkistotieteen, valtiosääntöoikeuden ja poliittisen historian näkökulmista. Bruce P. Montgomery (1993) näkee presidentin asiakirja-aineistolla olleen merkittävä osansa jopa Yhdysvaltain perustuslain tulkinnan muotoutumisessa. Yhdysvalloissa presidentin asiakirja-aineisto käsitettiin presidentin henkilökohtaiseksi omaisuudeksi aina 1970-luvulle saakka. Käänteentekevä tapahtuma oli presidentti Richard Nixonin kaudelle sattunut Watergate-skandaali. Montgomeryn tulkinta keskeisten poliittisten tapahtumien merkittävästä roolista asiakirja-aineiston muotoutumisessa saa tukea tutkielmani johtopäätöksissä.⁵³ Myös muut Yhdysvaltain presidenttien asiakirja-aineistoa koskevat arvioinnit antavat ymmärtää, että taistelu aineiston yksityisen ja virallisen olemuksen välillä ei ole päättynyt. Mary E. Stuckey (2006) katsoo presidentti George W. Bushin kauden merkinneen tuntuvaan takapakkia 1970-luvulla alkaneelle presidentin asiakirja-aineiston avautumiselle.⁵⁴ Samansuuntaisesti kirjoittaa myös Stephen H. Yuhan (2004), jonka mukaan Bushin presidenttikaudella uuden tulemisensa tehnyt käsitys presidentin aineiston erityisyydestä on ollut isku kongressia, arkistolaitosta ja kansaa kohtaan.⁵⁵ Thomas James Connorsin (2005) mukaan Bushin kauden informaatiopolitiikka on tiivistettävissä hallinnon asiakirjajulkisuuden rajoittamiseen, yksittäisten kansalaisten tietojen keräämiseen sekä hallinnon toimien peittelyyn jopa valheisiin turvautuen. Bushin uudistuksia asettuivat vastustamaan historioitsijat, arkistonhoitajat ja kansalaisvapauksien puolestapuhujat.⁵⁶ Asiakirja-aineiston kehityksen kahtiajakoisuutta ilmentää myös Elizabeth Yakelin artikkeli (2007): Yhdysvaltojen presidentinarkistojärjestelmässä vastakkain ovat asettuneet ajatukset presidentin monumentaalisen muiston säilyttämisestä ja demokratiaan kuuluva vapaus tulkita myös presidenttiyttä ilman ulkoista kontrollia.⁵⁷

Suomalaisessa tutkimuksessa koko arkistopolitiikan käsite on jäänyt arvioimatta. Tässä tutkielmassa käsitettä kuitenkin käytetään. Iso-Britanniassa vaikuttanut Thomas Osborne (1999) on analysoinut arkiston ja politiikan välistä sidettä. Osborne näkee arkistojen poliittisuuden nimenomaan salaisuuksien ja julkisuuden kahtiajaossa.⁵⁸ Francis X. Blouin JR. ja William G.

---

⁵² Lybeck et. al. 2006, 218.

⁵³ Montgomery 1993, 586.

⁵⁴ Stuckey 2006, 138–143.

⁵⁵ Yuhan 2004, 1570.

⁵⁶ Connors 2005, 202.

⁵⁷ Yakel 2007, 241.

⁵⁸ Osborne 1999, 54. Ks. myös Blouin & Rosenberg 2011, 163.

Rosenberg (2011) taas sanovat, että arkistopolitiikalla on läheinen kosketuspinta julkista intressiä ja historiallisuutta koskeviin kysymyksiin. Kun arkistot politisoituvat, kysytään esimerkiksi, missä määrin julkinen intressi on huomioitava arkistojen kohdalla, ja kenen tulee päättää asiakirja-aineiston säilyttämisestä.⁵⁹ Kari Paloseen (1993) tukeutuen näen, että mikä tahansa asia voi politisoitua. Tällöin politisoimisella tarkoitetaan sitä, ettei joitain asiaa nähdä enää välttämättömyytenä, vaan uudella keskustelunavauksella murretaan aiempaa käsitystä asiasta. Siksi katson, että arkistopolitiikka on aina jotain aiempaa arkistoajattelua kyseenalaistavaa.⁶⁰

Kaiken kaikkiaan, olen lähestynyt ongelmaa presidentin asiakirja-aineistosta varsin henkilökeskeisesti, mikä selittyy paljolti poliittisen historian tutkimusperinteen painotuksellani. Siksi tulkintani presidentin asiakirja-aineiston olemuksen käsittämisestä on sidoksissa poliittisen historian perinteessä muotoiltuun ulkopoliittikan ensisijaisuutta korostavaan periaatteeseen.⁶¹

2 Varovaista presidentin asiakirja-aineiston olemuksen problematisointia (1977–1982)

2.1 Presidentin tehtävät valtiosäännön mukaan 1919–1999

Presidentin asiakirja-aineiston ymmärtäminen edellyttää presidentin lakisääteisten tehtävien esittelyä ja niiden taustan avaamista. Presidentin valtaoikeuksista eli tehtävistä oli tuolloin pääosin säädetty perustuslaintasoisessa hallitusmuodossa (94/1919, HM). Hallitusmuodon mukaan presidentti käytti lainsäädäntövaltaa (2.2 §), oli ylin toimeenpanovallan haltija (2.3 §), antoi eduskunnalle valtioneuvoston laatimat lakiehdotukset (18 §), vahvisti eduskunnan hyväksymät lait (19 §), kutsui eduskunnan ”ylimääräisille valtiopäiville”, antoi määräyksen

---

⁵⁹ Blouin & Rosenberg 2011, 165.

⁶⁰ Palonen 1993, 6-16.

⁶¹ Männikkö 1985, 103–104.

”edustajavaalien toimittamisesta”, avasi ja päätti valtiopäivät, määräsi ”uudet vaalit toimitettaviksi” sekä hajotti eduskunnan (27 §), antoi asetuksia (28 §), armahti rangaistuksesta (29.1 §), myönsi erivapauksia (29.2 §), toimi sotavoiman ylipäällikkönä (30 §), antoi ”vieraan maan kansalaiselle” Suomen kansalaisoikeuden sekä vapautti ”Suomen kansalaisuudesta” (31 §), valvoi ”valtion hallintoa ja” saattoi ”sitä varten virastojen ja yleisten laitosten päälliköiltä tai hallituksilta vaatia tietoja sekä toimeenpanna tarkastuksia” (32 §), määräsi ”Suomen suhteista ulkovaltoihin” (33.1 §), määräsi sotaväen liikekannallepanosta (76.1 §) sekä nimitti virkamiehiä (87 §).⁶²

Kenties keskeisin presidentille kuulunut tehtävä oli *määrätä* Suomen suhteista ulkovaltoihin (HM 33.1 §), toisin sanoen johtaa maan ulkopoliittikkaa. Parlamentaarisena periaatteen mukaisesti presidentin oli tehtävä päätöksensä eduskunnalle vastuunalaisessa valtioneuvostossa (HM 34.1 §). Näiden kahden säännöksen perusteella presidentin ulkopoliittinen valta näytti selvältä: presidentti määräsi ulkopoliitikasta, mutta päätösvaltaansa tämän tuli käyttää eduskunnalle vastuussa olevan valtioneuvoston myötävaikutuksen alaisena. Presidentin vallankäytölle haettiin tätä kautta *oikeudellinen sitovuus*.⁶³ Toisin sanoen, parlamentaarinen vastuukate oli ulotettu presidentin vallankäyttöön. Tämän säännön mukaisesti toimikin ensimmäinen tasavallan presidentti K. J. Ståhlberg (1919–1925), joka tyytyi käyttämään päätösvaltaansa valtioneuvostossa. Hän ei juuri pyrkinyt käyttämään valtaansa valtioneuvoston ulkopuolella henkilökohtaisesti.⁶⁴ Mahdollisuudet itsenäisemmän presidentinvallan käytölle olivat kuitenkin olemassa. Tähän tarttuikin seuraavaksi presidentiksi valittu Lauri Kristian Relander (1925–1931), joka omaksui edeltäjänsä henkilökohtaisemman ulkopoliittikan johtamisen. Tämä tarkoitti esimerkiksi kahdenkeskisiä tapaamisia lähettiläiden kanssa ja ulkomaankirjeenvaihtoa. Relander vei Suomea presidenttijohtoisempaan suuntaan.⁶⁵ Henkilökohtaisen presidentinvallan kannattaja P. E. Svinhufvud (1931–1937) pyrki vaikuttamaan Suomen ulkopoliittisen linjan muodostumiseen hyvin yleisellä tasolla. Erityisesti yksityiskohtaisemmissa asioissa Svinhufvud jätti parlamentarismien mukaisesti tilaa valtioneuvostolle, vaikka hän tekikin yksityisiä valtiovierailuja ulkomaille. Vaikka Svinhufvud korosti presidenttiyden asemaa ylimpänä auktoriteettina, hän ei kuitenkaan ottanut tätä roolia.⁶⁶ Kyösti Kallio (1937–1940) omaksui edeltäjänsä pidättyvämmän asenteen ulkopoliittikan hoidossa ja noudatti par-

⁶² Suomen asetuskokoelma (94/1919), 17.7.1919, 1, 4-5, 7-8, 17-18, 20, 22.

⁶³ Kastari 1961, 36.

⁶⁴ Kastari 1961, 59-60; Nousiainen 1985, 56-57, 73-75, 79-82, 91-94; Paasivirta 1968, 109-110.

⁶⁵ Nousiainen 1985, 92, 96, 101-102, 107; Pietiäinen 1993, 162, 167.

⁶⁶ Mylly 1984b, 93; Mylly 2000b, 282-283; Nevakivi 1983, 105-106; Nousiainen 1985, 114, 118, 120

lamentarismien periaatetta vallankäytössään.⁶⁷ Sota-ajan presidentti Risto Rytin (1940–1944) aikakautena presidentinvalta kasvoi. Kriisiajan johtajana hän käytti valtaansa niin julkisissa kuin myös yksityisissä yhteyksissä parlamentaarisen valvonnan ulkopuolella, mitä ei kriisitilanne huomioon ottaen juurikaan kyseenalaistettu.⁶⁸ C. G. E. Mannerheimin (1944–1946) presidenttikaudella palattiin vähitellen parlamentaariseen presidentinvaltaan.⁶⁹

Presidentin ulkopoliittinen valta oli kasvanut jo toisen maailmansodan aikana merkittävästi, mutta erityisesti sodan jälkeen presidentinvalta kasvoi ”*tavanomaiselle parlamentarismille ominaisesta pelkän symbolin luonteestaan asioiden hoidon todelliseksi johtajaksi*”. Sodanjälkeinen ulkopoliittinen tilanne ja presidenttien persoonallisuudet vaikuttivat ensisijaisesti tällaisen presidenttiyden muodostumiseen.⁷⁰ J. K. Paasikiven presidenttiyden (1946–1956) myötä presidentistä tuli selvä ulkopoliittikan johtaja. HM 33 §:n tulkinta muuttui presidentinvaltaisemmaksi ja irrottautui jopa täysin alkuperäisestä tarkoituksestaan. Paasikiven kaudella kehittyi valtioneuvostosta irrallinen ulkopoliittikan päätöksentekomuoto. Presidentti alkoi johtaa ulkopoliittikkaa, etenkin idänsuhteita, henkilökohtaisesti. Paasikivestä tuli idänsuhteiden taakuumies, joka korosti ulkopoliittisen realismin hengessä tosiasioiden ottamista huomioon ulkopoliittikassa. Ulkopoliittikan johtaminen lohkoutui Paasikiven henkilökohtaiseksi asiaksi presidialismin (presidentialismin) hengessä.⁷¹ Urho Kekkonen (1956–1981) jatkoi Paasikiven viitoittamalla tiellä idänsuhteiden ja ulkopoliittikan taakuumiehenä. Kekkonen ei tyytynyt käyttämään valtaansa vain valtioneuvostossa, vaan piti suoria henkilökohtaisia suhteita etenkin Neuvostoliittoon. Suhdeverkostonsa avulla Kekkonen vaikutti niin välittömästi kuin myös välillisesti muuhunkin politiikkaan kuin vain ulkopoliittikkaan. Ulkopoliittikan hoidossa HM 33 §:ää tulkittiin erittäin laveasti.⁷² Mauno Koivisto (1982–1994) jatkoi Paasikiven-Kekkonen linjan⁷³ viitoittamaa tietä, mutta HM 33 §:n tulkinnassa alettiin korostaa parlamentarismia enemmän kuin Kekkonen kaudella. Kekkosesta poiketen Koivisto piti yhteyttä virkamiehiin ministerien välityksellä, ei suoraan. Ulkopoliittisessa vallankäytössä aktualisoituneen tosiasiallisen vallankäytönkin hän pyrki asettamaan virallisten muotojen ja valmistelun alaiseksi.

⁶⁷ Jakobson 1978, 101–102; Kastari 1961, 67–68; Kastari 1969, 163; Mylly 2000a, 288; Nousiainen 1985, 121–122.

⁶⁸ Kastari 1961, 68–69; Niskanen 2009, 35; Nousiainen 1985, 144–149.

⁶⁹ Kastari 1961, 72; Nousiainen 1985, 160–162, 167.

⁷⁰ Kastari 1961, 36, 57.

⁷¹ Jakobson 1981, 18; Kastari 1961, 57; Lindman 1979, 50; Loikkanen 1967, 36–38; Niskanen 2009, 42; Nousiainen 1985, 172–173, 176–177, 186; Pajunen 1970, 100; Paloheimo 1994, 151; Punttila 1982, 192.

⁷² Niskanen 2009, 45–46; Nousiainen 1985, 189–191, 194–195, 201–204, 206.

⁷³ Paasikiven-Kekkonen linjaksi kutsuttu ulkopoliittikan oppi korosti idänsuhteiden ensisijaisuutta. Suomen suhteet muihin maihin eivät saaneet olla ristiriidassa Suomen ja Neuvostoliiton välisten suhteiden kanssa. Apunen 1984a, 14–15.

Asteittaisesta parlamentarismien korostumisesta huolimatta Koivisto ylläpiti henkilökohtaisia suhteita ulkovaltojen päämiehiin.⁷⁴ Martti Ahtisaari (1994–2000) korosti presidenttikaudellaan presidentin ulkopoliittista johtajuutta ja käytti siinä hyväkseen henkilökohtaisia suhteita. Presidentin merkittävyyttä toki heikensi se, että tämän rooli idänsuhteiden takuumiehenä oli kadonnut Neuvostoliiton hajottua. Tämän vuoksi HM 33 §:n perusteella ei voinut toimia enää entiseen malliin. Sen sijaan Ahtisaari pyrki presidentin ulkopoliittiseen johtajuuteen vedoten ottamaan johtoaseman Suomen EU-politiikassa, mikä johti edustusriitaan valtioneuvoston kanssa.⁷⁵

Edellä esitetyn tarkoituksena on osoittaa, että vuoden 1919 hallitusmuotoa tulkittiin eri aikoina eri tavoin.⁷⁶ Ståhlbergiläistä parlamentarismi-ihannetta, jossa presidentti todellakin olisi tehnyt päätöksensä ja siten käyttäisi valtaansa vain valtioneuvostossa, on tuskin koskaan onnistuttu soveltamaan puhtaassa mielessä. Presidentti kun on tahdostaan riippumattakin joutunut käyttämään etenkin ulkopoliittista valtaansa tilanteissa, joihin parlamentaarista ministerimyötävaikutusta on ollut vaikea ulottaa. Virallisen päätöksenteon muotoja ei ole kaikissa tilanteissa kyetty noudattamaan. Suomalaisen presidenttiyden historiassa tällainen korostui etenkin toisen maailmansodan jälkeisissä suurvaltasuhteissa, joiden hoito oli toisinaan valtioneuvostosta irrallaan olevien henkilösuhteiden varassa. Paavo Kastarin (1961) mukaan ”*tärkeitä poliittisia viestejä* [...] *valtionpäämieheltä toiselle kirjeillä, jotka ulkonaiselta muodoltaan ovat olleet henkilökohtaisia*”. Tällä Kastari tarkoitti, ettei kaikkia presidentinvaltaan kuuluvia asioita ole edes käsitelty virallisesti valtioneuvostossa, jossa presidentin kuitenkin valtiosäännön mukaan tuli käyttää valtaansa.⁷⁷

Presidentille kuulunutta sotavoiman ylipäällikönvaltaa on ulkoasiainvallan ohella pidetty presidentin valtaoikeutena, jossa virallisen ja tosiasiallisen vallankäytön rajoja on ollut hankala määritellä. Ylipäällikönvallan käyttö oli hallitusmuodon aikaan järjestetty niin vapaamuotoiseksi, ettei aina ollut selvää, olivatko presidentin esittämät mielipiteet virallisen esittelyn ulkopuolella tarkoitettu sitoviksi käskyiksi. Tyypillistä oli, että käskynalaisuussuhteessa presidenttiin ollut puolustusvoimain komentaja käsitti presidentin epävirallisissa yhteyksissä esittämät mielipiteet ja toivomukset sitoviksi käskyiksi.⁷⁸

⁷⁴ Kalela 1993, 241–244; Kulha 2000, 330, 335; Majander 2013, 217; Paloheimo 1994, 151–152; Tiuhonen 1995, 19.

⁷⁵ Niskanen 2009, 57, 60; Rusi 2000, 124–130; Uimonen 2001, 149.

⁷⁶ Nevakivi 1983, 104; Niskanen 2009, 60–64.

⁷⁷ Kastari 1961, 54–56.

⁷⁸ Jyränki 1967b, 198–201.

Erityisesti presidentin ulkopoliittisen johtajuuden kohdalla voidaan sanoa, että presidentin ulkoasiainvallan ydin ei hallitusmuodon aikana edes ollut valtioneuvostossa tapahtuneessa presidentin esittelyssä. Presidentin ulkopoliittisen johtajuuden ydin oli tämän virallisen päätöksentekomuodon ulkopuolella, *tosiasiallisten toimien* alueella. Näitä tosiasiallisia toimia olivat esimerkiksi keskustelut ulkoasiainministerin kanssa ja presidentin ulkovalloille osoittamat ulkopoliittiset aloitteet ja kannanotot. Presidentti saattoi joutua tahtomattakin tosiasiallisiin toimiin tavatessaan ulkovaltojen päämiehiä sekä yksityiskirjeenvaihtonsa ja puhelinkeskustelujensa kautta.⁷⁹

Joka tapauksessa, suomalainen hallitusjärjestelmä oli kaksihuippuinen, jossa kansalta saivat periaatteessa valtansa niin eduskunnan luottamusta nauttiva valtioneuvosto ministereineen kuin myös tasavallan presidentti, jonka kansa oli valinnut välillisellä vaalilla. Vuoden 1919 valtiosääntöratkaisu olikin puolipresidiaalinen, ei täysin parlamentaristinen eikä täysin presidenttivaltainenkaan. Läpi hallitusmuodon elinkaaren vastakkain olivat asettuneet presidentialismi ja parlamentarismi.⁸⁰ Tällainen valtiosääntöinen ratkaisu aiheutti myös sen, että hallitusvallan käytön tuloksena syntyneitä asiakirjoja saattoi kertyä niin valtioneuvoston (kaikki ministeriöt mukaan lukien) arkistoihin kuin myös presidentille, mikäli hän ei ollut käyttänyt valtaansa valtioneuvostossa.

2.2 Suomen ensimmäinen arkistolaki ja presidentin asiakirja-aineisto: asiakirja-aineiston olemus jää politisoimatta 1930-luvulla

Suomen ensimmäisessä arkistolaissa, julkisista arkistoista annetussa laissa (18/1939, arkistolaki), luotiin aiempaa laajempi perusta arkistokäsitteelle ainakin oikeudellisessa mielessä. Arkistona pidettiin asiakirjakokoelmaa, joka oli järjestelmällisesti kertynyt esimerkiksi valtiollisen toimielimen (esimerkiksi tasavallan presidentin) *ennalta määriteltujen toimintakuvausten* perusteella tapahtuneen työn tuloksena. Asiakirjat muodostivat ”*toiminnan näkyvän tuloksen*”, jonka perusteella toimielimen suorittamat toimenpiteet voitiin jälkikäteen päte-

⁷⁹ Valtiopäivät 1994. Asiakirjat. Hallituksen esitys 285/1994, 4.11.1994, 11.

⁸⁰ Niskanen 2009, 63, 76; Nousiainen 1985, 67, 70.

vimmin tarkistaa. Koska asiakirjoja laadittiin ”käytännöllistä elämää varten”, eikä ”tulevien sukupolvien historiantutkijoita varten”, viralliset asiakirjat olivat luotettavampia kuin ”valtiollisten toimihenkilöiden laatimat, henkilökohtaisen käsityksen ehkä puolueellisesti värittämät ja muistivirheiden rasittamat selostukset ja muistelmat”. Ehkä tällaista varsin tiukkaa arkistomääritelmää korosti se, että aluksi valtion virka-arkisto -sana haluttiin korvata kirjaamonimityksellä.⁸¹

Lakia ensimmäisessä vaiheessa valmistellut arkistovaltuuskunta otti lähtökohdaksi, että kaikkien valtiota edustavien toimielinten, *lukuun ottamatta* tasavallan presidenttiä ja eräitä muita toimielimiä, oli siirrettävä asiakirjansa Valtionarkistoon niiden jokapäiväisen käytön lakattua. Presidentin asiakirjat tunnustettiin virallisiksi asiakirjoiksi: presidentin arkisto oli virallinen arkisto. Arkistovaltuuskunta ei kuitenkaan perustellut linjaustaan, miksi presidentin virka-arkistoa oli kohdeltava toisin. Kun lakia toisessa vaiheessa valmistellut K. J. Ståhlbergin johtama lainvalmistelukunta ei ottanut presidenttiä puheeksi kannanotossaan, lakia ei saatettu koskemaan valtioneuvostosta *erillistä* tasavallan presidentin asiakirja-aineistoa.⁸² Sen vuoksi linjaus, joka on pitänyt pintansa jokseenkin nykyhetkeen saakka, herättää kysymyksen: miksi juuri presidentin asiakirjat olivat sellaisia valtioneelimen asiakirjoja, joita yleinen lainsäädäntö ei olisi saanut koskea?

Vaikka valtuuskunnan mietinnössä eikä lainvalmistelukunnan kannanotossa eksplisiittisesti perusteltu presidentin asiakirjojen jättämisestä erilleen yleisen lain soveltamisalasta, antavat mietinnön ja kannanoton arkistomääritelmät osviittaa, miksi näin saatettiin tehdä. Lain arkistokäsite oli varsin suppea ja sillä viitattiin nimenomaisesti ennalta määriteltyjen toimintakäytäntöjen eli esimerkiksi ennakolta laissa säädettyjen tehtävien perusteella syntyneisiin asiakirjoihin, jotka oli jyrkästi rajattava henkilökohtaisista selostuksista ja muistelmista eli yksityisarkistoista, joiden arkistollisuutta ei mietinnössä täysin varauksetta edes tunnustettu.⁸³ Kaikki tämä on huomioitava tasavallan presidentin kohdalla, sillä sen tehtävistä ei ollut säädetty kuin sangen yleisluontoisesti hallitusmuodossa, mikä oli arvatenkin omiaan vaikeuttamaan arkistovaltuuskunnan harjoittamaa arkistollisuuden analysointia: presidentin asiakirjat oli syytä jättää analysoimatta, koska niiden reuna-alueilla saattoi olla huomattavaa rajapintaa ei-arkistollisuuden kriteerien kanssa. Sitä paitsi, jäivät valtioneuvostossa tehdyt presidentin päätökset asiakirjoina valtioneuvoston ja sen ministeriöiden arkistoihin. Tämän arkistovaltuuskunta varmasti tiesi, mikä riitti myös yhdeksi perusteeksi jättää kysymys presidentin asia-

⁸¹ Komiteamietintö 1935:4, 15.12.1934, 15, 50; Lainvalmistelukunnan julkaisu 1937:11, 17.6.1937, 12.

⁸² Komiteamietintö 1935:4, 15.12.1934, 55; Lainvalmistelukunnan julkaisu 1937:11, 17.6.1937, 3-14.

⁸³ Komiteamietintö 1935:4, 15.12.1934, 15; Lainvalmistelukunnan julkaisu 1937:11, 17.6.1937, 3, 12.

kirja-aineistosta politisoimatta. Ajateltiin, että keskeinen asiakirja-aineisto, jossa presidentin vallankäyttö näkyi, jäisi valtioneuvoston virka-arkistoihin ehdotetun arkistolain 4 §:n mukaisesti.⁸⁴

Esimerkiksi presidentti Ståhlbergin, jota toisinaan pidetään ”hallitusmuodon isänä”, ja joka ensimmäisenä tasavallan presidenttinä loi perustan presidentinvallan tulkinnalle⁸⁵, tiedetään olleen hyvin varovainen pitämään yhteyttä ulkovaltoihin tai edes ulkomailla työskenteleviin suomalaisiin lähettäisi. Hän ei suostunut olemaan näiden kanssa yhteydessä *yksityisen* kirjeenvaihdon kautta, vaan pitäytyi keskustelemaan ulkovaltojen ja lähettiläiden kanssa vain ministerin läsnä ollessa. Näin vahvasti parlamentarismien periaate ohjasi häntä. Ståhlbergin mukaan virkatoimia ei hoidettu henkilökohtaisilla kirjeillä.⁸⁶ Kuten jo aikaisemmin on todettu, myöhemmät presidentit ovat kuitenkin poikenneet tästä Ståhlbergin parlamentaristisesta kannasta hyvinkin merkittävässä kysymyksissä. Esimerkiksi presidentti Ryti torjui vankeudesta palanneen Benito Mussolinin hallituksen tunnustamisen henkilökohtaisella kirjeellään vuonna 1943. Ministeri ei varmentanut kirjettä eikä sitä käsitelty valtioneuvostossa, ainoastaan valtioneuvoston ulkoasiainvaliokunnassa.⁸⁷

Tulkintani mukaan presidentin asiakirja-aineisto jätettiin problematisoimatta, koska se nähtiin vielä 1930-luvun Suomessa hyvin kapea-alaisesti. Elettiin vielä ståhlbergiläisen parlamentarismien uskossa, jossa presidentin ei ajateltu tuottavan merkittävää asiakirja-aineistoa valtioneuvoston ulkopuolella. Ensimmäisen tasavallan aikakauden Suomen ulkoasiainjohtoa on pidettykin ulkoministerikeskeisenä järjestelmänä. Presidentti oli vielä suhteellisen heikko etenkin ulkopoliittikan saralla, vaikka 1920- ja 1930-luvulla voimassa ollut hallitusmuodon 33 § oli samansisältöinen myös kylmän sodan (1947–1990⁸⁸) aikakautena. Esimerkiksi yleinen kansainvälinen tilanne ja presidentin persoona ovatkin vaikuttaneet merkittävästi siihen, millaiseksi presidentin ulkopoliittinen vallankäyttö on muotoutunut. Ennen toista maailmansotaa presidentit jäivät usein ja nimenomaan tarkoituksella ulkopoliitikassa sivummalle ministerien kustannuksella.⁸⁹ Näin ollen merkittäviä ulkoasiainhoitoon liittyviä asiakirjoja tuskin pääsi syntyään valtioneuvoston ulkopuolella. Näyttää siltä, että tiedostamattomasti hyväksyttiin,

⁸⁴ Arkistolain 4 §:stä ks. Komiteanmietintö 1935:4, 15.12.1934; Lainvalmistelukunnan julkaisuja 1937:11, 17.6.1937.

⁸⁵ Kastari 1961, 52; Niskanen 2009, 61–62; Nousiainen 1985, 73.

⁸⁶ Paasivirta 1968, 109–110.

⁸⁷ Kastari 1961, 56.

⁸⁸ Jukka Tarkan (2012) mukaan kylmää sotaa käytiin vuosina 1947–1990.

⁸⁹ Kastari 1961, 59; Mylly 1983, 310; Mylly 1984b, 94, 96; Niskanen 2009, 61–62; Nousiainen 1985, 56, 73, 80, 91, 106–107, 114, 117, 121–122, 125, 139; Paasivirta 1968, 108–117.

että ei ollut tärkeää, oliko presidentti omana *yksikkönään* arkistonmuodostaja lainkaan, sillä tämän *tehtävistä* syntyneet asiakirjat jäivät valtioneuvostoon.

Kaikkien presidenttien arkistot lukuun ottamatta presidentti Kekkonen arkistoa on luovutettu Kansallisarkistoon. Kaikki Kansallisarkistossa säilytettävät presidentinarkistot kuin myös Kekkonen arkisto on katsottu kuitenkin yksityisarkistoiksi. Esimerkiksi Ståhlbergin arkisto sisältää kuitenkin presidentin pitämiä virallisia puheita, presidentin antamia sotilaskäskyjä ja virallista kirjeenvaihtoa. Kallion arkisto taas käsittää mitä ilmeisimmin hyvin yksityisluonteista perhekirjeenvaihtoa, mutta joukkoon mahtuu myös virallisuonteisia ulkomaanedustuksen sanomia ja sähköitä. Rytin arkistoon kuuluu niin ikään virallisia asiakirjasarjoja. Paasikiven arkisto sisältää runsaasti virallista aineistoa, jonka käyttöön on ainakin aiemmin tarvittu ulkoasiainministeriön lupa. Ahtisaaren arkistoon taas kuuluu varsin selkeästi yksityiseksi katsottavaa aineistoa, mutta seassa on myös virallisuutta henkiviä presidentin kabinetin pöytäkirjoja ja muistioita. Tarja Halosen arkisto sen sijaan vaikuttaa koostuvan sangen yksityisluonteisesta aineistosta.⁹⁰

2.3 Julkisuuslaki ja tekijänoikeuslaki virallisen ja yksityisen rajalinjan osoittajina

Vuoden 1951 yleisten asiakirjain julkisuudesta annetussa laissa (83/1951, *julkisuuslaki*) vaikiinutettiin käsite *yleinen asiakirja*. Sillä tarkoitettiin viranomaisen laatimia ja antamia sekä sille lähetettyjä tai annettuja asiakirjoja, jotka olivat sen hallussa (2.1 §). Toisin sanoen, yleiset asiakirjat olivat julkisoikeudellisessa suhteessa syntyneitä ja käsiteltyjä asiakirjoja. Sanaa *virallinen asiakirja* ei haluttu ottaa lakitekstiin, koska yleiset asiakirjat kattoivat myös viranomaiselle lähetetyt tai annetut yksityiset asiakirjat. Julkisoikeudellisesta suhteesta johdettua sanaa *julkinen asiakirja* ei voitu myöskään käyttää lakitekstissä, koska tällöin käsite olisi saat-

---

⁹⁰ Esimerkit perustuvat Kansallisarkistossa säilytettävien presidentinarkistojen luettelo- ja kuvailutietoihin. Luettelo- ja kuvailutietoja ei ole saatavana arkistolaitoksen VAKKA-arkistotietokannassa, vaan niihin on tutustuttava Kansallisarkiston tiloissa. Varsinaisiin arkistoihin tutustuminen edellyttää arkistolaitoksen pääjohtajan lupaa. Tarkennettu haku. Arkistonmuodostajaluokitus: Henkilöarkistot. Arkistolaitos. VAKKA-arkistotietokanta. Ks. esim. <<http://tinyurl.com/lhbkfhl>>.

tanut sekoittua salassa pidetyn asiakirjan vastakohtana tarkoitetun julkisen asiakirjan kanssa.⁹¹ Tässä tutkielmassa olen päätenyt kuitenkin käyttämään sanaa virallinen asiakirja tarkoittaesani esimerkiksi presidentin asiakirjaa, jota on pidetty julkisoikeudellisen synty- ja käsittelyyhteytensä vuoksi henkilökohtaisen ja yksityisen asiakirjan vastakohtana.

Julkisuuslakikaan ei näytä auttaneen presidentin arkiston olemuksen selventämisessä. Pikemminkin osin niiden seurauksena näyttää vakiintuneeksi muodostuneen ajatus, jonka mukaan presidentti saattoi koota valtioneuvostosta (ministeriöt mukaan lukien) riippumattoman arkistonsa yksityisarkistoksi, johon saattoi kertyä asiakirjojen kaksoiskappaleita esimerkiksi ministeriöiden arkistoista, mutta saattoipa presidenttien yksityisarkistoihin kertyä aineistoa, jonka olemuksen määrittely ei ollut niinkään yksiselitteistä. Ulkoasiainhallinnossa oli pitkä perinne tällaisesta ajattelusta, jossa viranhoito ja henkilökohtainen elämä olivat menneet sen verran sekaisin keskenään, että tuloksena oli syntynyt yksityisarkistoja, joiden myöhemmän käytön osalta oli meneteltävä kahtalaisesti: yksityisiksi eli henkilökohtaisiksi katsottujen asiakirjojen käytöstä oli voimassa, mitä arkiston omistaja tai haltija siitä määräsi, kun taas virallisten asiakirjojen käytön oli perustuttava julkisuuslainsäädäntöön.⁹² Tällaisesta ratkaisusta hyvä esimerkki on presidentti Kekkonen arkisto.⁹³

Vuonna 1927 oli säädetty laki tekijänoikeudesta henkisiin tuotteisiin (tekijänoikeuslaki), jonka 3 §:ssä vahvistettiin se perusajatus, jonka mukaan ”*lait, asetukset, julistukset, julkisten viranomaisten, eduskunnan, valmistelukuntain ja komiteain, niin myös tuomioistuinten sekä kirkollisten, kunnallisten ja muiden julkisten edustajistojen asiakirjat, pöytäkirjat, päätökset ja kirjelmät, samoin myös muut julkiset asiakirjat*” sekä ”*eduskunnassa ja muissa julkisissa edustajistoissa tapahtuneet keskustelut, niin myös tuomioistuimissa tai muiden julkisten viranomaisten edessä tahi yleisistä asioista keskustelemaan kokoontuneissa yleisissä kokouksissa esitetyt lausumat*” olivat tekijänoikeuden ulkopuolella. Ne kuuluivat siten kaikille, olivat yleisiä.⁹⁴ Vuonna 1961 säädettyssä tekijänoikeuslaissa vahvistettiin sama perusajatus.⁹⁵ Joka tapauksessa, julkinen valta edusti periaatteessa yleistä intressiä, minkä vuoksi sen nimissä annetut asiakirjat eli esimerkiksi lait, asetukset, päätökset ja lausumat olivat yleistä omaisuutta eivätkä kenenkään henkilökohtaista omaisuutta, jota koskisi tekijänoikeus.

⁹¹ Suomen asetuskokoelma (83/1951), 9.2.1951, 267; Tolonen viittaa vuoden 1939 Lainvalmistelukunnan mietintöön. Tolonen 1978, 163–164.

⁹² Ulkoasiainhallinnon arkistokäytännöstä ks. Kerkkonen 1968, 4.

⁹³ Lähteenkorva & Pekkarinen 1995, 200–201.

⁹⁴ Suomen asetuskokoelma (174/1927), 3.6.1927, 485–486.

⁹⁵ Suomen asetuskokoelma (404/1961), 8.7.1961, 800.

2.4 YYA-Suomen poliittinen kulttuuri ja Kekkonen arkisto

On väitetty, että Suomessa elettiin ideologisen apatian aikaa 1970-luvulla, mikä olisi johtunut muiden muassa poliittisen teknokratian ja yhteisymmärryspolitiikan voimistumisesta. Pragmatismi voimistui aatepolitiikan kustannuksella. Tosin, olihan pragmaattisuuskin viime kädessä ideologista.⁹⁶ Pragmaattisuudella tässä voitaisiin viitata turvallisuuspoliittisen ajattelun *reaalipoliittiseen ulottuvuuteen*, joka on korostanut valtion edun huomioimista tilannekohtaisesti ja suhteellisessa mielessä ilman mitään etukäteen asetettuja ehdottomia ideoita/aatteita. Tällaista pragmaattista ja reaalipoliittista otetta on pidetty vastakohtana turvallisuuspoliittisen ajattelun ideologiselle ulottuvuudelle, joka korostaa ennalta asetettujen ideologisten arvostusten merkitystä turvallisuuspoliittisessa päätöksenteossa. Tällainen jaottelu on kuitenkin kömpelö, sillä ihmiset usein perustelevat ja ovat perustelleet politiikkaansa ”*järkevillä hyötynäkökohdilla*” väittäen, ettei muunlainen politiikka ollut siinä tilanteessa mahdollista. Reaalipoliittinen perustelu jättää usein ”*ideologiset vaikuttimensa täysin piiloon*”.⁹⁷ Juuri tällainen reaalipoliittinen ajattelu – yhtä lailla ideologia sekin – näytti hallitsevan virallisen Suomen ajattelua etenkin 1970-luvulla.⁹⁸ ”*Asiat*” alkoivat määritellä ”*politiikkaa*” eikä toisinpäin, mikä johti siihen, että politiikasta tuli vain ”*erilaisten asioiden hallinnoimista*”.⁹⁹

Suomalaisen yhteiskunnan kehittyminen konsensusyhteiskunnaksi oli alkanut jo vuoden 1961 noottikriisin seurauksena. Niin ammattiyhdistystoiminnassa kuin muillakin politiikan lohkoilla purettiin erilaisten ryhmien välisiä vastakohtaisuuksia. Viimeistään SDP:n ja kansanrintaman suuri vaalivoitto vuonna 1966 johti puolueiden keskinäiseen lähentymiseen. Etenkin SDP:n ja Keskustapuolueen välille syntyi yhteisymmärrys. Vähitellen käytännössä kaikki puolueet tunnustivat presidentti Kekkonen johtajuuden tarpeellisuuden.¹⁰⁰ Vuoden 1966 eduskuntavaalivoitosta alkanut sosialidemokraattien hegemonia kesti läpi 1970-luvun. Sosialidemokraatit olivat lähentyneet entistä vastustajaansa presidentti Kekkonesta jo vuonna 1963, johon SDP:n ulkopoliittisen ”*parannuksenteon*” alku usein paikannetaan. Vähitellen SDP näki oman sisäpoliittisen vaikuttavuutensa olevan sidoksissa Kekkonen presidenttiyteen. Kekkonen oli vastaavasti ajan myötä otettava entistä tarkemmin huomioon SDP:n vaikutusvalta ja sen poliittiset päämäärät. Syntyi eräänlainen ”*keskinäisen riippuvuuden*” suhde SDP:n ja Kekko-

⁹⁶ Eriksson 1981, 16–17; Jansson & Tuomioja 1981, 116; Rantala 1982, 57–59.

⁹⁷ Mylly 1984a, 17.

⁹⁸ Ks. esim. Hyvärinen 1970, 182.

⁹⁹ Eriksson 1981, 16.

¹⁰⁰ Salminen 1999, 419.

sen välille. Sosialidemokraattien siirryttyä Kekkonen ulkopoliitikan taakse ne saivat mahdollisuuden vaikuttaa Suomen sisäpolitiikkaan.¹⁰¹ 1960- ja 1970-luvuilla Suomen ja Neuvostoliiton välinen ystävyyspolitiikka saavuttikin huippunsa. Paasikiven-Kekkonen linjasta tuli yleisesti hyväksytty idänpoliitikan linja.¹⁰²

Maan virallinen ulkopoliitiikka noudatti Paasikiven presidenttikaudesta vähintään Neuvostoliiton hajoamiseen saakka Paasikiven-Kekkonen linjaa, jonka keskeisenä tunnusmerkkinä olivat luottamukselliset idänsuhteet.¹⁰³ Suomessa elettiin Paasikiven ja Kekkonen presidenttikausina kuitenkin ”*poliittista kaksoiselämää*”: julkista keskustelua sanan laajassa mielessä hallitsi virallinen politiikka, joka oli viime kädessä johdettavissa Suomen ulkopoliittisesta linjasta. Toisaalla julkisen keskustelun ulkopuolella eli varsin hyvin myös ”*epävirallinen Suomi*”, joka saattoi olla ruohonjuuritasolla kovinkin erilainen kuin virallinen Suomi.¹⁰⁴

Ulkopoliitiikkaa johdettiin Kekkonen aikaan keskitetysti. Tähän oli syynä se, että niin tehtiin myös Neuvostoliitossa. Luottamuksellisia suhteita maiden välillä oli hoidettava ylimpien vallankäyttäjien kesken. 1970-luvulla tämä presidentille keskittynyt takuumiehen rooli saavutti huippunsa, vaikka ulkopoliitikan johtoon oikeuttanut hallitusmuodon 33 § oli pysynyt samansisältöisenä aina sen säätämisestä 1919 lähtien.¹⁰⁵ Eryityisesti Keskustapuolueessa vaikuttaneita poliitikoita, jotka olivat vankimmin omaksuneet Paasikiven-Kekkonen linjan, alettiin kutsua K-linjalaisiksi. K-linjalaiset pitivät sisäpolitiikkaa ulkopoliitikalta alisteisena. Toisen maailmansodan jälkeen J. K. Paasikiven vakiinnuttama ulkopoliittinen linja oli *ainoa* mahdollinen ulkopoliitiikka. Näiden kahden seikan lisäksi K-linjalaiset olivat kiinnostuneempia vasemmisto- kuin oikeistoyhteistyöstä.¹⁰⁶

Presidentti Kekkonen vastaan ei ollut viisasta asettua, mikäli ei halunnut hankaluuksia uralleen. Kekkonen *caesaristinen* vallankäyttö johti siihen, että päätöksenteossa pyrittiin seuraamaan enemmän tai vähemmän tarkasti presidentin äänenpainoja, ellei halunnut toisinajattelijan leimaa. Tällaisen ideologian vallitessa ei varsinkaan ulkosuhteita koskettelevaa politiikkaa kyetty harrastamaan. Kekkonen aikakaudella, eritoten 1970-luvulla, äärimmäisen muotonsa sai se käsitys, että presidentti oli epäpoliittinen toimija, jonka tarkoituksena oli ajaa koko kan-

¹⁰¹ Haataja et al. 1977, 375–376, 404, 417; Häikiö 1993b, 139, 141–142, 147; Rusi 2007, 121–127, 134–136, 138–141; Vihavainen 1991, 82.

¹⁰² Perna 2009, 110–111.

¹⁰³ Tällaista karkeaa mutta tutkielmani kannalta riittävää johtopäätöstä perustelen Hurun (1993) ja Majanderin (2013) kirjoituksilla. Huru 1993, 158–163; Majander 2013, 217, 219, 229, 233–234.

¹⁰⁴ Mylly 1995, 54–55.

¹⁰⁵ Kalela 1993, 241; Mylly 1984b, 94–95.

¹⁰⁶ Hokkanen 2002, 42, 454–458.

san etua, toisin kuin puoluepolitiikat, joiden keskinäisiä suhteita jäyivät syvät eturistiriidat. Presidentinvallan historiallisena juurena toiminut monarkkis-konservatiivinen perintö piti eritoten ulkopoliitikan hoitamista epäpoliittisena toimintana.¹⁰⁷

Suomessa ei ollut virallisesti sensuuria 1970-luvulla, mutta käytännössä lehdistö ja muut tiedonvälityksestä vastaavat toimijat ajautuivat tuona aikana itsesensuuriin. Joistakin asioista oli parempi vaieta, mikäli ei halunnut kohdata vaikeuksia. Pelko ja pyrkyryys, kuten Mikko Uola (2006) on hieman provokatiivisesti väittänyt, olivat syitä, miksi suomalainen tiedonvälitys päättyi itsesensuurin valtaan. Toisinajattelijatkin saattoivat katsoa viisaaksi toimia Kekkosta ja Neuvostoliittoa myötäillen, jos siitä koitui itselle hyötyä.¹⁰⁸ Salmisen (1996) mukaan nimenomaan 1970-luvulla lehdistö alkoi enenevässä määrin ”*luopua ’neljännen valtiomahdin’ roolistaan*”.¹⁰⁹ Lehdistö ei ollut kuitenkaan ainoa tiedonvälityksen toimija, joka joutui taipumaan 1970-luvun valtaideologian pyrkimyksille. Kirjasensuurin kohteeksi joutui esimerkiksi venäläisen toisinajattelija Aleksandr Solženitsynin *Vankileirien saaristo*.¹¹⁰ Virallista Paasikiven-Kekkonen linjaa palveli sitä tukenut käsitys historiasta.¹¹¹

On kuitenkin huomioitava, että konsensusilmapiiriin taipuvaisina vuosina käytiin laajasti keskustelua valtiosääntökysymyksistä. Vuosina 1969–1975 käydyssä valtiosäännön uudistamishankkeessa ei jätetty koskemattomaksi edes kysymystä presidentin ulkoasiainvallasta. Vasemmistolaisvoittoisessa valtiosääntöhengessä puhuttiin yleisesti presidentin valtaoikeuksien kaventamisesta sekä parlamentarismien vahvistamisesta. Vuosia kestänyt valtiosääntöhanke kaatui kuitenkin, eikä presidentin valtaoikeuksia onnistuttu kaventamaan lainkaan 1970-luvulla. Presidentinvaltaa kritisoinut valtiosääntökeskustelu oli kuitenkin osoitus siitä, että Suomessa kyllä kyettiin käymään hyvinkin julkista keskustelua presidentinvallan vähentämisestä, vaikka edellä vuosikymmenen ilmapiiriä kuvailtiin virallisen politiikan läpitunkemaksi itsesensuuriksi.¹¹²

Presidentin tehtäväkentän virallisesta puolesta oli säännelty vuoden 1919 hallitusmuodossa varsin tyhjentävästi. Voidaan myös sanoa, että presidentti oli sidottu hallitusmuodon säännöksillä ministeristön myötävaikutuksen alaiseksi lähes kaikessa päätöksenteossään. Siten voidaan väittää, että kaikki valtioneuvoston myötävaikutuksella tapahtunut päätöksenteko oli

---

¹⁰⁷ Tuikka 2013, 206, 208.

¹⁰⁸ Uola 2006, 14.

¹⁰⁹ Salminen 1996, 264.

¹¹⁰ Uola 2006, 123; Vihavainen 1991, 128–129.

¹¹¹ Haataja 1995, 33.

¹¹² Jyränki 1981, 372–379; Kallentautio 2005, 424–427.

virallista ja sen seurauksensa syntyi myös virallisia asiakirjoja. Kirjoitettu valtiosääntö ei kuitenkaan vastannut 1970-luvullakaan presidentin tosiasiallista vallankäyttöä, joka tapahtui usein myös täysin vailla valtioneuvoston myötävaikutusta, toisin sanoen yksityisesti. Jyränki (1981) onkin arvellut, että tällainen virallisen päätöksentekotilaisuuden pakeneminen toisaalle on ”yleisempikin yhteiskunnallinen säännönmukaisuus”: ”tosiasiallinen ratkaisutapahtuma pakenee sitä muotoa, joka ratkaisua varten yleisin säännöksiin järjestetään.” Tällainen virallista päätösfoorumia pakeneva ilmiö on ollut tavallinen ulkopoliittisessa päätöksenteossa.¹¹³

Yksityisten vierailujen käytännön, erotuksena valtiavierailuista, oli aloittanut viimeistään presidentti Svinhufvud, mutta yksityisistä vierailuista muodostui varsinainen instituutio vasta Kekkonen presidenttikausien aikana. Yksityiset vierailut erosivat valtiavierailuista nimenomaan siinä, että ensiksi mainituille ei osallistunut ulkoministeri, kun taas jälkimmäisille osallistuivat sekä presidentti että ulkoministeri. Virallisen vierailun päätteeksi on ollut 1950-luvulta lähtien tapana julkaista *tiedonanto* (kommunikea) valtiavierailun aikana käydyistä keskusteluista ja tapahtumista. Erityisesti toisen maailmansodan jälkeen presidentin yksityisillä vierailuilla kuitenkin tosiasiaa käytettiin ulkopoliittista valtaa, siitäkin huolimatta, että vakiintuneen tulkinnan mukaan presidentti oli estynyt hoitamaan virkatoimiaan ollessaan ulkomailla. Presidentti Kekkonen saattoi käyttää yksityisiä vierailujaan keinona hankkia ja välittää ulkopoliittista informaatiota, valmistella virallista päätöksentekoa ja varustautua presidentin tehtävien hoitoon.¹¹⁴

Presidentti Kekkonen lähti elokuussa 1972 ”yksityisluontoiselle lomamatkalle” Neuvostoliittoon tarkoituksenaan keskustella Neuvostoliiton johdon kanssa Suomen liittymisestä EEC-vapaakauppasopimukseen. Kekkonen päämääränä oli henkilökohtaisesti taata Neuvostoliitolle, että sopimuksen hyväksymisellä ei vahingoitettaisi Suomen ja Neuvostoliiton suhteita. Toisin sanoen, Kekkonen lähti hoitamaan virkatehtäviään yksityisen lomamatkan puitteissa. Matkalle hän sai mukaansa ulkoasiainministeriön valmisteleman muistion, jota Kekkonen oli määrä käyttää apunaan perustellessaan neuvostojohdolle EEC-sopimuksen välttämättömyyttä Suomen taloudelle. EEC-keskusteluja käytiin metsästysmajalla Neuvostoliiton Zavidovossa. Keskusteluista laadittiin yksityiskohtaiset muistiinpanot, jotka kuitenkin vuotivat lehdistön tietoisuuteen lokakuussa 1972. Kekkonen raivostui tästä ja antoi ymmärtää, että työllä luodut luottamukselliset suhteet Neuvostoliittoon olivat kertaheitolla mitätöityneet. Ulkoasiainministeriö yritti kiistää lehtiin vuodetut tiedot huonolla menestyksellä. Loppujen lopuksi keskuste-

¹¹³ Jyränki 1981, 119–120.

¹¹⁴ Jyränki 1981, 66–67, 218, 233, 241–242.

lua herätti kuitenkin se tosiasia, että salainen keskustelumuistio oli vuotanut lehdistölle, ei niinkään keskustelumuistion sisältö, jota oli ainakin Juhani Suomen (1998) mukaan osattu jo arvailla. Joka tapauksessa, vaikutti siltä, että yksi henkilökohtaisen ja virallisen rajamaastoon määriteltävissä ollut asiakirja oli ainakin eräiden tahojen mukaan kaataa koko Suomen ulkopoliitikan.¹¹⁵

Zavidovo-tapaus ei ollut suinkaan ainutkertainen tilanne, jossa presidentti olisi pyrkinyt käyttämään ulkoasiainvaltaansa epävirallisissa yhteyksissä. Sellaista tapahtui 1970-luvulla muulloinkin. Presidentti Kekkonen pyrki useissa tilanteissa toimimaan ohi eduskunnan ja sen luottamusta nauttivan valtioneuvoston. Metsästysretket Neuvostoliittoon, jotka oli naamioitu yksityisiksi matkoiksi, olivat tosiasiasa ulkopoliitikan tekemisen foorumeita. Tällaisella toiminnalla Kekkonen pyrki välttämään asettumista vastakkain Suomen ulkopoliittisen opposition, muun muassa kokoomuksen Tuure Junnilan kanssa. Junnila oli esimerkiksi Kekkonen vuoden 1971 Neuvostoliiton-vierailun alla vaatinut Kekosta kuultavaksi eduskunnan ulkoasiainvaliokuntaan, koska Junnila epäili Kekkonen ”yksityisvierailun” tarkoituksena. Vaatimusta Kekkonen kommentoi kansliapäällikkö Antero Jyrängille niin, että ”parlamentarismi ei edellytä sitä, että ulkoasiainvaliokunnan jäseniä on joka puskan perseessä kuuntelemassa mitä sanon, kun minä menen metsästysretkelle”.¹¹⁶

On ylipäätään huomioitava, että presidentti Kekkonen käytti valtaansa monella tapaa. Näistä yksi oli kirjeenvaihto, erityisesti niin kutsutut *myllykirjeet*, jotka hän myös julkaisi kaksiosaisessa teoksessaan *Kirjeitä myllystäni* vuosina 1976–1977. Kirjeissään hän kritisoi monia tunnettuja henkilöitä, mitä hän perusteli Suomen virallisen ulkopoliitikan turvaamisella.¹¹⁷ Kirjeenvaihto vallankäytön muotona oli yksi niistä valtiosäännön ulkopuolisista keinoista, joilla Kekkonen pyrki vaikuttamaan Suomen politiikkaan. Kekkonen ohjaili tosiasiasa kirjeidensä välityksellä mielipiteitä. Toisinaan hän väitti ottavansa asioihin kantaa ”yksityisenä kansalaisena”. Kirjeenvaihdon lisäksi Kekkonen käytti epävirallisessa mielessä valtaansa myös muun muassa uudenvuodenpuheissaan, missä korostui toisaalta presidentin valitseman vaikutuskanavan julkisuus. Hän ei pyrkinyt kuitenkaan vaikuttamaan vain suoraan, vaan hän käytti valtaansa myös välillisesti ”jättäen käytännöllisen johtopäätösten teon parlamentaarille koneistolle ja kansalaisryhmille”.¹¹⁸ Ollessaan valtansa huipulla Kekkosessa alkoikin ilmetä

¹¹⁵ Suomi 1998, 69–70, 72, 75, 90; Tarkka 1992, 140–141.

¹¹⁶ Jyränki 1990, 131–134.

¹¹⁷ Häikiö 2003, 196.

¹¹⁸ Nousiainen 1985, 217–218.

perinteisen kuninkuuden piirteitä: Kekkonen nähtiin viimeisenä instanssina, viranomaisten yläpuolella olevana lain ylimpänä auktoriteettina, joka korjaisi kaikki vääryydet.¹¹⁹

Tunnettu on myös tapaus, jossa Kekkonen myllykirje aiheutti tosiasiallisesti Suomen Sosialidemokraatin pakinoitsija Simpan eli Simo Juntusen erottamisen lehden toimituksesta. Kekkonen oli ymmärtänyt Simpan kritisoineen Kekkonen historiapoliittisia pyrkimyksiä ja väittäneen, että Suomen historia oli myyty öljylaskujemme vuoksi. Kekkonen raivostui tästä ja vaati Suomen Sosialidemokratilta vastausta, miten sellaista tekstiä saatettiin lehdessä julkais- ta.¹²⁰ Voidaan todeta, että täysin presidentin valtiosääntöisten tehtävien ulkopuolella syntynyt yksityinen asiakirja, myllykirje, johti toimittajan erottamiseen. Näin pitkälle ulkopoliittiset reunaehdot saattoivat hallita suomalaista keskustelukulttuuria. Erityisesti kirjeitse tapahtunut poliittinen vaikuttaminen antaa aiheen väittää, että Kekkonen hoiti tosiasiaassa presidentintointaan myös yksityisiksi katsottujen kirjeidensä välityksellä.

Kekkonen vallan huippuvuosille sijoittuu myös Urho Kekkonen arkiston (UKK-arkisto) perustaminen. Arkisto perustettiin Tasavallan Presidentin Arkistosäätiön hallinnoimaksi arkistoorganisaatioksi Orimattilaan vuonna 1970. Kekkonen oli suunnitellut siirtävänsä henkilökoh- taisen arkistonsa Orimattilaan, jossa hän kaavaili kirjoittavansa muistelmiaan jäätyään eläk- keelle. Ajatuksena oli luoda arkistosta Kekkonen presidenttikausiin keskittyneen tutkimuksen keskus tutkija- ja majoitustiloineen. Kekkonen asiakirja-aineisto siirrettiin Presidentinlinnasta ja Tamminiemestä kokonaisuudessaan Orimattilaan Kekkonen erottua presidentinvirastaan vuonna 1981.¹²¹

Suurin osa Kekkonen arkiston asiakirja-aineistosta koostuu jakelukappaleista, jotka ovat kak- soiskappaleita eri ministeriöiden, erityisesti ulkoasiainministeriön, arkistoihin päätyneistä asiakirjoista, tosin Kekkonen mahdollisin reunamerkinnoin. Tämä seikka ei kuitenkaan ole tarkoittanut, että Kekkonen yksityisarkiston kautta olisi avautunut ”oikotie” viranomaisten ohi viralliseen ulkopoliittiseen asiakirja-aineistoon, vaan aineiston käyttö on eräiltä osin vaatinut ulkoasiainministeriön luvan.¹²²

Muita asiakirjaryhmiä ovat valokuvat, puheet, kirjoitukset, lausunnot, haastattelut, sanoma- lehtileikkeet, äänitteet, filmit sekä keskeisimpänä Kekkonen kirjeenvaihto, omat muistiot, päi- vä- ja vuosikirjat ja muistiinpanot. Erityisesti kirjeenvaihdon on katsottu avaavan tutkimuksen

¹¹⁹ Jyränki 1981, 76; Jyränki 1990, 34; Nousiainen 1985, 218; Tarkka 2012, 257; Tiuhonen 2013, 13–14.

¹²⁰ Vihavainen 1991, 125.

¹²¹ Lähteenkorva & Pekkarinen 1995, 200.

¹²² Lähteenkorva & Pekkarinen 1995, 200–201.

kannalta kiinnostavia asioita paremmin kuin virallinen asiakirja-aineisto: Kekkonen kun oli yhteydessä esimerkiksi virkamiehiin niin virallisten kuin epävirallisten kanavien kautta.¹²³

Pekka Lähteenkorva ja Jussi Pekkarinen (1995) arvelevat Kekkonen saaneen ajatuksen presidentinarkistonsa perustamiseen Yhdysvalloista. Tiedetään, että presidentti Kekkonen vieraili Yhdysvalloissa kesällä 1970, minkä yhteydessä Yhdysvaltain tuolloinen presidentti Richard Nixon esitteli Kekkoselle Rooseveltin presidentinarkiston.¹²⁴

Amerikkalaisen presidentinarkistojärjestelmän alkuna pidetään presidentti Franklin Delano Rooseveltin vuonna 1941 New Yorkiin perustamaa *yksityistä* laitosta, joka tarkoituksena oli toimia kirjastona ja museona, minkä lisäksi laitoksen tehtäväksi annettiin hallinnoida Rooseveltin asiakirjallista jäämistöä. Tällaisista presidentteihin keskittyneistä tutkimuslaitoksista tuli nopeasti Yhdysvaltain presidenttien yleinen käytäntö, ja Yhdysvaltain kongressi puuttui asiaan säätämällä *lain presidentillisistä kirjastoista (Presidential Libraries Act)* vuonna 1955. Laissa edellytettiin, että muun muassa presidentin asiakirjallista jäämistöä säilyttävien laitosten rakennusten tuli olla yksityisesti rahoitettuja, mutta liittovaltion kansallisarkiston (*National Archives and Records Administration, NARA*) oli vastattava varsinaisesta hallinnoinnista. Lailla pyrittiin rohkaisemaan entisiä presidenttejä perustamaan presidentinarkistoja säilyttäviä laitoksia, joissa olisi asiakirjajäämistön lisäksi myös presidenttiä esittelevää museoesineistöä sekä kirjasto. Kaiken kaikkiaan, presidenttien virkakauden ja elämän ympärille alettiin rakentaa kattavia tutkimuslaitoksia, joissa oli tarkoitus säilyttää niin presidentin virallisia asiakirjoja kuin myös muuta asiakirjallista jäämistöä.¹²⁵

Vuonna 1978 Yhdysvalloissa säädettiin *laki presidentin asiakirjoista (Presidential Records Act, PRA)*, jossa terävöitettiin presidentin asiakirja-aineiston luonnetta: haluttiin selkeästi ilmaista, että presidentin virallisten tehtävien johdosta syntyneet asiakirjat kuuluivat Yhdysvaltain hallitukselle ja siten välillisesti koko Yhdysvaltain *kansalle*, eikä presidentin henkilön perillisille yksityisenä omaisuutena. Pontimena tällaiselle selkiyttämismiselle oli Richard Nixonin presidentinvirasta eroamiseen johtanut *Watergate*-tapaus vuosina 1972–1974, jonka yhteydessä Nixon oli kieltäytynyt antamasta rikokseen syyllistymisestään todistavia tallenteita asettuen yleisen lain yläpuolelle. PRA-lailla pyrittiin estämään tällainen lain yläpuolelle asettuminen. PRA-lain mukaan NARA:n tehtäväksi tuli hallinnoida ja kontrolloida presidentin asiakirjojen

¹²³ Lähteenkorva & Pekkarinen 1995, 201.

¹²⁴ Arkiston historia. Urho Kekkonen arkisto. <<http://www.ukk-arkisto.fi/hist.htm>>; Lähteenkorva & Pekkarinen 1995, 200; Suomi 1996; Ks. myös Hentilä 1998b, 21.

¹²⁵ Dow 2012, 75; Koerwer 2007, 49.

julkisuutta, vaikka erilaisin presidentin antamin toimeenpanomääräyksin (*Executive Orders*) lain tavoite ja sen toteutuminen ovatkin myöhemmin hieman murtuneet.¹²⁶

Yhdysvalloissa presidentin asiakirjojen olemuksesta on käyty taisteluita tuomioistuimissa saakka. Kiistoja on syntynyt PRA:n säätämisen jälkeenkin. Vaikka lailla on säädetty presidentin asiakirjojen olemuksesta eli toisin sanoen niiden eroavaisuuksista suhteessa liittovaltion muihin asiakirjoihin ja yksityisiin asiakirjoihin, on ongelmaksi noussut muun muassa se, milloin *asiakirjallisuuden* (*recordness*) kriteerit ovat täyttyneet presidentin tehtävien johdosta syntyneessä dokumentoinnissa. Eräs esimerkki tällaisesta oli vuonna 1989 alkanut presidentin virastoa vastaan käyty oikeustaistelu (*Armstrong v. The Executive Office of the President* -tapaus), joka osoitti, ettei presidentin virasto kyennyt käsittämään viraston sisäisessä sähköpostissa jaettua tietoa virallisen asiakirjallisuuden kriteerejä täyttäväksi tiedoksi. Kantaja taas näki, että sähköpostin kautta vaihdettu tieto ei ollut yksityistä tietoa eikä edes presidentin asiakirja-aineistoa, vaan se oli liittovaltion asiakirja-aineistoa, jonka hävittämisestä päättäminen ei saanut jäädä presidentin päätöksen varaan.¹²⁷

Yhdysvaltalainen presidentinarkistojärjestelmä muistuttaa selvästi Kekkonen arkistoa. On ilmiselvää, että oppeja haettiin Yhdysvalloista. Historioitsija Veikko Litzen kirjoittikin vuonna 1976, että amerikkalaiset presidentinarkistot muodostivat poikkeuksen Ranskan vallankumouksen yhteydessä syntyneestä käsityksestä, jonka mukaan hallituksen asiakirjat olivat hallituksen omaisuutta ja kuuluivat viime kädessä kansalle. Hän näki erillisessä presidentinarkistojärjestelmässä tuulahduksen feodalismien ajasta, jolloin valtasuhteet olivat perustuneet yksityisoikeudellisiin sopimusasiakirjoihin, jotka saattoivat päätyä kenen tahansa yksityisen virkaa tekevän henkilön haltuun, mikä esti valtakunnallisten keskusarkistojen syntymisen ennen Ranskan vallankumousta. Erityisesti hallitsijoiden, valtionpäämiehien, arkistoja on ollut taipumus katsoa vallankumouksen jälkeenkin eräänlaisina yksityisinä virka-arkistoina, joita Litzenin mukaan alettiin perustaa Yhdysvalloissa jo George Washingtonin aikana. Suomen presidenttien arkistoihin Litzen ei viitannut, mutta hänen analyysinsä voi tulkita myös analogiaksi Suomen silloisesta presidentinarkistotilanteesta, jonka hän todennäköisesti tunsi.¹²⁸

Presidentti Kekkonen arkistoa voitaneen kutsua eräänlaiseksi testamentiksi jälkipolville. Siten se ei eroa ajatukseltaan juurikaan 1980-luvun alussa eräiden ”*kekkoislaisten*” toimesta alkunsa saaneesta ajatuksesta, jonka mukaan Kekkonen ulko- ja puolustuspoliittinen perintö oli koot-

¹²⁶ Dow 2012, 14-15; Drake 2007, 49-50; Olson 2003, 156; Pearce-Moses 2005, 308-309. <<http://files.archivists.org/pubs/free/SAA-Glossary-2005.pdf>>.

¹²⁷ Bearman 1994, 118-128, 135.

¹²⁸ Litzen 1976, 43-44, 46.

tava yhdeksi ”*kattekismukseksi*” siltä varalta, että Kekkonen jättämän valtatyhjiön seurauksena olisi syntynyt vakiintuneesta linjasta poikkeavia tulkintoja ulkopoliittisesta opista. Katekismuksen oli määrä olla Kekkonen ulkopoliittinen testamentti, jonka varaan hänen jälkeistäänkin ulkopoliittikkaa hoidettaisiin.¹²⁹ Käsittääkseni tällaisilla ajatuksilla on yhteytensä ajatuksen presidentinarkistojärjestelmästä: molemmissa tapauksissa presidentin elämäntyöstä on tarkoitus rakentaa monumentti jälkipolvia varten.

2.5 Arkistotoimikunta presidentin asiakirja-aineiston äänettömänä politisoijana

Vuonna 1974 opetusministeriö asetti toimikunnan pohtimaan arkistolainsäädännön uudistamista. *Arkistotoimikunta* sai työnsä valmiiksi vuonna 1977. Laajassa komiteamietinnössään toimikunta lähti määrittelemään arkistokäsitteen alaa ja asemaa lainsäädännössä tavalla, joka oli jäänyt jokseenkin epäselväksi vuoden 1939 arkistolain valmisteluasiakirjoissa. Arkistotoimikunnan mietinnössä arkistotermille annettiin kolme toisistaan eriävää merkityssisältöä, millä ikään kuin konstituoitiin nykyäänkin vallitseva suomalainen käsitys arkistonmuodostajan ja säilyttävän arkistoinstituution välillä tehtävästä jaosta. Arkisto oli ensiksikin arkistonmuodostajan toimien tuloksena syntyneiden asiakirjojen muodostama kokonaisuus. Toiseksi arkistolla tarkoitettiin sitä tilaa, esimerkiksi huonetta, jossa asiakirjoja säilytettiin. Kolmanneksi arkistolla piti ymmärtää sitä instituutiota, laitosta, joka hoiti ja säilytti asiakirjoja.¹³⁰

Silloisen arkistolainsäädännön alaa systematisoidessaan arkistotoimikunta lähti julkinen arkisto -käsitteen määrittelystä. Silloisen arkistolain 1.1 §:ää seuraten toimikunta katsoi julkisten arkistojen olevan jaettavissa yleisarkistoihin (valtionarkisto ja maakunta-arkistot) ja erikoisarkistoihin (valtion virka-arkistot, kunnalliset arkistot ja kirkolliset arkistot). Tämän perusmäärittelmän lisäksi toimikunta halusi käsitellä tasavallan presidentin, eduskunnan ja sen alaisten Suomen Pankin ja kansaneläkelaitoksen arkistoja ja puolustusvoimien keskusarkistoa, sotaarkistoa, omana kategorianaan, *erityisarkistoina*. Erityisarkistojen käsittelyä omana tyyppi-

¹²⁹ Soikkanen 2008, 464.

¹³⁰ Komiteamietintö 1977:65, 15.12.1977, I-III, 3.

nään toimikunta perusteli sillä, että ”[n]iiden asema lainsäädännössä on jäänyt jossain määrin epämääräiseksi”.¹³¹

Epämääräisyydellä tarkoitettiin ennen muuta sitä, ettei presidentin arkisto(i)sta ollut säädetty erikseen. Presidentin arkistoihin sisältyi epäilemättä yleisiä ja virallisia asiakirjoja, mutta tästä huolimatta presidentin arkistot eivät – arkistovaltuuskunnan vuoden 1935 mietintöä seuraten – olleet rinnastettavissa mihin tahansa virka-arkistoon. Arkistotoimikunta päätyi jaottelemaan presidentin asiakirjat kolmeen ryhmään, joiden väliset rajat olivat tosin ”*tulkinnanvaraisia*”. Ensimmäisen ryhmän muodostivat tasavallan presidentin kanslian arkistoon kuuluneet asiakirjat. Kanslian arkistoa oli pidettävä virka-arkistona. Toiseen ryhmään kuuluivat adjutanttien arkiston asiakirjat, joista osa oli katsottava yleisiksi osan jäädessä liitettäväksi presidentin henkilökohtaiseen arkistoon. Kolmantena ryhmänä oli presidentin henkilökohtainen arkisto, johon sisältyi niin ”*yksityisiä*” kuin myös ”*virkatöimintaan liittyviä asiakirjoja*”. Tuolloin käytännöksi oli muodostunut, että presidentit tallensivat tai lahjoittivat henkilökohtaisen arkistonsa yksityisarkistona valtionearkistoon. Toimikunta tähdensi, että yksityisarkistoina presidenttien henkilökohtaisia arkistoja oli pidettäväkin.¹³² Näin toimikunta tuli siunanneeksi samalla UKK-arkiston toiminnan. UKK-arkistohan oli yksityinen arkisto, joka kuitenkin sisälsi myös virkatöimintaan liittyviä asiakirjoja.

Epämääräisyyden tiedostamisesta huolimatta arkistotoimikunta ei päätenyt esittämään minikäänlaisia muutoksia presidentin arkistojen asemaan, vaan antoi tukensa vallinneelle järjestelmälle. Presidentin kanslian arkistoa oli pidettävä virka-arkistona niin kuin siihenkin saakka oli ollut asianlaita, kun taas muiden presidentin arkistojen oli katsottava jäävän arkistolainsäädännön soveltamisalan ulkopuolelle. Tästä huolimatta toimikunta huomautti, että presidentin muiden arkistojen rajaaminen arkistolainsäädännön soveltamisalan ulkopuolelle ei tarkoitanut, etteikö arkistoihin olisi sisältynyt luonteeltaan julkisoikeudellista asiakirja-aineistoa. Toimikunnan mukaan nämä muut arkistot pikemminkin koostuivat ”*suurimmilta osiltaan julkisuuslainsäädännön mukaan salassa pidettävistä*” mutta ”*eräiltä osin myös yksityisluontoisista asiakirjoista*”.¹³³

Presidentin arkistojen aseman ja julkisuuden näki epämääräisenä myös presidentin kanslian kansliapäällikkönä toiminut Kauko Sipponen vuonna 1978 julkaistussa artikkelissaan. Arkistotoimikunnan arkistosystematisointia seuraten Sipponen katsoi presidentin kanslian kerty-

¹³¹ Komiteanmietintö 1977:65, 15.12.1977, 6, 11.

¹³² Komiteanmietintö 1977:65, 15.12.1977, 11–12.

¹³³ Komiteanmietintö 1977:65, 15.12.1977, 94.

neiden asiakirjojen muodostavan kolme erillistä arkistokategoriaa. Ensimmäinen kategoria oli presidentin kanslian arkisto, joka sisälsi muun muassa presidentin ja kansalaisten välistä kirjeenvaihtoa, kanslian virallista kirjeenvaihtoa muiden viranomaisten kanssa sekä kanslian tiliasiakirjoja. Sipposen mukaan kanslian arkistoa oli pidettävä arkistolaissa tarkoitettuna virka-arkistona. Toiseksi kategoriaksi Sipponen laski arkiston, joka sisälsi ”*presidentin viikko-ohjelmat, puheet, tervehdykset ja haastattelut, asiakirjat tasavallan presidentin juhlista ja kutsuista, ulkomaille tehdyistä vierailuista, Suomeen tehdyistä valtiavierailuista sekä tasavallan presidentin matkoista ja esiintymisistä kotimaassa*”. Osaa arkiston asiakirjoista oli pidettävä yksityisinä, osaa taas yleisinä, ja Sipponen toteaa, että suuri osa arkiston asiakirja-aineistosta olisi voitu sisällyttää kanslian virka-arkistoon. Kolmas kategoria oli presidentin yksityinen arkisto, johon kertyneet yksityiset ja virkatoimintaan liittyneet asiakirjat presidentit olivat tavallisesti vieneet mukanaan erottuaan tehtävästään tallettaakseen tai lahjoittaakseen ne valtionarkistolle. Sipposen mukaan yksityisiin arkistoihin sisältyi ainakin ”*luottamuksellisia poliittisia asiakirjoja, salaisia asiakirjoja, muistioita, yksityistä kirjeenvaihtoa, valokuvia jne*”.¹³⁴

Sipponen tähdensi artikkelissaan hallitusmuodon säännöksistä johtunutta seikkaa, jonka mukaan presidentin tehtävien johdosta syntyneet asiakirjat jäivät useimmiten muiden arkistonmuodostajien haltuun. Esimerkkinä Sipponen mainitsi presidentin päätösvaltaan kuuluneet sotilaskäskeysiat, joiden johdosta syntyneet asiakirjat jäivät yleensä puolustusministeriön tai pääesikunnan haltuun. Tällainen menettely oli tietysti seurausta siitä, että presidentin päätösvalta oli perustuslaeilla ja muilla laeilla enemmän tai vähemmän sidottu *parlamentaariseen myötävaikutukseen* presidentin täysin itsenäisen päätösvalan sijaan.¹³⁵

Arkistotoimikuntaa ja Sipposta huomattavasti suppeammin presidentin asiakirja-aineistoa käsitteli silloinen Mikkelin maakunta-arkiston johtaja Raimo Viikki (1978). On ilmeistä, ettei Viikin tarkoituksena ollut lainkaan asettaa kysymyksenalaiseksi presidentin asiakirja-aineistoa, vaan lähinnä vastata kysymykseen, millaista asiakirja-aineistoa ylipäätään Suomessa oli kertynyt. Jotain Viikin käsityksistä toki kertoo se, että hän kirjoitti presidenttien arkistoista yksinomaan yksityisarkistojen yhteydessä. Näin Viikin käsitys vähintään tuki arkistotoimikunnan linjausta, jonka mukaan presidenttien arkistoja oli nimenomaan yksityisinä arkistoina pidettäväkin.¹³⁶

¹³⁴ Sipponen 1978, 242–243.

¹³⁵ Sipponen 1978, 243; Ks. myös luku 2.1 ja sen viitteet.

¹³⁶ Viikki 1978, 28.

Käsittääkseni arkistotoimikunta päätyi esittämään systematisointinsa presidentin asiakirja-aineistosta hyvin muodollisessa mielessä. Tällä tarkoitan sitä, että asiakirja-aineistoa ei haluttu problematisoida, mutta yhtäläisen kohtelun vuoksi asiakirja-aineistosta oli sanottava jotain niin kuin muunkin tyyppisistä asiakirja-aineistoista. Aikeena ei ollut lainkaan tehdä muuta kuin vastata kysymykseen: miten ilmaista presidentin asiakirja-aineiston epäselvät kategoriat ilman aineiston problematisointia? Asiakirjojen yhteyttä presidentin lakisääteisiin tehtäviin ei selostettu, vaikka idea asiakirjojen erottamattomasta yhteydestä arkistonmuodostajan tehtäviin oli ymmärretty suomalaisessa arkistoajattelussa jo viimeistään 1930-luvulla¹³⁷. Enää ei voitu jättää presidentin asiakirja-aineiston olemusta problematisoimatta tarpeettomuuteen vedoten. Sipposen aivan oikein tähdentämä seikka, jonka mukaan presidentin asiakirja-aineisto jäi paljolti muiden arkistonmuodostajien haltuun, oli ilmeistä, mutta enää ei voitu uskoa 1930-luvun käsitykseen presidentin asiakirjoista vain valtioneuvostoon jäävinä asiakirjoina.

Arkistotoimikunnan jäsenenä toiminut Veli-Matti Syrjö (1999) on arvioinut yli kaksikymmentä vuotta mietinnön antamisen jälkeen, ettei presidentin arkistoista puhuminen ollut yksinkertaista presidentti Kekkonen valtakaudella. Syrjö väittää, ettei arkistotoimikunnan mietintöön voitu ”suoraan kirjata [...] ettei Orimattilan arkistosäätiön kaltaisia yksityisiä presidenttiarkistoja voitu pitää suomalaisen järjestelmän mukaisina”.¹³⁸ Syrjö antaa ymmärtää, että arkistotoimikunnassa asian huomioimiselle oli kannatusta, ja että hänen mukaansa mietinnössä kyllä ilmaistiin jonkinlainen vastalause Orimattilan arkistosäätiötä kohtaan, tosin epäsuorasti. Syrjön avautuminen asiasta antaa aihetta pohtia arkistotoimikunnan linjausten motiiveja etenkin presidentin asiakirja-aineiston osalta. Vaikuttaa siltä, että mietinnössä esitetyn kannanoton taustalla on ollut ongelma, kuinka esittää presidentin asiakirja-aineistosta kannanotto, joka samalla olisi johdonmukainen suomalaisen arkistojärjestelmän kanssa, eikä loukkaisi presidentti Kekosta.

Syrjön kommentti herättää kysymyksen, millaiset edellytykset presidentin asiakirja-aineiston problematisoinnille oli 1970-luvun Suomessa. Pertti Alasuutarin (1996) mukaan toisen maailmansodan jälkeinen Suomen ulkopoliittinen puheavaruus oli kokonaisuus, joka säteili myös sisäpolitiikan lohkoille. Kylmän sodan aikainen puheavaruus murtui vasta Neuvostoliiton hajottua, mikä mahdollisti myös presidentin valtaoikeuksien ottamisen keskustelunaiheeksi tavalla, jota ei kylmän sodan aikana ollut koettu. Idänpolitiikkaan nojaavan ulkopoliittisen puheavaruuden olemassaolo on epäilemättä vaikuttanut etenkin 1970-luvun arkistopoliittiseen

¹³⁷ Komiteanmietintö 1935:4, 15.12.1934.

¹³⁸ Syrjö 1999, 131.

keskusteluun, joka voidaan nähdä vain pienenä sisäpoliittisena lohkona laajassa ulkopoliitiikan puheavaruudessa. Alasuutari väittää ulkopoliitiikan puheavaruudesta kirjoittaessaan, ettei puheen ilmaisema vallankäyttö ollut kuitenkaan – Foucault’a mukaillen – juridis-diskursiivista eli käskemään tähtäävää. Eihän edellä lainattu Syrjökään antanut ymmärtää, että arkistotoimikuntaa olisi kielletty puuttumasta presidentinarkistopolitiikkaan; siitä vain ei ollut soveliasta puhua, ja kaikki tiesivät syyn miksi.¹³⁹ Tätä ilmentää myös Historiallisessa Aikakauskirjassa julkaistu Kari Selénin (1979) artikkeli, jossa hän kommentoi arkistotoimikunnan mietintöä. Selén mainitsi artikkelissaan vain presidentin kanslian arkiston.¹⁴⁰

Tulkintani mukaan arkistopolitiikka oli esimerkki sisä- ja ulkopoliitiikan keskinäisestä vuorovaikutuksesta. Puuttumisen vaikeus ulkopoliittiseksi miellettyyn seikkaan – Kekkoseen – ehdollisti arkistopolitiikkaa, jota mitä ilmeisimmin muuten pidettiin etupäässä sisäpoliittisena asiana. Tässä mielessä uskallan väittää, että ulkopoliitiikka oli etusijalla sisäpoliittiseen arkistopolitiikkaan nähden: ulkopoliitiikka determinoi arkistopolitiikkaa ainakin presidentin asiakirja-aineiston osalta.¹⁴¹

YYA-ideologian valossa presidentin enemmän tai vähemmän virallisten toimien johdosta syntynyt ulkopoliittinen ja muu asiakirja-aineisto ei voinut olla poliittista, ainakaan sen eturistiriitoja korostavassa mielessä. Tähän uskottiin 1970-luvun Suomessa varmasti jossain määrin, mutta oletan arkistotoimikunnan ymmärtäneen asian ongelmallisuuden. Toimikunta tiedosti ongelman järjestelmässä, mutta ei oman parhaansa vuoksi kyennyt esittämään presidentin asiakirja-aineiston sisällyttämistä lain soveltamisalaan. Siitäkin huolimatta, ettei arkistotoimikunta tehnyt ehdotusta presidentin saattamiseksi arkistolain piiriin, arkistotoimikunnassa oli – Syrjööön ja Paavo Nikulaan (1998)¹⁴² tukeutuen – varmasti kannatusta vastustaa UKK-arkiston harjoittamaa ajattelua presidentin asiakirjoista. Itse asiassa näyttää siltä, että nimenomaan 1970-luvulla vasta syntyi ajatus presidentin asiakirja-aineiston problematisoinnista. Tähän vaikuttivat kenties UKK-arkiston perustaminen ja tietoisuus siitä, ettei presidentin asiakirja-aineisto tyhjentynyt valtioneuvoston haltuun jääneeseen aineistoon. Ehkä voidaan väittää, että paradoksaalisesti ymmärrys presidentin asiakirja-aineiston kokonaisuudesta kirjastui juuri sinä aikana, jolloin koko asiasta keskustelu oli sopimattominta. Ymmärrettiin,

¹³⁹ Alasuutari 1996, 155, 178–179, 184.

¹⁴⁰ Selén 1979, 287–290.

¹⁴¹ Sisä- ja ulkopoliitiikan välisestä suhteesta ks. Männikkö 1985, 96–105; Soikkanen 1986, 72–78.

¹⁴² Arkistotoimikunnan jäsenenä toimineen Nikulan mukaan presidenttien arkistoista puhuttiin toimikunnan keskusteluissa. Nikula 1998, 305.

ettei ensimmäisen tasavallan tyyliin presidentti jättänyt vallankäyttönsä jälkiä vain valtioneuvostoon.

Edellä esitetyn tulkinnan kaltaisesti on lausunut Hentilä (1998b), jonka mukaan ”[a]rkistopolitiikkakin oli YYA-Suomessa sopeutettava maan viralliseen ulkopoliittikkaan”.¹⁴³ Hentilän arvio sattuu yksin lähteideni tulkinnan kanssa. Ei ole toki mitenkään poikkeuksellista, että vallanpitäjien jakama ideologia määrää myös arkistopolitiikan suunnan. Arkistopolitiikan on jossain määrin aina sopeuduttava niihin ideologisiin raameihin, jotka yhteiskunnassa vallitsevat.¹⁴⁴ Keskustelua presidentin arkistosta ei rajoittanut Suomen kansainvälinen aseman *oikeudellisessa* mielessä. Ei ollut mitään oikeudellista perustaa – muita kuin ehkäpä varsin laveasti tulkitut presidentin valtaoikeudet Suomen valtiosäännössä – joka olisi suoraan rajoittanut harjoittamasta kansallisesti määriteltyä arkistopolitiikkaa. *Reaalisesti* Suomen kansainvälinen asema kuitenkin asetti reunaehdot myös Suomessa harjoitettavalle arkistopolitiikalle.¹⁴⁵ YYA-Suomessa valtaideologia näytti tehneen vaikeaksi keskustelun presidentin arkistoista.

Oliko arkistopolitiikkaa ohjannut YYA-ideologia sitten muuttunut eräänlaiseksi välttämättömyydeksi, Max Jakobsonin termiä käyttäen *teknologiaksi*? Tällä kysymyksellä viitataan siihen, oliko arkistopolitiikka ja sitä ainakin presidentin arkistojen kohdalla määrännyt YYA-ideologia 1970-luvun arkistolakiuudistuksen yhteydessä aate, jonka kaikki päätöksentekoon osallistuneet tahot jakoivat. Oliko niin, ettei muita taistelevia ideologioita ollut, minkä seurauksena koko niin sanottu arkistopolitiikka oli vain teknistä näpertelyä suuren YYA-ideologian sisällä?¹⁴⁶ Kun verrataan arkistotoimikunnan mietinnön julkilausuttuja lähtökohtia ja esimerkiksi toimikunnan jäsenten muussa yhteydessä esittämiä näkemyksiä arkistotoimikunnan kysymyksenasetteluiden edellytyksistä, uskallan väittää, että halua varmasti oli kyseenalaistaa vallitseva presidentinarkistokäytäntö. Siten ei voida väittää, että arkistopolitiikka olisi presidentinarkistojenkaan osalta ollut niin ideologian ehdollistamaa, etteikö kukaan olisi edes omassa mielessään kyennyt kyseenalaistamaan vakiintunutta ajattelutapaa. Pikemminkin asia näytti hiljaisesti politisoituneen arkistotoimikunnan jäsenten mielissä, mutta ajatuksia ei konsensushengen rikkomista vältellen haluttu tuoda julkisesti esille.

Kaiken kaikkiaan, arkistotoimikunta ja asiaa kommentoineet tahot käsittivät presidentin asiakirja-aineiston koostuneen useasta eri kategoriasta. Yksi kategoria oli presidentin kanslian

¹⁴³ Hentilä 1998b, 21.

¹⁴⁴ Körmendy 2007, 168.

¹⁴⁵ Reaalisen ja oikeudellisen perustan eroavaisuuksista kansainvälisissä suhteissa ks. Apunen 1977, 216–217.

¹⁴⁶ Jakobson 1979, 454–461; Rantala 1982, 55.

arkisto, joka koostui yleisistä/virallisista asiakirjoista. Toiseksi kategoriaksi saatettiin käsittää adjutanttien arkisto tai jokin presidentin kanslian ja presidentin henkilökohtaisen arkiston välimuoto. Kolmantena kategoriana pidettiin presidentin yksityisarkistoa, joka kuitenkin saattoi sisältää myös virallislousteisia asiakirjoja. Neljäntenä kategoriana pidettiin julkilausumattomasti niitä presidentin asiakirjoja, jotka jäivät valtioneuvoston arkistoihin.

Kiinnostavaa ja hyvin 1970-luvun puheavaruutta kuvaavaa on se, että arkistotoimikunnan mietinnöstä lausunnon antanut tasavallan presidentin kanslia ei mitenkään problematisoinut presidentin henkilökohtaisen ja virallisen asiakirja-aineiston rajapintaa. K-linjalaisena tunnettu¹⁴⁷ kansliapäällikkö Juhani Perttunen ja kansliasihteeri Sirkka Peisa kiinnittivät huomiota lähinnä presidentin kanslian ja adjutanttien arkiston yhdistämiseen yhdeksi arkistoksi, kuitenkin niin, että adjutanttien arkistoon kertyneet presidentin henkilökohtaiset asiakirjat liitettiin presidentin yksityisarkistoon. Kun luodakseen toimintaansa hyväksytyksi, presidentin kanslian lausunnossa esitettiin, että kanslian arkistotoimesta vastasivat kansliasihteeri ja osastosihteeri, jotka olivat käyneet Valtionarkiston järjestämän arkistohoidon kurssin. Tällä lausumalla kenties pyrittiin ampumaan alas arkistotoimikunnan mietinnön käsitys, jonka mukaan ”[m]aan tärkeimpiin kuuluva arkistokokonaisuus tarvitsisi kuitenkin jo nykyisen laajuutensa-kin vuoksi oman erityiskoulutuksen saaneen arkistohoitajansa”.¹⁴⁸

Tutkijoiden intressit ilmenivät selkeimmin Suomen Akatemian alaisen Valtion humanistisen toimikunnan antamassa lausunnossa. Presidentin asiakirja-aineistoa ei otettu puheeksi, mutta hienoinen kritiikki kohdistettiin heti kättelyssä arkistotoimikunnalle osoitettua toimeksiantoa kohtaan: yksityisarkistot oli rajattu mietinnöstä pois, ja humanistinen toimikunta toivoikin pikaista kokonaisarviota kaikista tutkimuksen kannalta tärkeistä arkistoista, siis myös yksityisarkistoista.¹⁴⁹

Muissakaan tutkimissani lausunnoissa ei otettu kantaa presidentin asiakirja-aineistoon. Väitän, että se kuitenkin kertoo hyvin paljon. Ulkoasiainministeriö ja puolustusministeriö keskittyivät puolustamaan omien hallinnonalojensa keskusarkistojen tarpeellisuutta, Valtionarkisto kantoi huolta muun muassa resurssien riittävydestä, ja Suomen Historiallinen Seura puhui muun muassa tutkijoiden kuulemisen tarpeellisuuden puolesta.¹⁵⁰ Lausuntokierroksen tulok-

¹⁴⁷ Soikkanen 2008, 446.

¹⁴⁸ Tasavallan presidentin kanslian lausunto opetusministeriölle 16.11.1978. Kotelo Eaa 651, Opetusministeriön II arkisto, KA; Komiteamietintö 1977:65, 94.

¹⁴⁹ Valtion humanistisen toimikunnan lausunto opetusministeriölle 26.9.1978. Kotelo Eaa 651, Opetusministeriön II arkisto, KA.

¹⁵⁰ Puolustusministeriön lausunto opetusministeriölle 26.10.1978. Kotelo Eaa 651, Opetusministeriön II arkisto, KA; Suomen Historiallisen Seuran lausunto opetusministeriölle 31.10.1978. Kotelo Eaa 651, Opetusministeriön

sena vain hiljaisesti hyväksyttiin se, että presidentillä oli kanslian arkistosta erillinen henkilökohtainen arkisto. Presidentin kanslian lausunnossa ei edes mainittu, sisälsikö henkilökohtainen arkisto virallista asiakirja-aineistoa. Kuin korostaakseen menneillään ollutta UKK-arkistoprojektia kanslia puhui presidentin omasta arkistosta vain henkilökohtaisen merkityksessä.

Hallitus antoi arkistotoimikunnan mietinnön pohjalta laaditun arkistolakiesityksen eduskunnalle 23. toukokuuta 1980. Lain soveltamisalaa selostettaessa tehtiin ero tasavallan presidentin arkiston ja tasavallan presidentin kanslian arkiston välille. Ensimmäiseen ei laki olisi tullut sovellettavaksi kuin ainoastaan eräiden ”arkistotoimen hoitamista” koskevien säännösten osalta. Sen sijaan presidentin kanslian arkisto oli nähtävä ”tavanomaisena virka-arkistona”, minkä vuoksi lain oli tultava koskemaan presidentin kansliaa täysimääräisesti.¹⁵¹

Eduskunta päätti 27. toukokuuta 1980 lähettää arkistolakiesityksen sivistysvaliokunnan käsiteltäväksi, jolle laki- ja talousvaliokunnan piti antaa lausunto. Aihe ei nostattanut keskustelua eduskunnassa.¹⁵² Arkistolakiesitystä käsitelleet sivistysvaliokunta ja laki- ja talousvaliokunta eivät tehneet lakiesitykseen suuria muutoksia, eikä presidentin arkistoista puhuttu kummankaan valiokunnan kannanotoissa.¹⁵³ Lakiesitys tuli valiokuntakäsittelyn jälkeen ensimmäiseen eduskuntakäsittelyyn 11. joulukuuta, jossa puheenvuoroja ei syntynyt taaskaan. Asia lähetettiin eteenpäin suureen valiokuntaan, jolla ei ollut mitään huomauttamista lakiesitykseen ja sivistysvaliokunnan siihen tekemiin pieniin korjauksiin.¹⁵⁴ Suuren valiokunnan antaman mietinnön pohjalta aloitettiin eduskunnassa lakiesityksen toinen käsittely. Yleiskeskustelua ei syntynyt, joten käsittelyssä siirryttiin lakiesityksen yksityiskohtaiseen läpikäymiseen. Koko esitys hyväksyttiin keskusteluitta, eikä eduskunnan kolmannessakaan käsittelyssä, jossa esitys voitiin vain enää joko hyväksyä tai hylätä, ilmaantunut yhtään puheenvuoroa. Lakiehdotus hyväksyttiin yksimielisesti, ja asia oli siten loppuun käsitelty.¹⁵⁵

Kallenaution (2005) mukaan suomettumiseen liittynyt itesesensuuri näkyi yleisellä tasolla eduskunnassa. Hänen mukaansa ”täysistuntopuheenvuorojen laaja havainnointi tuo tässä

II arkisto, KA; Ulkoasiainministeriön lausunto opetusministeriölle 9.11.1978. Kotelo Eaa 651, Opetusministeriön II arkisto, KA; Valtionarkiston lausunto opetusministeriölle 20.10.1978. Kotelo Eaa 651, Opetusministeriön II arkisto, KA.

¹⁵¹ Valtioapäivät 1980. Asiakirjat. Hallituksen esitys 72/1980 vp, 23.5.1980, 4, 18.

¹⁵² Valtioapäivät 1980. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 57/1980 vp, 27.5.1980, 1349.

¹⁵³ Valtioapäivät 1980. Asiakirjat. Sivistysvaliokunnan mietintö 16/1980 vp, 9.12.1980, 1-5.

¹⁵⁴ Valtioapäivät 1980. Pöytäkirjat. PTK 138/1980 vp, 11.12.1980, 3572; Valtioapäivät 1980. Asiakirjat. Suuren valiokunnan mietintö 219/1980 vp, 11.12.1980, 1.

¹⁵⁵ Valtioapäivät 1980. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 140/1980 vp, 11.12.1980, 3579; Valtioapäivät 1980. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 142/1980 vp, 16.12.1980, 3709.

suhteessa selvästi esiin sen vaikutelman, että itesesensuurin vaade tiedostettiin hyvin myös edustajien keskuudessa ja että sillä oli vaikutuksensa puheenvuoroihin”. Neuvostoliittoa ja Kekkonen ulkopoliittikkaa ei juurikaan arvosteltu julkisesti. Poikkeuksia tietenkin oli.¹⁵⁶ Lähdeaineistoni tulkinta tukee Kallenaution arviota. Etenkin ulkopoliittikkaa koskettava presidentin asiakirja-aineisto todellakin oli sen verran arka aihe, ettei sitä haluttu ottaa puheeksi.

Uusi arkistolaki (184/1981) annettiin 20. helmikuuta 1981, mutta laki astui voimaan vasta vuoden 1983 alusta. Kuten sanottua, presidentin kansliasta laki tuli sovellettavaksi, mutta presidentin muihin arkistoihin laki tuli sovellettavaksi vain eräiltä osin. Presidenttiä, erotuksena presidentin kansliasta, koskivat arkistolain säännökset, joissa säädettiin arkiston, arkistonmuodostajan ja asiakirjan määritelmästä (4 §), arkistotoimen sisällöstä (5 §), arkistotoimen hoidon tavoitteista (6 §), vastuunalaisen hoitajan asettamisesta arkistolle ja arkistotoimen vastuusta (8 §) sekä asiattomilta pääsyn estämisestä arkistoon ja asiakirjojen lainaamisesta (28 §).¹⁵⁷

Arkistotoimikunnan käsitykset presidentin arkistoista heijastuivat selkeästi lopullisessa eduskunnassa hyväksytyssä arkistolaissa. Arkistotoimikunta oli niukkasanaaisessa presidentin arkistot -selostuksessaan¹⁵⁸ ehdottanut, että arkistolaki olisi tullut koskemaan vain presidentin kansliaa, mutta muut presidenttiin liittyvät arkistot olisivat jääneet arkistolainsäädännön ulkopuolelle. Tämä arkistotoimikunnan kanta hyväksyttiin lopullisessa arkistolaissa. Vaikka arkistolaki tuli sovellettavaksi eräiden yleisluontoisten säännösten (4-6 §, 8 §, 28 §) osalta muihinkin presidentin arkistoihin kuin kanslian arkistoon, jäi presidentin oman arkisto, presidentti-instituution arkisto, sääntelemättä. Annettiin ymmärtää, että presidentillä oli instituutiossa puolesta oma arkisto, joka oli erillinen valtioneuvostosta ja presidentin kansliasta. Tätä presidentin arkistoa ei kuitenkaan haluttu ymmärtää puhtaassa mielessä tavalliseksi virka-arkistoksi. Tähän ymmärtämättömyyteen oli syynsä, joista keskeisin oli 1970-luvulla ja 1980-luvun alussa presidentti Kekkonen valta. On oletettavaa, että haluttomuus keskustella presidentin asiakirja-aineistosta oli seurausta presidentti Kekkonen vallan huippuvuosista, jotka ajoittuivat nimenomaan 1970-luvulle. Tuolloin oli myös käynnissä Kekkonen arkiston perustaminen Orimattilaan. Tähän eivät arkistotoimikunnan jäsenet eikä ilmeisesti kukaan muukaan halunnut puuttua, vaikka myöhemmin on osoitettukin merkkejä, että koko UKK-arkistoon ja sen amerikkalaiseen malliin ei varmasti suhtauduttu arkistotoimikunnan piirissä myönteisesti. Mitään ei arkistotoimikunta kuitenkaan tälle asialle kyennyt tekemään 1970-

¹⁵⁶ Kallenaution 2005, 317.

¹⁵⁷ Suomen säädöskokoelma (184/1981), 20.2.1981, 313–316.

¹⁵⁸ Komiteanmietintö 1977:65, 15.12.1977, 94.

luvun oloissa. Siksi presidentin asiakirja-aineisto käsitettiin seuraavanlaisesti vuoden 1981 arkistolaissa:

Presidentin kanslian arkisto - virka-arkisto - arkistolakia sovellettiin	Presidentin arkisto - viralliset ja yksityiset asiakirjat - arkistolakia sovellettiin vain osittain	Presidentin asiakirjat valtioneuvostossa - virka-arkistoja - arkistolakia sovellettiin

Asetelma 1.

1970-luvun ja 1980-luvun alun osalta näyttää todellakin siltä, että ”*suurvaltopolitiikan historiallinen aikataulu*”, niin kuin Lehtinen (2002) on muotoillut, vaikutti valtiosäännön raameista toisinaan irronneeseen Kekkosen vallankäyttöön.¹⁵⁹ Tämä taas loi perustan sille, ettei presidentin asiakirja-aineisto enää voinut olla vain valtioneuvostoon jäävää asiakirja-aineistoa, mutta tästä ilmiöstä keskustelun ehdot määräsi viime kädessä suurvaltopolitiikka. Tältä osin tulkintani osuu yksiin poliittisen aatehistorian tapahtumahistoriallisesti orientoituneen ja ulkopolitiikan ensisijaisuutta korostavan suurmiesteorian kanssa.¹⁶⁰

¹⁵⁹ Lehtinen 2002, 673; Nevakivi 1996, 225.

¹⁶⁰ Tästä poliittisen aatehistorian perinteen määrittelystä ks. Nevakivi & Hentilä & Haataja 1983, 78–82.

3 Presidentinarkistopoliittinen kategorisointi nostaa päätään (1983–1989)

3.1 Mauno Koiviston presidenttiys ei juuri murra vanhaa ajattelua

Tasavallan presidentti Mauno Koivisto on kertonut muistelmissaan ryhtyneensä ensimmäisellä pääministerikaudellaan (1968–1970) keräämään kassakaappiinsa asiakirjoja, joihin tutustuminen helpottaisi hänen seuraajansa työtä. Samalla tavoin ei ollut ajatellut ainakaan presidentti Kekkonen jättäessään Presidentinlinnan vuonna 1981. Kekkonen asiakirjat oli viety pois, minkä Koivisto pelkäsi vaikeuttavan hänen työtään tasavallan presidenttinä. Koiviston piti paikata tiedon puutettaan hankkimalla kopioita ulkoasiainministeriön arkistosta, joka sekään ei hänen mukaansa ollut täydellinen: joitakin ulkoasiainministeriöön kuuluneita asiakirjoja oli päätynyt Kekkonen arkistoon Orimattilaan. Kaikesta huolimatta Koivisto onnistui sopimaan Kekkonen pojan Matti Kekkonen kanssa, että tämä toimittaisi Koivistolle presidentin-toimessaan tarvitsemiaan asiakirjoja Orimattilasta.¹⁶¹

Koiviston arkistopettymystä käytettiin myöhemmin perusteluna presidentin asiakirja-aineiston olemuksen ongelmallisuudesta.¹⁶² Koivistoa Kekkonen papereiden katoaminen Presidentinlinnasta harmitti ainakin hänen silloisen käsityksen mukaan juuri se asia, minkä hän itse mainitsi: presidentintoimen hoitaminen olisi vaikeaa ilman Kekkoselle kertynyttä informaatiomäärää. Koivistolla kun ei K-linjan vastapooliksi asettumisestaan huolimatta ollut aikomusta murtaa Paasikiven ja Kekkonen viitoittamaa ulkopoliittikan linjaa, vaikka avasikin 1980-luvulla tien presidentinvallan karsimiselle ja hallitusvallan parlamentarisoimiselle. Tästä huolimatta Koivisto oli ”*vanhan koulun*” presidentti samaistuessaan huomattavasti enemmän edeltäjiinsä Paasikiveen ja Kekkoseseen kuin YYA-Suomen jälkeisiin presidentteihin, kuten Martti Ahtisaareen.¹⁶³

Presidentti J. K. Paasikiven päiväkirjojen julkaiseminen vuonna 1985 osoitti selvästi, kuinka käsitykset presidentin papereista olivat suoraan seurausta tuolloin vielä hyvin voivasta YYA-

¹⁶¹ Koivisto 1988, 286–287; Koivisto 1997, 7.

¹⁶² Valtiopäivät 1997. Asiakirjat. Kirjallinen kysymys 839/1997, 16.9.1997, 1; Nikula 1998, 305.

¹⁶³ Blomberg 2011, 15; Lehtinen & Ukkola 2013, 56, 72–79; Majander 2013, 217, 221, 233.

ideologiasta. Tästä todistaa Paasikiven pojanpojan Juhani Paasikiven muistelmakirjassaan (1999) esittämä väite, jonka mukaan tuolloin istuva presidentti Koivisto olisi tahtonut kieltää presidentti Paasikiven presidenttikausien päiväkirjojen julkaisun. Päiväkirjat olivat tietenkin luonteeltaan yksityisiä, ja J. K. Paasikiven puoliso Alli Paasikivi oli määrännyt ne salaisiksi vuoteen 1985 saakka. Koivisto ei siis tietenkään voinut juridisesti estää yksityisten päiväkirjojen julkaisua, mutta esitti Juhani Paasikivelle ja päiväkirjoista kiinnostuneelle kustantamo WSOY:lle, ettei päiväkirjoja julkaistaisi. Sen verran arkaluonteisina Koivisto oli ilmeisesti nähnyt presidentti Paasikiven ajoittain kriittiset lausumat Neuvostoliitosta. Koiviston kannasta huolimatta päiväkirjat julkaistiin.¹⁶⁴ Koivisto jatkoi siis suhtautumisellaan presidentin asiakirjajäämistöihin hyvin varovaista ja Kekkonen viitoittamaa linjaa. Väitetään, että jo Kekkonen itse olisi aikanaan pyrkinyt ja ilmeisesti myös onnistunut estämään presidentti Paasikiven päiväkirjojen julkaisun taivuttelemalla Paasikiven perikunnan pitämään päiväkirjat lukkojen takana alun perin suunniteltua pitempään.¹⁶⁵

Max Jakobson (1992) onkin kuvannut ajan tunnelmia osuvasti väittämällä, että Paasikiven päiväkirjojen julkiseksi tulo aiheutti monessa kysymyksen: ”*oliko Paasikivi oikeastaan Paasikiven linjalla*”? Sen verran kärkkäästi entinen presidentti oli päiväkirjoissaan ottanut kantaa Neuvostoliiton toimintaan, että erityisesti vankimmat Paasikiven-linjan kannattajat olivat ymmärrettävästi hämillään.¹⁶⁶ Tämä lisää ymmärrystä, miksi niin Kekkonen kuin myös Koivisto olivat halunneet Paasikiven päiväkirjojen pysyvän lukkojen takana.

Vaikka Koivisto ei kyennyt estämään Paasikiven päiväkirjojen julkaisemista, valtioneuvosto päätti jatkaa ulkopoliittisen asiakirja-aineiston salassapitoa kymmenellä vuodella vuonna 1984. Ulkopoliittiset asiakirjat, joihin myös Paasikiven presidentintoimen hoidon johdosta syntyneet asiakirjat kuuluivat, olivat tulossa julkisiksi 40 vuoden salassapidon jälkeen vuonna 1984, mutta valtioneuvosto päättikin jatkaa salassapitoa. Lähteenkorvan mukaan salaamispäätöksen perustelu ”*yleisellä edulla*” tarkoitti ilman muuta Neuvostoliiton pelkoa.¹⁶⁷ Paasikiven päiväkirjojen ja virallisen ulkopoliittisen asiakirja-aineiston hämmöttänyt julkiseksi tulo osoitti selvästi, mistä salaamishalussa oli pohjimmiltaan kyse: vakaiden idänsuhteiden murtumisen pelosta. Paasikiven päiväkirjojen kohdalla julkinen valta ei pystynyt tekemään mitään julkaisemisen estämiseksi, mutta omissa käsissään olleiden virallisten ulkopoliittisten asiakirjojen salaamista onnistuttiin jatkamaan.

¹⁶⁴ Paasikivi 1999, 266–273.

¹⁶⁵ Paasikivi 1999, 268; Rumpunen 1986, 380.

¹⁶⁶ Jakobson 1992, 278.

¹⁶⁷ Arkiston historia. Urho Kekkonen arkisto. <<http://www.ukk-arkisto.fi/hist.htm>>; Tarkka 2012, 397.

Vaikka Koiviston ei ole arvioitu olleen mikään ”*uuden avoimuuden apostoli*”, hänen presidenttikaudestaan alkaneena aikakautena Suomen ilmapiiri alkoi ”*kouriintuntuvasti*” muuttua, kuten Vihavainen (1991) väittää. Ulkopoliitikastakin alettiin puhua aiempaa avoimemmin, mutta myös koko suomettunut poliittinen kulttuuri alkoi vähitellen murentua. Vaikka mikään suuri linja ei perinpohjaisesti ollut muuttunut Kekkonen ajoista, Kekkonen poistuminen valtaistuimelta oli luonut ilmapiirin, jossa ”*uskallettiin käyttäytyä tavalla, jota Kekkonen ei olisi sallinut*”. Ilmapiirin muutos 1970-luvulta 1980-luvulle näkyi siinä, että jälkimmäisellä vuosikymmenellä suomettuneesti käyttäytyneet henkilötkin alkoivat jo tiedostaa valintansa, koska kilpailevia ajattelutapoja ilmaantui Suomeen aiempaa enemmän. Mitä tahansa ei enää voitu ehdottaa tai jättää ehdottamatta julkilausumattoman suomettumisen perusteella.¹⁶⁸ Vaikka Koivisto jatkoi monilta osin Paasikiven-Kekkonen linjalla ja siten ainakin välillisesti ylläpiti YYA-ajan keskustelun raamit paikoillaan, oli Koiviston valinta sittenkin vastalause toisinaan selkeästi Neuvostoliittoa myötäilevälle K-linjalle. Koiviston kaudella alettiin puhua jopa YYA-sopimuksen purkamisesta. Etenkään tiedotusvälineet eivät enää varoneet sanomisiaan samaan tapaan kuin Kekkonen aikaan. Itsesensuuri hellitti ainakin vähän. Kaikesta muutoksesta huolimatta Paasikiven-Kekkonen linjaan vetoaminen ja siitä johdettu varovaisuus eivät suinkaan kadonneet suomalaisesta keskustelusta 1980-luvulla.¹⁶⁹

Ehkä hieman yllättävää onkin, että Mauno Koiviston ensimmäisen presidenttikauden (1982–1988) aikana suomalaiset antoivat myönteisimmät arvionsa YYA-sopimuksen vaikutuksesta Suomen kansainväliseen asemaan koko YYA-sopimuksen aikakaudella: esimerkiksi vuonna 1984 peräti 85 % suomalaisista katsoi, että YYA-sopimus oli myönteinen asia Suomen kansainvälisissä suhteissa. Tämä selittyy ainakin osaksi sillä, että Suomen ja Neuvostoliiton väliset jännitteet hellittivät 1980-luvulla. Tämän lisäksi presidentinvaihdos Kekkosesta Koivistoon saattoi lisätä YYA-sopimuksen tukemista: nekin, jotka olivat vastustaneet Kekkosia, ja joille YYA-sopimus oli henkilöitynyt pitkän presidenttikauden tehneeseen Kekkoseseen, saattoivat nyt nähdä YYA-sopimuksen muuna kuin Kekkonen vallan instrumenttina.¹⁷⁰

Toisaalta Koivisto jatkoi Kekkonen vallankäytölle tyypillistä myllykirjeiden lähettelyä tahoille, jotka eivät olleet käyttäytyneet Koiviston toivomalla tavalla. Hän suhtautui kielteisesti tiedotusvälineiden yrityksiin asettaa Paasikiven-Kekkonen linja vitsailun kohteeksi, vaikkei halunnutkaan korostaa linjan virallisuutta liiaksi. Ajatuksellinen ilmasto oli kuitenkin muuttunut 1970-luvulta 1980-luvulle tultaessa, minkä osoituksena oli muun muassa Aarno Laitisen joh-

¹⁶⁸ Vihavainen 1991, 269–271.

¹⁶⁹ Uola 2006, 74–75, 99, 147.

¹⁷⁰ Kekäle 1998, 34; Vesa 1998, 116–117.

taman Lauantaiseuran julkaisema *Tamminiemen pesänjakajat* -kirja (1982), jossa Kekkonen ajan vallankäyttöä ja poliitikoita kritisoitiin surutta. Presidentille vielä 1970-luvulla tosiasiallisesti kuulunut mediasuoja mureni vähitellen viimeistään Tamminiemen pesänjakajien jälkeen. Presidentti ei ollut enää juuri sen pyhempi kuin muutkaan päätöksentekijät.¹⁷¹

Krister Wahlbäck (1993) on kutsunut Koivistolle langennutta tehtävää Suomen politiikassa sanalla ”*normalisoiminen*”. Koiviston aikakaudella Suomi normalisoitui suhteessa Länsi-Eurooppaan ja Pohjoismaihin. Tämä tarkoitti ennen muuta presidentin valtiosääntöisen aseman parlamentarisoimista kaventamalla presidentin sisäpoliittista valtaa. Koiviston aikana kurottiin umpeen hallitusmuodon ja käytännön presidentinvallan välille muodostunutta välimatkaa. Toisin kuin Tiihonen (1995) väittää, Wahlbäckin mukaan Koivisto ei jatkanut myllykirjeperinnettä eikä juuri muitakaan Kekkoselle ominaisia ”*epävirallisia vaikutuskanavia*”. Näiden ristiriitaisten väittämien valossa uskallan kuitenkin sanoa, että Koiviston kaudella otettiin harppaus kohti normalisointia, kuitenkin vain siinä määrin, kuin se oli YYA-Suomessa mahdollista.¹⁷² Tätä tukee sekin, että Kekkonen aikakauden vallankäyttö oli jättänyt jälkensä myös Koivistoon, joka näki epäkohdan Kekkonen aikana kehittyneessä presidentti-valtaisuudessa. Koiviston sanotaankin pyrkineen korjaamaan tätä valtiosäännön kannalta epäselväksi muodostunutta tilannetta. Paasikiven ja Kekkonen aikaiset poikkeusolot olivat Koiviston mukaan ohi, minkä vuoksi presidenttivaltaiselta valtiosäännön tulkinnalta oli pudonnut osittain pohja pois. Presidentin ei tullut olla ainoa, joka tiesi ulkoasioista.¹⁷³

3.2 Kekkonen paperit keskustelun nostattajana

Keskustelu presidentti Kekkonen arkistosta leimahti kenties ensimmäisen kerran vuonna 1984, kun historioitsija Osmo Apunen otti maalitaulukseen Kekkonen Orimattilan arkiston ja silloin Kekkos-historioitsijan uraansa vasta aloitelleen Juhani Suomen, joka oli saanut oikeuden arkiston käyttöön vuonna 1981. Tämän seurauksena syntyi ”*tieteelliseksi sissisodaksi*” kutsuttu keskustelu, jonka näkyvä merkki oli Seura-lehden julkaisema artikkeli Kekkonen

¹⁷¹ Kalela 1993, 248; Tiihonen 1995, 10–14.

¹⁷² Tiihonen 1995, 10–14; Wahlbäck 1993, 310–312, 318–322.

¹⁷³ Kalela 1993, 224–225.

arkistosta. Tällöin nousi ensimmäistä kertaa huulille kysymys, oliko Kekkonen arkistoa hallinnoivan arkistosäätiön toiminta laillista. Kysyttiin, miten yksityinen saattoi omistaa viranhoidossa syntyneitä asiakirjoja. Kaksi lainoppinuttakin saatiin kommentoimaan Kekkonen arkiston omistuksen laillisuus pohjaa. Molemmat heistä katsoivat, ettei viranhoidossa syntyneitä asiakirja-aineistoa saanut yksityinen pitää hallussa. Kun oikeuskanslerikin asettui kannanotossaan lainoppineiden puolelle, ajautui arkistosäätiö hetkellisesti ahtaalle. Tilanne kuitenkin raukesi ja päättyi ”*pattitilanteeseen*”, jossa minkäänlaista ratkaisua ei tehty, vaan arkistosäätiö jatkoi toimintaansa kohun jälkeen entiseen tapansa.¹⁷⁴

Jonkinlaista puoluepoliittista ristiriitaa oli sissisodassa havaittavissa. Kun sosialidemokraatti Apunen oli asettunut kritisoimaan arkistosäätiötä ja keskustalaista Juhani Suomea, oli arkistopolitiikassa samalla syntynyt rajalinja SDP:n ja Keskustapuolueen välille. Apunen pelkäsi arkistosäätiön toiminnan johtavan Kekkonen perinnön vartioimiseen, mikä esti lähihistorian tutkimuksen. Suomi pyrki vastaamaan syytöksiin. Uhkailun kohteeksi Suomi joutui myös vuonna 1986, jolloin ”*ulkoministeri Kalevi Sorsan demarilinja*” pyrki estämään Suomea jatkamasta Kekkos-elämäkertasarjansa kirjoittamista. On väitetty, että sosialidemokraatit halusivat estää Kekkos-elämäkertasarjan toteutumisen, koska se edisti Kekkonen perintöä presidentiksi vielä 1980-luvun lopulla haaveilleen Sorsan kustannuksella.¹⁷⁵

Kaiken kaikkiaan, pienimuotoisesta sissisodasta huolimatta vielä 1980-luvulla ei juuri esiintynyt pyrkimyksiä presidentin asiakirja-aineiston olemuksen jaottelemiseen viralliseen ja yksityiseen. Asiaa kyllä pohdittiin, mutta suurin huolenaihe oli kuitenkin sangen pragmaattinen: presidentin virallinen ja yksityinen asiakirja-aineisto oli saatava talteen, mieluummin Valtionarkistoon. Puhuttiin jo suoraan, että presidentin asiakirja-aineiston käytön oli oltava kaikille halukkaille tutkijoille mahdollista, millä haluttiin kieltää Urho Kekkonen arkistoa hallinnoivan säätiön toiminta. Säätiön kun väitettiin tarjoavan asiakirja-aineistoaan käyttöön vain yhdelle tutkijalle, Juhani Suomelle. Toisella laidalla olivat historiantutkijat, joiden mielestä yksityisluontoisiksi miellettyjen arkistojen haltijat epäsivät lähestulkoon järjestelmällisesti pääsyn arkistoihinsa monopolisoiden ne yhden tai vain harvojen tutkijoiden käyttöön. Toisella laidalla taas olivat historiantutkijat, jotka eivät nähneet yleisenkään mielenkiinnon kohteina olleita yksityisluontoisia arkistoja lainkaan ongelmallisina: ”*jokaisella on tässä maassa oikeus säilyttää papereitaan missä haluaa*”, saattoivat silloisen käytännön kannattajat sanoa. Samalla tämän ajatuksen kannattajat eivät kyenneet myöntämään sitä ongelmaa, joka aiheutui tapauk-

¹⁷⁴ Seppänen 2009, 88, 91, 93–95.

¹⁷⁵ Seppänen 2009, 91–92, 106–107.

sisä, jolloin yksi henkilö muodostaa samalla instituution, niin kuin oli tasavallan presidentin kohdalla asianlaita. Henkilön ja instituution samaistuessa oli yksityisluontoisten ja virallisten asiakirjojen toisistaan erottelu erittäin vaikeaa. Tämän halusi tuoda esille esimerkiksi valtionarkistonhoitaja Toivo Paloposki (1987), joka tähdensi kansan uskollisuuden kohdistuvan kruunuun, joka oli kuolematon, eikä kuninkaaseen, joka oli kuolevainen. Paloposkea mukaillen pysyvyyttä edustavan kruunun asiakirjat olivat virallisia ja ne kuuluivat kansalle erotuksena kuolevaisen kuninkaan yksityisluontoisista asiakirjoista.¹⁷⁶

Tamminiemen pesänjakajat -teoksen poleemista sävyä jatkanut Aarno Laitinen (1989) taas arvioi, että presidentti Kekkonen papereiden poisvienti Presidentinlinnasta oli Kekosta kiihkeimmin tukeneiden yritys saada Koivisto epäonnistumaan presidentintöimensä hoitamisessa.¹⁷⁷ Tältä asia vaikuttaakin Koiviston *Liikkeen suunta* -muistelmien (1997) valossa.¹⁷⁸

3.3 Kyseenalaistamisen mahdollisuus glasnostin seurauksena

Vihavainen (1991) on tulkinnut Suomen poliittiseen kulttuuriin pesiytyneen suomettumisen alkaneen hellittää 1970-luvun hulluista vuosista jo 1970- ja 1980-lukujen taitteessa, mikä selittyi osaksi suomettuneen ikäpolven ikääntymisestä. Suomettuneimmatkin tahot alkoivat menettää uskoaan reaaliosialismiin. 1980-luvulla Suomen ja Neuvostoliiton välistä historiaa oli alettu käsitellä entistä moniulotteisemmalla tavalla, minkä seurauksena esimerkiksi historioitsija Osmo Jussila sai neuvostovastaisen leiman. Vihavaisen mukaan vuosi 1985 oli ”’neuvostovastaisen’ kirjoittelun” merkkivuosi. Eikä mennyt paljoakaan aikaa, kun Neuvostoliitossa käynnistyi niin sanottu *glasnost*, jolloin itse neuvostolehdetkin alkoivat ruotia kriittisesti neuvostomenneisyyttä. Neuvostoliiton kommunistisen puolueen pääsihteeri Mihail Gorbatšovkin alkoi 1980-luvun käydessä kohti päätöstään puhua kuin neuvostovastainen. Glasnost teki suomalaisen politiikan perustelemisen suomettumisen kulttuurista johtuneilla peruskäsitteillä, kuten luottamuksellisilla idänsuhteilla, hankalaksi. Ilmapiirin muutos johti asteittain ”suomet-

¹⁷⁶ Paloposki 1987, 248–250; Pietiäinen 1987, 1-2; Suomi 1987, 149–150.

¹⁷⁷ Laitinen 1989, 30.

¹⁷⁸ Koivisto 1997, 7.

tumisesta lännettymiseen”, kuten Unto Hämäläinen (2001) väittää.¹⁷⁹ Nekin, joita oli saatettu siihenastisen toimintansa valossa pitää suomettuneina, alkoivat 1980-luvun lopulta lähtien puhua kriittisemmin äänenpainoin Neuvostoliitosta, etenkin sen varhaisemmista vaiheista. Tällaisen avoimuuden lisääntyminen Suomessa oli vaatinut kuitenkin avausta Neuvostoliitolta itseltään. Liikaa ei kuitenkaan suomalaisten sopinut toivoa Neuvostoliiton avoimuuskehitykseltä: saattoihan Neuvostoliitto kääntää kelkkansa milloin hyvänsä.¹⁸⁰

Gorbatšovin liennytyso politiikan välillisenä seurauksena Suomi haki ihmisoikeuksia – sen länsimaisessa käsityksessä – puolustavan Euroopan neuvoston jäsenyyttä ja tuli jäseneksi vuonna 1989. Tämä tuskin olisi ollut mahdollista ennen Gorbatšovin uudistuksia. Neuvostoliitto oli pitänyt Euroopan neuvostoa vihollisenaan, läntisen ideologian sanansaattajana, jonka leiriin Suomella ei aiemmin ollut idänsuhteidensa vuoksi ollut mitään asiaa.¹⁸¹

Yleisesti ottaen suomalaiset olivat hämmästyneitä Neuvostoliiton uudesta suunnasta. Juuri kun YYA-sopimuksesta johdettu ystävyyspolitiikka oli juurtunut suomalaisten mieliin kenties vankemmin kuin koskaan aikaisemmin, Neuvostoliitto muuttuikin. Päntättyä YYA-ideologiaa ei enää ollutkaan samassa mielessä kuin ennen.¹⁸² Ilmeisesti glasnostin tuulien seurauksena suomalainenkin arkistopolitiikka avautui entisestään. Blouin ja Rosenberg (2011) väittävät, että arkistojen avaaminen oli yksi keskeisiä glasnostin tavoitteita Neuvostoliitossa.¹⁸³ Jos glasnostin ilmapiiri kerran muutti suomalaista diskurssia ylipäättään, saattoi vaikutus yltää myös arkistopolitiikkaan.

3.4 ”Kansallinen merkitys” tekee tuloaan arkistopolitiikkaan

Vuoden 1977 tasavallan presidentin kansliasta annettuun asetukseen (915/1977) perustunutta sääntelyä ryhdyttiin uudistamaan valtioneuvoston asettaman TPK-toimikunnan toimesta, joka jätti valmiin komiteanmietintönsä vuonna 1987. Tarkoituksena oli erityisesti nostaa presiden-

¹⁷⁹ Blomberg 2011, 19, 54; Hämäläinen 2001, 505; Rusi 2007, 487; Vihavainen 1991, 251–252, 259–261, 271–277, 282–285.

¹⁸⁰ Blomberg 2011, 54, 57; Uola 2006, 134.

¹⁸¹ Blomberg 2011, 118.

¹⁸² Pernaa 2009, 111.

¹⁸³ Blouin & Rosenberg 2011, 166.

tin kanslian asemasta, järjestysmuodosta, tehtävistä, päätöksenteosta ja virkamiehistä annetut perussäännökset asetuksen tasolta lain tasolle, niin kuin oli asianlaita ”*muiden korkeimpien valtioelinten vastaavien organisaatioiden osalta [...] ottaen huomioon tasavallan presidentin kanslian asema ja tehtävät ylimmän toimeenpanovallan haltijaa avustavana organisaationa*”.¹⁸⁴

TPK-toimikunnan mietinnössä – ja sitä seuranneessa hallituksen esitys -vaiheessa – otettiin kantaa presidentin asiakirja-aineistoon. Presidentin arkistolla katsottiin olevan ”*kansallinen merkitys*”, minkä vuoksi presidenttien arkistot täytyi saattaa sääntelyn piiriin. Tällaisella ratkaisulla haluttiin varmistaa, etteivät presidenttien arkistot jää yksinomaan ”*yksityisoikeudellisten tahdonilmaisujen tai tähän tarkoitukseen riittämättömien ja puutteellisten yleisten arkistosäännösten varaan*”.¹⁸⁵ Pelkona näytti olleen tila, jossa presidentit omistusoikeuteensa vedoten olisivat estäneet arkistojensa käytön vesittäen samalla presidenttien arkistoihin liitetyn kansallisen merkityksen. Näinhän oli osaltaan jo käynyt UKK-arkiston kohdalla.

Ajatuksena näytti olleen parantaa *kansan* asemaa suhteessa julkiseen valtaan. Kansaltahan julkinen valta – myös presidentti – periaatteessa sai oikeutuksensa. Ääneen ei asiaa todettu, mutta annettiin ymmärtää, että presidentintoimen hoidosta syntynyt asiakirja-aineisto oli viime kädessä kansan, julkisen vallan alamaisten, omaisuutta. Siksi haluttiin korostaa, ettei presidenteillä saanut olla henkilökohtaista oikeutta edes henkilökohtaisiin asiakirjoihinsa, jotka sisältönsä puolesta tosiasiasa olivat virallisia asiakirjoja. Samalla asiasta mainitseminen tarkoitti, että presidentillä todella oli valtioneuvostosta riippumaton arkistonsa mutta myös presidentin kansliasta irrallinen arkisto, jota ei kuitenkaan ollut pidettävä vain yksityisarkistona. Kaikki valtioneuvoston ja presidentin kanslian ulkopuolelle jäänyt asiakirja-aineisto ei voinut olla presidentin yksityistä asiakirja-aineistoa, vaan presidentillä oli ja piti ollakin presidentintoimensa hoidon tuloksena syntynyt tasavallan presidentin arkisto, *presidentin virka-arkisto*, jolla olisi ”*kansallinen merkitys*”. Erilaisia presidentin asiakirjoja sisältäviä arkistoja näytti olevan nyt neljä:

---

¹⁸⁴ Komiteanmietintö 1987:28, 10.6.1987, 9-10.

¹⁸⁵ Valtiopäivät 1987. Asiakirjat. Hallituksen esitys 132/1987, 23.10.1987, 11; Komiteanmietintö 1987:28, 10.6.1987, 23–24.

Presidentin kanslian arkisto - virka-arkisto - arkistolakia sovellettiin	Presidentin virka- arkisto - virka-arkisto - TPK-lakia so- vellettiin - arkistolakia sovellettiin vain osittain	Presidentin yksityis- arkisto - yksityisarkisto - henkilökohtais- ta omaisuutta: presidentin henkilön mää- räysvallassa	Presidentin asiakir- jat valtioneuvostossa - virka-arkistoja - arkistolakia sovellettiin

Asetelma 2.

Läheltä Koiviston presidenttiyttä seurannut ja presidentin kansliassa tuolloin työskennellyt Jaakko Kalela (1993) on kertonut, että Koivisto harrasti luottamuksellista kirjeenvaihtoa etenkin Yhdysvaltain George Bushin ja Neuvostoliiton Mihail Gorbatšovin kanssa.¹⁸⁶ Tämä seikka oli todennäköisesti tiedossa jo TPK-toimikunnan mietinnön laatimiseen osallistuneilla presidentin kanslian edustajilla. Siksi herättää kummastusta, miksi asiaa ei otettu esille TPK-toimikunnan mietinnössä. Luottamuksellinen kirjeenvaihto ulkovaltojen johtajien kanssa kun nimenomaan oli sellaista asiakirja-aineistoa, joka ei voinut olla presidentin kanslian eikä valtioneuvoston aineistoa, vaan kirjeenvaihto oli nähtävä presidentin omana asiakirja-aineistona. Tällaista presidentin omaa asiakirja-aineistoa taas olisi epäilemättä TPK-toimikunnan mietinnön käsitteitä käyttäen pidetty kansallisesti merkittävänä aineistona. Joka tapauksessa, kansallisen merkityksen kirjoittaminen lainvalmisteluaineistoon oli merkityksellistä. Se oli osoitus halusta irtautua käsityksestä presidentin henkilökohtaisesta asiakirja-aineistosta. Tähän eivät voineet olla vaikuttamatta lainvalmistelijoiden käsitykset keskusteluista UKK-arkistosta. Ilmeisesti ajateltiin, että Osmo Apusen ulostulon kaltaiselta kritiikiltä vältyttäisiin jatkossa, jos lain tasolla tunnustettaisiin presidentin asiakirja-aineiston kansallinen merkittävyys ja virallinen asema.

Osmo Apusen (1984a) määrittelyjä apuna käyttäen voidaan sanoa, että *valtiomiesmoraali* sai ainakin jonkinlaisen kolhun *kansalaisyhteiskunnan* hyväksi. Tällä tarkoitan sitä, että Suomessa vallitsi toisen maailmansodan jälkeisenä aikana valtiomiesmoraali, mikä merkitsi kaiken politiikan arvioimista valtion edun näkökulmasta. Presidentti vaali valtiomiesmoraalia ja oli siten

---

¹⁸⁶ Kalela 1993, 243.

kelpoinen arvioimaan, mikä oli koko kansakunnan etu, niissäkin tilanteissa, kun näytti siltä, että kansa oli presidentin kantaa vastaan. Tällaisen valtiomiesmoraalin juuret olivat Apusen mukaan Suomen autonomian ajalta. Ajatteluun sisältyi käsitys, ettei valtiomiesmoraalin mukaisesti käyttäytynyt valtionpäämies toiminut poliittisesti, vaan poliittisen toiminnan piiri kuului kansalaismoraalin piiriin. 1980-luvun jälkimmäiselle puoliskolle tultaessa näytti siltä, että valtiomiesmoraali oli ajautumassa entistä suurempaan ristiriitaan kansalaismoraalin kanssa. Käsittääkseni presidentin arkistosta puhuminen korostamalla sen kansallista merkitystä oli yksi osoitus valtiomiesmoraalin murentumisesta.¹⁸⁷

Käsittääkseni *kansa*-sanasta johdetun *kansallinen*-sanana käyttöä TPK-toimikunnan mietinnössä on tulkittava toimikunnan tarpeella osoittaa presidentin olleen kaikessa toiminnassaan vastuullinen koko sille laajalle väestöryhmälle, kansalle, jolta presidentti viime kädessä valtansa sai. Alettiin ymmärtää, että presidentti oli myös arkistonsa kautta vastuullinen kansalle eli valitsijoilleen. Kansallisella merkityksellä viitattiin nähdäkseni siihen, että laajan väestöpohjan, kansan, valitseman presidentin arkistoon oli tällä väestöllä oikeus päästä käsiksi. Näin kansa saattoi pitää itsellään oikeuden haastaa vallanpitäjä, jonka kansa itse oli valinnut kansan tahtoa edustamaan.¹⁸⁸ Kansa-sanana käyttö Suomen arkistopolitiikan perustelussa ei ollut suinkaan uusi. Jo K. J. Ståhlbergin vuoden 1937 lainvalmistelukunnan kannanotossa valtion puuttumista yksityisomistuksessa olevien asiakirjojen suojeluun perusteltiin ”*koko kansan*” edulla.¹⁸⁹ Kansa, jota niin porvarilliset, vasemmistolaiset kuin kekkoslaisetkin voimat olivat käyttäneet monenlaisen poliittisen toimintansa perusteluna¹⁹⁰, näytti nyt presidentin arkiston kohdalla muodostuneen läpinäkyvyyttä korostavan vallankäytön perusteeksi. Tätä vallankäytön läpinäkyvyyttä ei presidenttiviran haltija saanut tehdä tyhjäksi vetoamalla asiakirjojensa henkilökohtaisuuteen.

Lainvalmistelun yhteydessä tunnistettiin myös presidentin ja presidentin kanslian asiakirja-aineiston osittainen päällekkäisyys. Tästä johdettuna TPK-toimikunta päätteli, että presidentin arkiston lisäksi virka-arkistoksi käsitetty presidentin kanslian arkisto saattoi niin ikään tarvita yleisestä arkistolainsäädännöstä poikkeavia säännöksiä. TPK-toimikunta ehdottikin, että säädettävään TPK-lakiin sisällytettäisiin *valtuussäädännös*, jossa sekä presidentin että presidentin

---

¹⁸⁷ Apunen 1984a, 295–299.

¹⁸⁸ Kansa-käsitteestä. Liikanen 2003, 302.

¹⁸⁹ Lainvalmistelukunnan julkaisuja 1937:11, 17.6.1937, 9.

¹⁹⁰ Liikanen 2003, 257–258, 300; Kekkosen kansa-retoriikasta ks. Tuikka 2007, 376.

kanslian arkistoista säädettäisiin asetuksentasoisin säädöksin täsmällisemmin erikseen.¹⁹¹ Tarkempien säännösten muotoilu siis jätettiin asetuksella annettavaksi. TPK-lailta haluttiin vain luoda puitteet presidentin arkistojen sääntelylle.

Presidentin kanslian silloista tehtäväkenttää selostaessaan TPK-toimikunta arvioi myös syytä sille, miksi presidentin kanslian tehtävistä ei ollut säädetty jo itsenäisyyden alkuvuosina. Kansliasta oli hyvin yleisluontoisesti toki säädetty jo vuonna 1918. Kanslian tehtäväkentän kodifioinnin uskottiin jääneen väliin 1919 hallitusmuodon 34 §:n vuoksi: pykälän 1 momentin mukaanhan presidentti teki päätöksensä valtioneuvostossa. Valtioneuvostossa tapahtuvan presidentin esittelyn katsottiin olleen ensisijainen presidentin päätöksentekofoorumi, eikä presidentin kanslialle jäänyt tällaisessa järjestelmässä juurikaan sijaa.¹⁹² Asiakirja-aineiston osalta tämä tarkoitti sitä, ettei ainakaan presidentin kanslian arkistoon voinut sisältyä presidentin lakisääteisten tehtävien hoidon tuloksena syntynyttä asiakirja-aineistoa. Presidenttiyden käytäntö oli kuitenkin vuoteen 1987 mennessä osoittanut, ettei presidentti tosiasiaassa käyttänyt valtaansa vain valtioneuvostossa. Tämä käsittääkseni vaikutti siihen, että presidentin oma arkisto ymmärrettiin nyt aiempaa selvemmin omaksi kategoriakseen.

Lainvalmistelun tuloksena eduskunnalle annettu hallituksen esitys TPK-lain laiksi päätettiin lähettää perustuslakivaliokunnan käsiteltäväksi 3. marraskuuta 1987. Lakiehdotuksen ensimmäisessä käsittelyssä ei pyydetty puheenvuoroja. Suuri valiokuntakaan ei esittänyt muutoksia lakiehdotukseen. Yleiskeskustelua ei syntynyt lakiehdotuksen toisessakaan käsittelyssä, joten ehdotus meni kolmanteen käsittelyyn, jossa lakiehdotus yksimielisesti hyväksyttiin lopullisesti.¹⁹³

Siten myös TPK-toimikunnan alkuperäinen ehdotus presidentin arkistosta meni eduskunnassa läpi sellaisenaan, mutta painavan kommentin asiaan jätti kuitenkin eduskunnan perustuslakivaliokunta. Se totesi puheenjohtajansa Ben Zyskowiczin (kok.) johdolla, että presidentin arkistosta säätämistä pidettiin ”*aiheellisena ja tärkeänä*” ja että TPK-lain nojalla annettavalla asetuksella todella annettaisiin ne säännökset presidentin arkistosta, joihin TPK-lain valtuussäännöksellä viitattiin. Perustuslakivaliokunnan kannanotosta on luettavissa, että valiokunta

¹⁹¹ Valtiopäivät 1987. Asiakirjat. Hallituksen esitys 132/1987 vp, 23.10.1987, 11–12; Komiteanmietintö 1987:28, 10.6.1987, 23–24; Hyväksytystä lakitekstistä ks. Suomen säädöskokoelma (1099/1987), 23.12.1987, 2740–2743.

¹⁹² Komiteanmietintö 1987:28, 10.6.1987, 10.

¹⁹³ Valtiopäivät 1987. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 57/1987, 3.11.1987, 1683; Valtiopäivät 1987. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 83/1987, 8.12.1987, 2566; Valtiopäivät 1987. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 84/1987, 8.12.1987, 2571; Valtiopäivät 1987. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 87/1987, 11.12.1987, 2714–2715; Valtiopäivät 1987. Asiakirjat. Suuren valiokunnan mietintö 160/1987, 8.12.1987, 1.

oli epäileväinen, oliko tarkempien säännösten antaminen presidentin asetuksella sittenkään paras ratkaisu. Valiokunnan mukaan presidentin arkistoa ei saanut jättää sääntelemättä.¹⁹⁴ Jos asiasta olisi säädetty suoraan TPK-lailla, olisi asia ollut kerralla purkissa. Nyt asian vieminen päätökseen jäi riippumaan presidentistä ja tälle asetusesityksen tekevistä valtioneuvoston kansliasta. Asetusta presidentin arkistosta saatiinkin odottaa vuoteen 1994 saakka.

4 Menneisyydenhallinnasta ammentava arkistopolitiikka kansakunnan yhteisen muistin takaajana (1990–1999)

4.1 Menneisyydenhallinta luo edellytykset arkistopoliittiselle keskustelulle

Kylmän sodan päättyminen vuonna 1990, Neuvostoliiton hajoaminen vuoden 1991 joulukuussa ja samalla YYA-sopimuksen lakkaaminen muuttivat Suomen ulkopoliittista linjaa poistaen ne reunaehdot, jotka ulkopoliittikka oli asettanut sisäpolitiikalle.¹⁹⁵ Neuvostoliiton hajoamisen vanavedessä syntyi julkisessa sanassa ja tutkijoiden keskuudessa kiihkeä keskustelu Suomen lähihistorian arvioinnista. Niin virallisista kuin yksityisistäkin arkistoista haluttiin saada vastauksia esimerkiksi Kekkosen ajan vallankäytöstä ja suhteista Neuvostoliittoon. Sensaatiohakuisuudeltaan ei välttytty. Optimistisesti uskottiin, että alkuperäislähteiden avulla kipeä menneisyys saataisiin avatuksi. Liberalisoitunut arkistopolitiikka tarkoitti muun muassa ulkopoliittisten asiakirjojen salassapitoaikojen lyhentämistä, mikä ymmärrettävästi lisäsi kiinnostusta lähimenneisyyden selvittämiseen. Hentilän (1998b) mukaan 1990-luvun loppuun mennessäkään lähihistorian kysymyksiin liittyneet ongelmat eivät olleet suinkaan ratkenneet, päinvastoin lisääntyneet, sillä samoja lähteitä käyttäen monet historiantutkijat olivat tulleet hyvin erilaisiin tuloksiin keskenään. Tämä jos mikä hämmensi kansalaisia. Keskusteluilmapii-

---

¹⁹⁴ Valtiopäivät 1987. Asiakirjat. Perustuslakivaliokunnan mietintö 9/1987, 19.11.1987, 1.

¹⁹⁵ Penttilä 1993, 47–57; Saukkonen 2012, 38–39; Tarkka 2012, 455–457.

riä väritti suomettuneisuuden tahrinan menneisyyden selvittäminen.¹⁹⁶ Alettiin julkisesti puhua esimerkiksi kekkostaistelusta, arkistojen sodasta ja arkistosodasta.¹⁹⁷

1990-luvun suomalainen arkistopoliittinen keskustelu on aineistoni ja kirjallisuuden perusteella kuin häivähdys samaan aikaan eräissä muissa maissa käydyistä arkistopoliittisista keskusteluista. Suomalainen ”*taistelu lähimenneisyyden tulkinnoista*” ei ollut maailman mittakaavassa mitenkään ainutlaatuinen, kuten Mikko Majander (2001) on esittänyt. Suomalaisilla oli 1990-luvulla tarve, kuten monilla muillakin kansoilla, käsitellä kansallisia kipupisteitään ja traumaajaan. Suomessa menneisyyden käsittelystä tuli suoranainen ”*puhdistautumisriitti*”, edellytys päästä osaksi läntistä maailmaa ”*itäisen pahan valtakunnan langettaman varjon alta*”.¹⁹⁸

Esimerkiksi Saksassa menneisyydenhallintaan ryhdyttiin ponnekkaasti viimeistään Saksojen yhdistyttyä vuonna 1990. Tällä pyrittiin estämään toisen maailmasodan jälkeinen virhe, jolloin rankka menneisyys jätettiin työstämättä. Saksojen yhdistyttyä Saksan valtiopäivillä alkoikin kiivas keskustelu etenkin DDR:n tiedustelupalvelu Stasin arkistojen avaamisesta ja ylipäätään niiden kohtalosta. Mielipiteet vaihtelivat aina arkistojen tuhoamisesta niiden täydelliseen avaamiseen kansalle. Jälkimmäinen kanta voitti, ja Stasi-asiakirjalaki säädettiin vuonna 1991. Lain säätäminen ei kuitenkaan tuonut suurta lohtua: kaikki ei kuitenkaan tullut avoimeksi ja julkiseksi, koska intimiteettisuoja ulotettiin koskemaan myös DDR:n vallanpitäjiä, vanhan järjestelmän toimijoita, mikä ärsytti DDR:n aikaista oppositiota. Voittava kanta oli siis vanhan järjestelmän *syntien selvittämisen* kannalla. Taustamotiiveiltaan samasta pyrkimyksestä lienee ollut kysymys myös kiistassa DDR:ää hallinneen Saksan sosialistisen yhteinäisyyspuolueen eli SED-puolueen arkistoista. Vaikka kiistelyä käytiin siitä, olivatko SED:n arkistot valtiolle kuuluvia ja siten julkisoikeudellisia vai puolueelle ja sen perillisille kuuluvia eli yksityisoikeudellisia asiakirjoja, keskustelun taustalla oli epäilemättä kysymys näiden arkistojen avaamisesta yleiseen käyttöön, jotta kollektiiviset traumat saataisiin hoidettua.¹⁹⁹

Presidentti Kekkonen aikakausi ja siihen liittynyt oletettu suomettuminen ovatkin olleet keskeisiä menneisyydenhallinnan kohteita Suomessa. Tosin 1990-luvulla käyty keskustelu oli toki vasta ensimmäisen sukupolven menneisyydenhallintaa, jolle oli tyypillistä ensinnäkin osoittaa, kuinka Neuvostoliittoa kumarteleva suomalainen myöntöväisyysajattelu oli mennyt liian pitkälle Kekkonen aikana. Toisaalta 1990-luvun menneisyydenhallintaa väritti Kekkonen aikana korkeille paikoille nousseiden päätöksentekijöiden huoli arkistojen avautumisesta, sillä

¹⁹⁶ Hentilä 1998b, 19, 21, 23; Rastas 1993, 435–436; Vesikansa 2005, 30; Vihavainen 1991, 285.

¹⁹⁷ Laavola 1993, 47; Litzen 1993, 409–410; Paavonsalo 1991, 26.

¹⁹⁸ Majander 2001, 95.

¹⁹⁹ Hakkarainen 1999, 25, 27–29; Hentilä 1992, 29–30; Hentilä 1995, 183–184.

sellainen olisi saattanut sinetöidä näiden poliitikkojen urat.²⁰⁰ Viime kädessä menneisyydenhallintaan enemmän tai vähemmän tähdännyt ajanhenki tuotti toisessa ääripäässä Juhani Suomen kaltaisia ”paasikiveläis-kekkoslaisen ulkopoliitiikan” oikeuttajia, kun taas toisaalla tätä perintöä kritisoitiin rankasti Timo Vihavaisen ja Hannu Rautkallion tapaan.²⁰¹ Juuri nämä kaksi ääripäätä näyttelivät vähintäänkin löyhässä mielessä rooleja myös 1990-luvun arkistopoliittisessa keskustelussa presidentin asiakirja-aineistosta.

Jouko Hurun (1993) mukaan vuosi 1991 oli ratkaiseva käänne Suomen ulkopoliitikassa. Jo tuolloin ”*kylmän sodan status quo*” oli jäänyt Suomen osalta kertakaikkisesti menneisyyteen. YYA-Suomen aikakaudelle ominainen yksimielisyys ulkopoliitiikan linjasta alkoi murentua suomettumissyytösten tultua yleisiksi.²⁰² Tämä merkitsi myös varsinaisen presidentinarkistopoliittisen valtiopäiväkeskustelun syntyä.

4.2 Vihreiden uusi arkistopoliitikka rikkoo vanhan politiikan ilmapiiriä

4.2.1 Vihreät haluavat normalisoida presidentin asiakirja-aineiston

Vuoden 1991 marraskuussa tehtiin merkittävä avaus presidentin asiakirja-aineistoa koskevassa keskustelussa. Vuoden 1991 eduskuntavaaleissa edustajapaikkansa neljästä kymmeneen²⁰³ kasvattanut Vihreä eduskuntaryhmä vaati lakialoitteessaan, että arkistolaki tulisi sovellettavaksi kaikilta osin tasavallan presidentin arkistoon. Tasavallan presidentin kanslian arkistoonhan lakia jo tuolloin sovellettiin. Vihreät totesivat, että ”*arkistot ovat kansakunnan yhteinen muisti*”. Perustelu kuulostaa läheisesti TPK-toimikunnan esittämältä kansallinen merkitys -

²⁰⁰ Ylikangas 1999, 9-10.

²⁰¹ Ahtiainen & Tervonen 1996, 157–158; Seppänen 2009, 118–119, 124–126; Soikkanen 1998, 155.

²⁰² Huru 1993, 164, 179.

²⁰³ Vihreiden menestys vaaleissa vuodesta 1983 alkaen. Vihreät – De Gröna. <<http://www.vihreat.fi/tietoa/vaalitulokset>>.

termiltä, jolla pyrittiin myös osoittamaan, etteivät viranhaltijan henkilökohtaiset intressit saaneet mennä kansakunnan tiedontarpeen edelle. TPK-toimikunnassa ei kuitenkaan yhtä selkeästi ollut ilmaistu sitä ajatusta, että presidentin arkisto todellakin oli *virka-arkisto*, kuten Vihreät lakialoitteessaan perustelivat. Vihreiden ulostulossa korkeimmalta päämäärältä ei sinänsä vaikuta presidentin asiakirja-aineiston tosiasiallinen saatavuus. Tärkeämmäksi he kokivat selvittää presidentin asiakirja-aineiston olemusta: presidentin arkiston piti olla luonteeltaan julkisoikeudellinen, olipa se sitten määrätty salaiseksi lain nojalla tai ei. Presidentin asiakirja-aineisto ei saanut muodostaa poikkeusta muiden ylimpien valtionelinten asiakirja-aineistosta. Vihreiden ensimmäisenä päämääränä oli siis sitoa presidentin kädet lain keinoin.²⁰⁴

Vihreitä voidaan pitää ensimmäisenä ryhmänä, joka nosti presidentin asiakirja-aineiston olemuksen problematisoinnin kohteeksi. Kun otetaan huomioon nuoren puolueen aatteellinen tausta, Vihreiden kannanotot aiheesta muuttuvat ymmärrettäviksi. Vihreät suhtautuivat kriittisesti suomettumiseen, YYA-sopimukseen, valtiokeskeiseen politiikkaan, presidentinvaltaan ja vallan keskittymiseen sekä kannattivat ulkopoliittikan demokratisoimista ja tiedon saatavuuden tähtäävää kulttuuria. Ummehtuneesta poliittisesta ilmapiiristä haluttiin irrottautua *uuden politiikan* keinoin, jota Vihreiden uskottiin edustaneen.²⁰⁵ Uusi politiikka (*new politics*) onkin käsite, jolla Vihreiden politiikkaa erityisesti 1990-luvun alkupuolella on toisinaan kutsuttu. Kun vanhan politiikan perusteita olivat esimerkiksi porvariston ja työväen sekä pääoman ja palkkatyön vastakkainasettelu, talouskasvu, usko teknologiseen edistykseen, perinteiset elämäntyyli ja luokka-ajattelu, uuden politiikan kannattajille tärkeämpiä olivat talouskasvun ja ympäristönsuojelun vastakkainasettelu, ekologia, epäusko teknologiaan, vähemmistöjen oikeudet ja globaalit ongelmat.²⁰⁶ Voi vaikuttaa, ettei luetelluilla politiikanlohkoilla ole mitään tekemistä presidentinarkistopolitiikan kanssa, mutta uskallan silti väittää, että uuteen politiikkaan sisältyvä vastalause vanhaa politiikkaa kohtaan auttaa ymmärtämään myös Vihreiden presidentinarkistopolitiikkaa.

Näyttää siltä, että vasemmisto-oikeisto-vastakkainasettelun kautta presidentinarkistopolitiikan dialektiikan ymmärtäminen jää vajavaiseksi. Lähdeaineistonikin on tähän mennessä osoittanut sen, ettei vanhan politiikan – Paasikiven-Kekkosen linjan – sisäistänyt arkistopoliittinen ajattelu kyennyt kyseenalaistamaan presidentin asiakirja-aineiston olemusta. Vasemmisto-

²⁰⁴ Valtiopäivät 1991. Asiakirjat. Lakialoite 94/1991, 14.11.1991, 1-3.

²⁰⁵ Remes 2007, 116. Remes viittaa *Vihreä Lanka* -lehdessä 9/1993 julkaistuun Pekka Haaviston kirjoitukseen; Sohlstén 2007, 79, 89; Vihreän Liiton puolueohjelma 27.5.1990. <<http://www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelma?tunniste=vihryleis1990>>; Vihreän liiton yleisohjelma 7.2.1988. <<http://www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelma?tunniste=vihryleis1988>>; Ylikahri 2007, 206–208.

²⁰⁶ Zilliacus 2001, 34, 50–51.

oikeisto-vastakkainasettelu kun ei mainittavasti ollut vaikuttanut presidentinarkistopolitiikkaan. Suuri osa poliittisista puolueista oli Paasikiven-Kekkonen linjan takana. Presidentin asiakirja-aineistoa koskevan keskustelun takana oli 1970-luvulta aina vihreiden lakialoitteeseen saakka ollut pohjimmiltaan kysymys Kekkonen perinnön vaalimisesta, sen puolustamisesta tai vastustamisesta. Tämän dialektiikan olemassaoloa lähdeaineistoni tukee. Tämä aspekti ei tietenkään loistanut poissaolollaan vihreidenkään arkistopolitiikassa. Mutta mitä uutta Vihreän eduskuntaryhmän kritiikki presidentinarkistopolitiikkaa kohtaan toi tullessaan?

Puhtaan lakitekniinen Vihreiden lakialoite ei ollut, vaikka siltä se saattaa ensiksi vaikuttaa. Epäkohdan huomioimisen välittömänä syynä oli epäilemättä vanhasta politiikasta tuttu ajatus: Tasavallan Presidentin Arkistosäätiön hallinnoiman UKK-arkiston ovet pysyivät suljettuina eräitä tohtoritason tutkijoita lukuun ottamatta vuoteen 1995 saakka. Vihreät nostivatkin Urho Kekkonen arkiston tikunnokkaan: se ei tosiasiallisesti palvellut juuri ketään tiedon lähteenä, sillä arkistoon eivät päässeet varmuudella käsiksi edes Kekkonen seuraajat hoitaessaan presidentintointia. Samaahan valitteli presidentti Koivisto vuonna 1997.²⁰⁷

Vihreät väittivät, että

”viimeaikainen kehitys maamme lähihistorian tutkimuksessa ja yleisessä tietämyksessä on osoittanut, miten kestämatöntä suomalaisten oman historiansa tuntemuksen ja maamme ulospäin näkyvän kuvan samoin kuin yleensäkin historiallisen totuuden kannalta on, että kaikki tapahtumien kulkuja selventävät dokumentit, olkoonkin, että osittain vielä salaiset, eivät ole edes periaatteessa tutkimuksen käytettävissä.”²⁰⁸

Tällä vihreät tarkoittivat, ettei julkisoikeudellisten asiakirjojen salassapito lain nojalla ollut ongelma. Ongelma piili siinä, että yksityiseksi käsitetyn UKK-arkiston lisäksi kaikki muutkin edellisten presidenttien omat arkistot oli käsitetty yksityisiksi. Kekkonen lukuun ottamatta kaikkien entisten presidenttien omat arkistot oli jo siirretty valtionarkistoon tuolloin, mutta se ei poistanut sitä tosiseikkaa, että kaikki valtionarkistoon siirretyt presidenttien arkistot oli talletettu sinne yksityisarkistoina. Tällainen asiointi teki vihreiden mukaan presidenttien omia arkistoja lähteinään käyttävän tutkimuksen *periaatteellisesti* hankalaksi. Kun kaikki presidenttien arkistot olivat monilta osin vain yksityisten tahdonilmaisujen perusteella käytettävissä, eivätkä yleisen arkistolainsäädännön alaisuudessa, oli tutkimuksen tekeminen käytännössä mahdotonta. Vihreät eivät vaatineet presidenttien arkistojen välitöntä avaamista ”historialli-

²⁰⁷ Arkiston historia. Urho Kekkonen arkisto. <<http://www.ukk-arkisto.fi/hist.htm>>; Koivisto 1997, 7; Valtiopäivät 1991. Asiakirjat. Lakialoite 94/1991, 14.11.1991, 1-3;

²⁰⁸ Valtiopäivät 1991. Asiakirjat. Lakialoite 94/1991, 14.11.1991, 1-3.

sen totuuden” kaivamisen nimissä, vaan he toivoivat, että presidentin asiakirja-aineisto tulisi vastaisuudessa tasavertaiseen asemaan muun virallisen asiakirja-aineiston kanssa. Presidentin asiakirja-aineiston normalisoinnilla haluttiin saada aikaiseksi ennakoitavuutta: *”arkistojen sisältämä kansallisesti tärkeä tieto tulee kansakunnan yhteiseksi, julkisuusrajoitusten aikanaan poistuttua*”. Kun presidenttien arkistot olivat yleisen arkistolainsäädännön alaisuudessa, ne tulivat myös periaatteessa *”kansakunnan*” omaisuutena sen käytettäväksi laissa määrätyn salassapitoajan jälkeen. Radikaali lakialoite oli siinäkin mielessä, että arkistolaki ehdotettiin tulemaan sovellettavaksi myös entisten presidenttien arkistoihin, jotka olivat vallinneen tulkin mukaan katsottu yksityisiksi.²⁰⁹

Vihreät toivat presidentinarkistopolitiikkaan vanhaan arkistopolitiikkaan kuuluneen Kekkosperinnön vaalimisen rinnalle jotain uutta. Toki vihreät puhuivat lähihistoriasta, suomalaisten heikosta historian tuntemuksesta, Suomi-kuvasta ja historiallisesta totuudesta, joilla kaikilla viitattiin esimerkiksi suomettumisilmiöön, josta nyt alkoi olla lupa puhua. Vihreät kyllä kritisoivat suomettumista, mutta se ei sittenkään tuntunut olevan yksiselitteinen syy lakialoitteen esittämiselle. Vihreiden edustajien YYA-aikakauden kokemukset olivat ilman muuta lakialoitteen taustalla, mutta tuosta aikakaudesta koituneet arvet ja kauna – tai vaihtoehtoisesti hyvät muistot – eivät varmasti olleet niin syvällä kuin eräillä muilla poliitikoilla, joiden presidentin asiakirja-aineistoa koskevia kannanottoja tarkastellaan seuraavissa luvuissa.

4.2.2 Ensio Laine ja vanhan arkistopolitiikan reaktio

Vuonna 1992 arkistojen avaamisen vastavoimaksi asettui vähemmistökommunistina²¹⁰ tunnettu Vasemmistoliiton eduskuntaryhmän kansanedustaja Ensio Laine, joka eduskunnassa esittämässään kirjallisessa kysymyksessä vaati hallitukselta toimia *”Suomen ulkopolitiikan ja naapurisuhteiden vääristelyjen torjumiseksi sekä [... Suomen ja Venäjän ...] luottamuksellis-*

²⁰⁹ Valtiopäivät 1991. Asiakirjat. Lakialoite 94/1991, 14.11.1991, 1-3; Valtiopäivät 1991. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 90/1991, 21.11.1991, 3046.

²¹⁰ Vähemmistökommunisteilla tarkoitan Suomen kommunistisen puolueen hajaannuksen yhteydessä syntyneitä puolueen sisäistä oppositiota, joka ajoi puolueen enemmistöä tiukempaa marxismi-leninismää. Taistolaisiksi kutsutut vähemmistökommunistit pysyivät kuitenkin saman puolueorganisaation alaisuudessa. Leppänen 1999, 184; Rantanen 2004, 34–36.

ten suhteiden myönteisen kehityksen” varmistamiseksi. Välittömänä syynä Laineen ulostulolle oli Suomen Kuvalehdessä julkaistu kirjoitus, jonka mukaan Venäjän ulkoministeriö oli julkaissut asiakirjoja Suomen ja Neuvostoliiton johdon välisistä luottamuksellisista keskusteluisista. Laineen mukaan tällainen Venäjän uuden johdon toiminta vahingoitti Paasikiven, Kekkonen ja Koiviston presidenttikausina harjoitetun ulkopoliitiikan perintöä, sillä kyseiset Venäjän ulkoministeriön julkaisemat asiakirjat antoivat vääristyneen, epäitsenäisen ja epäisänmaallisen kuvan mainittujen presidenttien harjoittamasta ulkopoliitikasta. Laineen mielestä asiakirjat leimasivat suomalaista ulkopoliittikkaa vahingollisella tavalla, sillä niiden julkaiseminen ei palvellut *”luottamuksellisten suhteiden rakentamista yli rajojen”*, vaan ne heittivät *”epäluottamuksen varjon”* Suomen ja Venäjän välisten naapurisuhteiden ylle.²¹¹

Välittömästi Laine näytti kommentoineen Venäjän hallituksen toimia, joita kysymykseen vastanneen ulkoasiainministeri Paavo Väyrysen (kesk.) mukaan ei ollut pidettävä maiden välisten luottamuksellisten suhteiden kehittymisen kannalta ongelmallisina. Lainetta tuskin kuitenkaan kiinnosti Venäjän arkisto- ja julkisuuspolitiikka. Laine mainitsi nimenomaisesti ne henkilöt ja sen politiikan, joiden maineen tärvelystä hän oli huolissaan: Paasikivi, Kekkonen, Koivisto ja Suomen ulkopoliittinen linja. Näiden kaikkien mainetta ja auktoriteettia uhkasivat paitsi Venäjällä mutta myös muualla avautuvat arkistot. Venäjän uusi johto ja Neuvostoliiton sortuminen olivat vähemmistökommunistina tunnetulle Laineelle epäilemättä suuri pettymys eikä siitä toipumista helpottanut yhtään se, että Venäjän uusi johto suolsi arkoja tietoja YYA-aikakauden Suomesta, siitä Suomesta, johon Laine oli uskonut.²¹²

Ylipäätään Laine näytti suhtautuneen hyvin vastahakoisesti Suomen integroitumiseen osaksi Länsi-Eurooppaa. Tämä ei tietenkään ole mikään ehdoton peruste, joka olisi määrännyt hänen käsityksiään presidenttien asiakirjoista. Niistähän Laine ei edes missään vaiheessa puhunut suoraan. Kun kuitenkin otetaan huomioon Laineen näkemys YYA-sopimuksesta, jota hän piti epäilemättä kansanvaltaisempänä ja siten parempana kuin Suomen EU-jäsenyyttä, huomataan, ettei Laineen maailmankuva ainakaan olisi sietänyt YYA-aikakauden presidenttien perinnön rikkomista uuden länsieurooppalaisen orientoitumisen kustannuksella.²¹³

²¹¹ Valtiopäivät 1992. Asiakirjat. Kirjallinen kysymys 211/1992, 13.5.1992, 1.

²¹² Todettakoon, että vielä vuonna 1989 Laine oli yhdessä kolmen muun kansanedustajan kanssa laatinut raha-asia-aloitteen määrärahan osoittamisesta presidentti Urho Kekkosen rauhanpalkinnon perustamiseen. Valtiopäivät 1989. Asiakirjat. Raha-asia-aloite 1895/1989, 19.9.1989, 1989.

²¹³ Valtiopäivät 1994. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 62/1994, 14.6.1994, 1811, 1829, 1875–1878, ed. E. Laine, VAS; Valtiopäivät 1994. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 109/1994, 2.11.1994, 3712, ed. E. Laine, VAS; Valtiopäivät 1994. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 118/1994, 15.11.1994, 4870–4873, ed. E. Laine, VAS.

Näyttää siltä, että Laineen reaktio on selitettävissä hänen vähemmistökommunistisella taustallaan. Suomen Kansan Demokraattisen Liiton (SKDL) alla toiminut kommunistinen puoluehan oli kokenut hajaannuksen jo 1960-luvulla, jolloin vähemmistöön olivat jääneet Taisto Sinisalon taakse ryhmittyneet taistolaiset. Neuvostoliittoon erittäin myönteisesti suhtautuneet vähemmistökommunistit järjestäytyivät myöhemmin 1980-luvulla SKDL:stä erilliseksi vaalijärjestökseen, Demokraattiseksi Vaihtoehdoksi (DEVA).²¹⁴ Jos vähemmistökommunistit ylistivät Neuvostoliittoa, saivat ylistystä siinä sivussa myös Kekkonen ja hänen ulkopoliittikan linjansa. Erityistä arvostusta osoitettiin Kekkonen isännöimää vuoden 1975 ETYK-päätösistuntoa kohtaan. Se kun katsottiin neuvostohenkisen rauhanvalistuksen edistysaskeleeksi. Vähemmistökommunistien maailmankuva oli kaiken lisäksi hyvin mustavalkoinen: oli valittava kommunismin tai kapitalismin väliltä.²¹⁵

Tällaisen dialektisen maailmankuvan ollessa maailmanselityksen taustalla on mielestäni ymmärrettävää, ettei Laine ollut erityisen innostunut mistään YYA-aikakauden perinnön riepoteluista. Tällaisiksi hän käsitti myös ulkopoliittikan asiakirjoista puhumisen. Presidenttien asiakirjoista saatikka niiden olemuksesta Laine ei puhunut kirjallisessa kysymyksessään, mutta käsittääkseni hän otti ainakin löyhästi osaa arkistopoliittiseen keskusteluun. Hän oli tyyppi-esimerkki poliitikosta, joka ei olisi hyväksynyt presidenttienkään arkistojen avaamista, jos sen seurauksena Paasikiven-Kekkonen linja ja Neuvostoliitto olisivat joutuneet riepottelun kohteiksi. Vuoden 1992 aatteellisessa ilmastossa tällaista kun tavattiin, ja Laine koki tuon ilmaston uhkaavaksi.

---

²¹⁴ Hakanen & Tuomi 2008, 158; Rantanen 2004, 34–35; Leppänen 1999, 203–204, 363–364; Nevakivi 2004, 320.

²¹⁵ Eskola 1994, 324; Häyrynen 1988, 42.

4.3 Vanhakantainen linja kaataa arkistolakityöryhmän lavean presidentin asiakirja-aineisto -käsityksen

4.3.1 Litzenin johdolla uudistusta tekemään: presidentti ei saa jäädä koskemattomaksi

Arkistolakityöryhmän puheenjohtaja valtionarkistonhoitaja Veikko Litzenin johdolla vuonna 1992 valmistuneessa arkistolakiehdotuksessa esitettiin, että arkistolaki olisi tullut sovellettavaksi myös tasavallan presidenttiin. Vihreän eduskuntaryhmän jo aiemmin esittämän vaatimuksen mukaisesti arkistolakityöryhmä perusteli esitystään presidentin tehtävän luonteella: tehtävien hoidon tuloksena saattoi syntyä ”*tallenteita*”, joita ei voinut yksiselitteisesti jaotella ”*viranhoitoon liittyviin ja yksityisiin*”. Jotta presidentti ei yksityishenkilönä eivätkä hänen perillisensä perikuntana voineet vaatia kansallisesti merkittävän arkiston hallintaoikeutta, oli työryhmän mielestä tarkoituksenmukaista, että sellainenkin tavallisesti yksityisluontoiseksi katsottu kirjeenvaihto, jota presidentti kävi ”*ulkomaalaisten diplomaattien ja valtion päämiesten kanssa*”, oli jatkossa katsottava viranhoitoon liittyväksi kirjeenvaihdoksi. Vain ”*perhekirjeenvaihto*” katsottiin olevan olemukseltaan niin yksityisluontoista, ettei sitä voitu liittää osaksi viranhoidon tuloksena syntyvää presidentin virka-arkistoa.²¹⁶ Perhekirjeenvaihdon yksityiseksi katsomisella haluttiin varmistaa presidentin ja tämän läheisten henkilötietojen suoja, eikä siten uskallettu pyrkiä ratkaisuun, jossa perhekirjeenvaihtokin olisi otettu julkisen valvonnan alaisuuteen. Mikään ei sulje pois sitä, etteikö tällaista vaihtoehtoa olisi pohdittu. Tiedettiinhan jo 1980-luvulla, että presidentti Kallion ja tämän puolison välisessä kirjeenvaihdossa menivät ”*julkiset ja yksityiset asiat limittäin*”. Asiakirjajulkisuus ja henkilötietojen suoja ovatkin joutuneet usein törmäyskurssille eri Euroopan maissa.²¹⁷

Lähempi tarkastelu osoittaa, että esitys arkistolain soveltamisalan ulottamisesta presidenttiin oli todennäköisesti Litzenin. Hän oli kirjoittanut jo vuonna 1976 arkistoajattelun historiasta artikkelin, jossa tarkastelun kohteena oli etenkin hallitsijoiden asiakirja-aineiston oikeudellinen luonne. Litzen väitti, että presidentinarkistojärjestelmän luvatussa maassa Yhdysvalloissa

²¹⁶ Arkistolakityöryhmän muistio: opetusministeriön työryhmien muistioita 1992:19, 22.5.1992, 15.

²¹⁷ Körmeny 2007, 173; Pietiäinen 1987, 2.

oli säilynyt näihin päiviin saakka ”*feodaalinen*” käsitys hallitsijoiden eli presidenttien arkistoista, eikä tältä osin Yhdysvalloissa ollut vielä siihen mennessäkään omaksuttu Ranskan valankumouksen seurauksena syntynyttä ajatusta virka-arkistoista kansan omaisuutena.²¹⁸ Yhdysvalloissahan presidenttien arkistot käsitettiin yksityisomaisuudeksi enemmän tai vähemmän selkeästi aina vuoteen 1978, jolloin säädettiin laki, jolla puututtiin presidentin henkilön ja perikunnan oikeuteen määrätä arkistoista, mutta tuon jälkeenkin Yhdysvaltain presidenteillä on ollut taipumusta suojella viranhoidon tuloksena syntynyttä aineistoaan kuin yksityisomaisuutta.²¹⁹

Näen Litzenin vuoden 1976 kirjoituksen kevyenä kannanottona tuolloin käynnissä olleen arkistolain kokonaisuudistuksen työlle. Litzen halusi tuoda esiin presidentinarkistojärjestelmän aatteelliset juuret ja lievästi varoittaa, ettei arkistolakityöryhmä menisi siunaamaan vuonna 1970 perustetun Kekkosen arkiston toimintaa. Litzen puhui tutkijan äänellä ja oli huolissaan siitä, että omat ”*tabulariuminsa*” luomalla presidentit ja muut vallanpitäjät tekivät vahinkoa tutkimuksen avoimuudelle.²²⁰

Sama huolenaihe ei ollut suinkaan kadonnut 1990-luvulle tultaessa, jolloin hänestä oli tullut valtionarkistonhoitaja. Litzen valitteli erityisesti sotien jälkeisen ajan asiakirjojen saatavuutta: ”[oliko] *menneisyydestä säilynyt riittävästi jälkiä, [pääsivätkö] historiantutkijat edes eiliseen?*” Sovinnollisesti Litzen esitti, että oli ennen kaikkea turvattava ”*tiedonlähteiden olemassaolo*”, ja vasta tämän jälkeen voitiin puhua pääsystä näihin tiedonlähteisiin. Tällä lausumalla hän viittasi myös presidenttien arkistoihin. Samalla hän irtautui ainakin radikaaleimmista ”*arkistojen sodan*” kävijöistä: presidenttien arkistojen julkista käyttöä tärkeämpää oli niiden saaminen turvallisesti talteen siitäkkin huolimatta, että tiedon tarve menneisyydestä oli kova. Litzen ymmärsi yksilöitä ja yhteisöjä sekä ”*menneessä kulttuurissa*” toimineita päätöksentekijöitä näiden huolesta tietojensa paljastumisesta, mutta vetosi valtionarkiston nimissä, jotta ”*vielä pelloilla oleva vilja saataisiin korjuuseen*”. Toisin sanoen, Litzen kannusti kaikkia arkistonmuodostajia keräämään talteen ja luovuttamaan arkistojaan arkistolaitokseen: arkistojen käytöstä sovittaisiin aina tapauskohtaisesti.²²¹

Yliopisto-lehden haastattelussa vuonna 1992 Litzen oli sovitteluvalla linjalla tuolloinkin, mutta kaipuuta päästä tekemään selkoa presidentti Kekkosen motiiveista tuntui olevan. Litzen

²¹⁸ Litzen 1976, 46.

²¹⁹ Drake 2007, 49–50; Pearce-Moses 2005, 308–309. <<http://files.archivists.org/pubs/free/SAA-Glossary-2005.pdf>>.

²²⁰ Komiteanmietintö 1977:65, 15.12.1977; Litzen 1976, 46–47; Lähteenkorva & Pekkarinen 1995, 200.

²²¹ Litzen 1993, 409–412.

väitti tuolloin, että tutkimusmahdollisuuksien rajoitukset tekivät pian selvää Kekkosen maineesta. Litzen tuntuu sanoneen, että kaikenlainen salaileva arkistopolitiikka ruokki vain epäluuloja ja spekulatioita Kekkosen ja muiden vallankahvassa olleiden toimista. Täten Litzen ei yhtynyt jo käynnissä olleeseen debattiin, jossa muun muassa ulkomaisiin lähteisiin nojaten suomettumisen ajan syntejä oli ehditty jo kilvan listata. Litzenin mukaan oli jopa itsestään selvää, että Kekkonen toimi ”isänmaan parhaaksi”, mutta asiasta ei päästy varmuuteen, ellei menneisyyden kannalta keskeistä asiakirja-aineistoa saataisi pian puolueettoman arvioinnin kohteeksi. ”Ristiriita perheen ja yhteiskunnan tarpeiden välillä” oli Litzenin mukaan ratkaistavissa, millä hän tarkoitti ilmeisesti sitä, että virallista päätöksentekoa valaiseva presidentin yksityinen materiaali oli erotettavissa puhtaasti perheasioita koskevasta yksityismateriaalista. Litzenin esittämä ratkaisu muistuttaa kovasti arkistolakityöryhmän (eli hänen itsensä) analysointia presidentin asiakirja-aineiston olemuksesta.²²²

Sovittelevan roolinsa lisäksi Litzen antoi ymmärtää olevansa Osmo Jussilan hengessä kriittinen arkistojen sotaa käyvien ”pikahistorioita” kohtaan. Jussila varoitti samana vuonna pikahistorian vaaroista: pikahistoriaa tekivät tutkijat, joiden ensimmäinen hyve oli olla ensimmäisenä kärkkymässä avautuvia arkistoja ja julkaisemalla niiden pohjalta tutkimuksia, jotka vastasivat lähinnä näiden tutkijoiden jo vakiintuneita ennakko-oletuksia. Esimerkkinä tällaisesta Jussila piti Hannu Rautkalliota, joka oli rynnännyt Moskovan arkistoihin heti niiden auettua ja julkaissut vierailunsa pohjalta myyntimenestykseksi kohonneen teoksen *Novosibirskin lavastus*, jossa Rautkallio haki – ainakin Jussilan mielestä – lähinnä oikeutusta kekkosvastaisuudelleen.²²³ Näyttää siltä, että Litzen katsoi Jussilan tapaan nämä Kekkoista parjaavat pikahistoriat ongelmallisiksi. Niillä vain lietsottiin sotaa. Vaikka Kekkosen ja muiden vallanpitäjien arkistot oli Litzenin mukaan saatava tutkimuskäyttöön pikaisesti, käsittääkseni hänenkin kantansa oli Jussilan tapaan antaa tutkimukselle aikaa, jotta ”syväällisempi ymmärrys” menneisyydestä saataisiin aikaiseksi.²²⁴ Tässä kohtaa Litzen näytti seuraavan entisen valtioneuvostonjohtaja ja niin ikään historioitsija Toivo Paloposken esittämää maltillista kantaa vuodelta 1987: syytä ei ollut alkaa käydä sotaa Kekkosen yksityisarkistoa vastaan, vaan kiinnittää huomiota tuleviin ratkaisuihin, joissa yksityisluontoinen asiakirja-aineisto saataisiin erotelluksi virallisesta aineistosta. Virallinen aineisto oli saatava talteen, mutta mieluusti myös yksityinen, mutta jälkimmäisen kohdalla arkistolaitoksen oli vain tyydyttävä kunnioittamaan yksityisten tahdonil-

---

²²² Sinkari 1992, 12, 14.

²²³ Jussila 1992, 47, 52.

²²⁴ Jussila 1992, 47; Sinkari 1992, 14.

maisuja.²²⁵ Tätä tulkintaa vahvistaa se, että Litzenin väitetään suhtautuneen arkistosäätien hallinnoimaan UKK-arkistoon varsin penseästi 1990-luvulla. Vaikuttaa siltä, että Litzen epäili UKK-arkiston olleen haluton soveltamaan ”*reiluja pelisääntöjä*”.²²⁶

Vaikka olenkin edellä pyrkinyt alleviivaamaan Litzenin roolia arkistolain soveltamisalan ulottamisessa presidenttiin, hänen ajatuksiaan ei voida pitää tyystin poikkeuksellisina 1990-luvun alun arkisto- ja historiapolitiisessa kontekstissa. Litzeniä voidaan jossain määrin kutsua henkilöksi, joka saattoi julistaa: ”*Presidentti ei enää ole yksityishenkilö.*”²²⁷ Kaikki tämä ajattelu oli kuitenkin mahdollista vain tilanteessa, jossa Neuvostoliiton ja koko itäblokin hajoaminen oli tuottanut tarpeen arvioida menneisyyttä uudelleen, nyt kenties aiempaa vaarattomammassa ja pelottomammassa ilmapiirissä.

Historiantutkijana Litzen asettuu varmasti monien muiden historiantutkijoiden tapaan siihen rintamaan, joka 1990-luvun alkupuoliskolla vaati etenkin Suomen toisen maailmansodan jälkeisten asiakirjalähteiden laajempaa avaamista tutkimuskäytölle. Ajanhenkeä kuvastivat myös ne arkistolakityöryhmän muistiosta annetut lausunnot, joissa arkistolain soveltamisalan laajentaminen myös presidenttiin nähtiin – suorasti tai epäsuorasti – tervetulleena uudistuksena. Muiden muassa ympäristöministeriö, työterveyslaitos, Suomen Akatemia, Suomen Historiallinen Seura (SHS), arkistolaitos, sisäasiainministeriö ja Helsingin yliopisto mainitsivat erikseen kannattavansa arkistolain soveltamisalan laajentamista. On syytä kuitenkin väittää, että näistä lausunnonantajista lähinnä Suomen Akatemia, SHS ja arkistolaitos pitivät soveltamisalan laajentamista hyvänä uudistuksena erityisesti asiakirjalähteiden tutkimuskäytön kannalta. Tässä ajattelussa ei varmasti unohdettu presidenttiäkään.²²⁸

Litzenin luotsaama arkistolaitos oli ymmärrettävästi lain soveltamisalan laajentamisen puolella.²²⁹ Suomen Akatemian lausunto ei sekään ollut yllätyksellinen: keskeisintä sekä arkistotta julkisuuslainsäädäntöä uudistettaessa oli saada aikaiseksi mahdollisimman hyvin tieteel-

²²⁵ Paloposki 1987, 249–250.

²²⁶ Arkiston historia. Urho Kekkosen arkisto. <<http://www.ukk-arkisto.fi/hist.htm>>.

²²⁷ Sinkari 1992, 14.

²²⁸ Arkistolaitoksen lausunto opetusministeriölle 16.10.1992. Saapuneet asiakirjat Eaa:3102, Opetusministeriön II arkisto, KA; Helsingin yliopiston lausunto opetusministeriölle 4.11.1992. Saapuneet asiakirjat Eaa:3102, Opetusministeriön II arkisto, KA; Sisäasiainministeriön lausunto opetusministeriölle 15.12.1992. Saapuneet asiakirjat Eaa:3102, Opetusministeriön II arkisto, KA; Suomen Akatemian lausunto opetusministeriölle 28.10.1992. Saapuneet asiakirjat Eaa:3102, Opetusministeriön II arkisto, KA; Suomen Historiallisen Seuran lausunto opetusministeriölle 8.10.1992. Saapuneet asiakirjat Eaa:3102, Opetusministeriön II arkisto, KA; Työterveyslaitoksen lausunto opetusministeriölle 26.10.1992. Saapuneet asiakirjat Eaa:3102, Opetusministeriön II arkisto, KA; Ympäristöministeriön lausunto opetusministeriölle 29.10.1992. Saapuneet asiakirjat Eaa:3102, Opetusministeriön II arkisto, KA.

²²⁹ Arkistolaitoksen lausunto opetusministeriölle 16.10.1992. Saapuneet asiakirjat Eaa:3102, Opetusministeriön II arkisto, KA.

listä tutkimusta palveleva lainsäädäntö. Varovaisesti todettiin, että sopimusmenettelyssä määriteltävien yksityisarkistojenkin kohdalla lähtökohtana tulisi olla ”*aineistojen ja tallenteiden mahdollisimman laaja julkisuus*”.²³⁰ SHS jatkoi samalla linjalla: ”*Mahdollisimman kattava arkistolaki takaa parhaiten tutkimuksenkin intressit.*”²³¹ Suomen Akatemia ja SHS asettuivat siis selkeästi puolustamaan tieteellisen tutkimuksen intressejä, minkä puitteissa annettiin myös tuki lain soveltamisalan ulottamiselle presidenttiin.

Olisi ollutkin hämmästyttävää, jos tieteellisen tutkimuksen intressejä puolustavat järjestöt olisivat asennoituneet toisin lain soveltamisalan laajentamiseen. Kuten jo aikaisemmin on mainittu, kylmän sodan päättymisen jälkeinen ilmapiiri oli hyvin otollinen arkisto- ja historiapolitiiselle keskustelulle, jossa tutkijayhteisö taisteli etulinjassa kiistanalaisen menneisyyden selvittämiseksi.

4.3.2 Uudistuksen kaataa YYA-kulttuurin henki

Arkistolain soveltamisalan laajentaminen koskemaan myös tasavallan presidenttiä kuitenkin kaatui. Arkistolakityöryhmän muistion esitys ammuttiin alas heti lausuntokierroksella. Arkistolain soveltamisalan ulottamista presidentin asiakirja-aineistoon vastustivat kuitenkin suorasanaisesti vain tasavallan presidentin kanslia, jossain määrin myös ulkoasiainministeriö. Muissa lausunnoissa lausunnonantajat ottivat kyllä kantaa soveltamisalan laajentamiseen, mutta kyse ei ollut joko sen vastustamisesta miltään osin tai sitä vastustettiin muilta kuin presidentin asiakirja-aineistoa koskevilta osin.²³²

²³⁰ Suomen Akatemian lausunto opetusministeriölle 28.10.1992. Saapuneet asiakirjat Eaa:3102, Opetusministeriön II arkisto, KA.

²³¹ Suomen Historiallisen Seuran lausunto opetusministeriölle 8.10.1992. Saapuneet asiakirjat Eaa:3102, Opetusministeriön II arkisto, KA.

²³² Helsingin yliopiston lausunto opetusministeriölle 4.11.1992. Saapuneet asiakirjat Eaa:3102, Opetusministeriön II arkisto, KA; Sisäasiainministeriön lausunto opetusministeriölle 15.12.1992. Saapuneet asiakirjat Eaa:3102, Opetusministeriön II arkisto, KA; Suomen Akatemian lausunto opetusministeriölle 28.10.1992. Saapuneet asiakirjat Eaa:3102, Opetusministeriön II arkisto, KA; Tasavallan presidentin kanslian lausunto opetusministeriölle 26.10.1992. Saapuneet asiakirjat Eaa:3102, Opetusministeriön II arkisto, KA; Työterveyslaitoksen lausunto opetusministeriölle 26.10.1992. Saapuneet asiakirjat Eaa:3102, Opetusministeriön II arkisto, KA; Ulkoasiainministeriön lausunto opetusministeriölle 12.10.1992. Saapuneet asiakirjat Eaa:3102, Opetusministeriön II arkisto, KA; Valtioneuvoston kanslian lausunto opetusministeriölle 2.11.1992. Saapuneet asiakirjat Eaa:3102, Opetus-

Selväsanaissimmin uudistusta vastusti tasavallan presidentin kanslia, jonka lausunnon allekirjoittajia olivat kansliapäällikkö Jaakko Kalela ja erityisavustaja Martti Manninen. Heidän mukaansa presidentin arkistosta ei ollut ”tarpeellista” ja ”tarkoituksenmukaista” säätää ”yleisessä arkistolaissa”.²³³ Ensiksi, tarpeellisuuden ja tarkoituksenmukaisuuden korostamisella presidentin kanslia otti käsittääkseni kantaa siihen, ettei presidentin arkistosta päättäminen ollut valtiosääntökysymys. Tosin valtiosääntöpoliittisen lausunnon kanslia antoi jo jättämällä problematisoimatta kysymyksen presidentin arkiston luonteesta.

Toiseksi, rajaamalla presidentin arkiston ulos yleisestä kanslia antoi ymmärtää, ettei presidentti-instituutiossa ollut kyse mistään yleisestä vaan erityisestä. Jälleen kerran kyse oli käsittääkseni valtiosääntöpoliittisesta lausumasta. Kuten valtiosääntöasiantuntija Antero Jyränki mainitsi jo TPK-toimikunnalle osoittamassaan lausunnossa: ”Jokainen uusi järjestely, joka perusteekseen esittää ’tasavallan presidentin erityisen aseman huomioon ottamiseen’ käsittää siten itse asiassa valtiosääntöpoliittisen kannanoton, joka voi vaikuttaa tai olla vaikuttamatta valtionorganien keskinäissuhteisiin.” Vaikka Jyränki ei ottanut kantaa presidentin arkistoon, hänen esittämänsä huomautus auttaa ymmärtämään, että presidentin erityiseen asemaan vedottiin ja oli vedottu aiemminkin presidentinarkistopolitiikassa. 1990-luvun alun vallitseva valtiosääntöideologia determinoi myös arkistopolitiikkaa.²³⁴

Kolmanneksi, kanslia katsoi, että presidentin arkistoa koskevat säännökset tulisi antaa silloin voimassa olleen vuoden 1987 TPK-lain 20.1 §:ssä tarkoitettulla asetuksella. Kiinnostavaa on se, että kanslia puhuu alkuun vain presidentin arkistosta, kun myöhemmin se käyttää termiä presidentin henkilökohtainen arkisto. Onkin kysyttävä, mistä arkistosta kanslian lausunnossa edes puhutaan? Miten kanslian edustajat ymmärsivät presidentin arkiston? Kun tarkastellaan kanslian edustajien viittaaman TPK-lain 20.1 §:n esitöitä, huomataan, ettei esitöissä presidenttiin liitettävää asiakirja-aineistoa ole päädytty pilkkomaan kuin kahteen osaan: presidentin arkistoon ja presidentin kanslian arkistoon.²³⁵ Luvussa 3.4 esittämäni tulkinnan mukaan ajatus presidentin arkistosta kansallisena ja virallisena arkistona oli kuitenkin jo kylvetty.

---

ministeriön II arkisto, KA; Valtiovarainministeriön lausunto opetusministeriölle 29.10.1992. Saapuneet asiakirjat Eaa:3102, Opetusministeriön II arkisto, KA; Ympäristöministeriön lausunto opetusministeriölle 29.10.1992. Saapuneet asiakirjat Eaa:3102, Opetusministeriön II arkisto, KA.

²³³ Tasavallan presidentin kanslian lausunto opetusministeriölle 26.10.1992. Saapuneet asiakirjat Eaa:3102, Opetusministeriön II arkisto, KA.

²³⁴ Antero Jyrängin lausunto TPK-toimikunnalle 20.4.1987, 43.

²³⁵ Tasavallan presidentin kanslian lausunto opetusministeriölle 26.10.1992. Saapuneet asiakirjat Eaa:3102, Opetusministeriön II arkisto, KA; TPK-toimikunnan mietintö 1987:28, 23–24.

Siitä huolimatta näyttää siltä, että kanslian edustajat pitivät presidentin kansliasta erillistä presidentin arkistoa henkilökohtaisena, johon kertyi kyllä Urho Kekkosen arkiston tapaan niin virallisia kuin henkilökohtaisiakin asiakirjoja. Tätä ei kuitenkaan nähty ongelmana, koska ilmeisesti uskottiin, ettei tällainen käytäntö voinut altistaa väärinkäytöksille. Olivathan yksityisenkin hallinnassa olevat viralliset asiakirjat julkisuuslainsäädännön alaisia. Ehkä myös ajateltiin, että presidentin arkistoon kertyneistä ministeriöiden asiakirjojen kopioista ei olisi tuomaan lisävalaistusta menneisyyden tapahtumiin. Kokeneet kanslian virkamiehet saattoivat nähdä kysymyksen presidentin arkistosta verraten merkityksettömänä, koska suuri osa asiakirja-aineistosta, johon presidentti oli jättänyt jälkensä, oli jäänyt valtioneuvoston kanslian ja eri ministeriöiden arkistoihin.

Arkistoista säätäminen asetuksella oli tietysti kanslian mieleen, koska presidentti antoi vielä tuolloin kaikki asetukset. Kanslia tuntuikin ottaneen arkistolakityöryhmän esityksen eräänlaisena varoituksena: jos presidentti ei vihdoin säätäisi itse arkistoistaan asetuksella, mihin TPK-laissa presidentti oli valtuutettu, puuttuisi eduskunnan luottamusta nauttiva valtioneuvosto asiaan. Arkistolakityöryhmä pistikin vauhtia asian etenemiselle, nimittäin vuodesta 1987 lähtien roikkunut puute paikattiin 1.3.1994 voimaan tulleella asetuksella tasavallan presidentin arkistosta (105/1994). Samaan aikaan astui presidentinvirkaansa Martti Ahtisaari.²³⁶

On myös huomioitava, että kanslian antaman lausunnon allekirjoittajista presidentin erityisavustaja Martti Manninen oli aikaisemmin esittänyt vankan tukensa vahvan presidentinvallan säilymiselle. Mannisen väitetään edustaneen valtiosääntötulkintoissaan jopa sellaista linjaa, että valtioneuvoston olisi pitänyt nauttia presidentin luottamusta.²³⁷ Tällaisten aatteellisten taustojen valossa on ymmärrettävää, että Manninen tahtoi pitää kiinni myös Paasikiven-Kekkosen linjan valtiosääntökäytäntöön soveltuvasta presidentinarkistokäsityksestä.

Selkeää jatkuvuutta presidentin kanslia osoitti myös uuden julkisuuslain säätämisen yhteydessä 1990-luvun lopulla. Tuolloin presidentin kanslia vastusti julkisuuslain soveltamisalan ulottamista presidenttiin. Asian luonnetta selkiytti oivallisesti se, että tiedotusvälineiden edustajat kannattivat julkisuuslain soveltamisalan ulottamista presidenttiin.²³⁸

Varovaisesta idänpolitiikastaan, K-linjalaisuudestaan, presidentinvallan sympatisoinnistaan ja kenties hienoisesta vanhakantaisuudestaan tunnettu Paavo Väyrynen toimi ulkoministerinä

²³⁶ Ahtisaari, Martti (1937-). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Biografiakeskus. <<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/634/>>; Suomen asetuskokoelma (94/1919), 17.7.1919, 7; Suomen säädöskokoelma (105/1994), 4.2.1994, 297–298.

²³⁷ Uimonen 2001, 250.

²³⁸ Valtioapäivät 1998. Asiakirjat. Hallituksen esitys 30/1998, 9.4.1998, 39–40.

arkistolakityöryhmän muistion tullessa lausuntokierrokselle ulkoasiainministeriöön. Väyrynen otti kritiikin kohteekseen presidentin asiakirja-aineiston sisällyttämisen arkistolain soveltamisalaan, mutta ei tyrmännyt ehdotusta täysin. Väyrynen pikemminkin vähätteli arkistolakityöryhmän muotoilemaa ongelmaa yksityisluontoisuuden ja virallisuusluontoisuuden erottelusta lausuen, että tällaisia rajapintoja koskettelevaa kirjeenvaihtoa kävivät presidentin lisäksi myös monet muut virallisia tehtäviä hoitavat tahot eli luottamushenkilöt ja virkamiehet. Samaan hengenvetoon Väyrynen kuitenkin lisäsi, että oli tärkeää määritellä lain tasolla, mitkä asiakirjat kuuluivat virallista tehtävää hoitaneen arkistonmuodostajan arkistoon ja mitkä olivat luonteeltaan yksityisiä.²³⁹

Väyrysen lausuman perusteella voisi ymmärtää, että Väyrynen todella halusi asiakirjojen luonteen täsmentämistä, koska epäselvyyttä aiheutui myös muiden virallisten toimijoiden kuin presidentin kohdalla. Tätä tukevat myös eräät muut varsin samanaikaiset seikat. Ensinnäkään Väyrynen ei voinut vedota K-linjalaiseen tapaansa idänpolitiikan varjelemiseen enää vuonna 1992 samaan tapaan, kuin olisi ollut asianlaita vielä Neuvostoliiton ollessa olemassa. Toiseksi, Väyrysellä tuskin olisi ollutkaan mitään sitä vastaan, että hänen kestopihollisenaan tunnettu silloinen presidentti Mauno Koivisto olisi menettänyt kaiken asiakirja-aineistonsa valtiollisen valvonnan alaiseksi. Lakiahan ei missään vaiheessa ehdotettu tulemaan sovellettavaksi takautuvasti, eli Kekkosen asiakirjajäämistään lailla ei olisi voitu puuttua.²⁴⁰

Kaikki tämä on mahdollista, mutta väitteeni on silti seuraava: Väyrynen ei kannattanut arkistolakityöryhmän esitystä. Presidentinvallan kaventamiseen edes tämän asiakirjojen osalta Väyrynen tuskin oli valmis. Sen verran vakaasti hän uskoi Paasikiven-Kekkosen linjan oikeuttamaan realistisen ulkopolitiikan perinteeseen, jossa presidentille oli asetettu takuumiehen rooli ulkopolitiikan johtamisessa. Tämän lisäksi Väyrysen katse saattoi olla jo vuonna 1992 vuoden 1994 presidentinvaaleissa, joissa hän olisi ehdokkaana: Väyrynen olisi mahdollisesti ampunut omaan jalkaansa kannattamalla arkistolakityöryhmän esitystä²⁴¹. Kaiken kukkuraksi Väyrysestä kulminoitui 1990-luvun alun suomettumiskeskustelussa yksi rähmälläänolijoiden symboleista. Väyrysen mukaan mitään kumarruskulmaa itään ei kylmän sodan vuosina ollut, koska Kekkosen ulkopolitiikka nimenomaan oli pelastanut Suomen itsenäisyyden noina vuosina. Tähän aatteeseen nojaten on perusteltua väittää, että Väyrynen ei ollut innokas avaamaan

²³⁹ Lehtinen & Ukkola 2013, 42; Uimonen 2001, 132, 147–148, 268; Ulkoasiainministeriön lausunto opetusministeriölle 12.10.1992. Saapuneet asiakirjat Eaa:3102, Opetusministeriön II arkisto, KA; Väyrynen 1993b, 360.

²⁴⁰ Arkistolakityöryhmän muistio: opetusministeriön työryhmien muistioita 1992:19, 22.5.1992, 15; Lehtinen & Ukkola, 52, 56.

²⁴¹ Väyrynen jätti ulkoministerin tehtävänsä vuonna 1993 keskittyäkseen vuoden 1994 presidentinvaaleihin. Paloheimo 1994, 178; Väyrynen 1993a, 247.

silloista presidentinarkistokäytäntöä, sillä kyseisellä teemalla oli erittäin vahva linkki hänen oppi-isänsä Kekkonen toimiin, vaikka arkistolakityöryhmän esityksellä ei aiottukaan puuttua takautuvasti entisten presidenttien asiakirja-aineistoihin.²⁴² Kenties Väyrynessä henkilöityi myös viimeisenä suomettuneena puolueena pidetyn²⁴³ keskustan kuva, vaikkei olekaan mahdollista väittää, että keskusta olisi kokonaisuudessaan ollut suomettunut tuolloin, ja että keskustalaisuus olisi automaattisesti johtanut kielteiseen asennoitumiseen presidentin arkiston normalisoinnissa.

Vuonna 1976 nuori kansanedustaja Väyrynen oli mennyt ehdottamaan Urho Kekkonen -instituutin perustamista, jonne olisi tullut keskittää Suomen ulkopoliittista linjaa koskevaa tutkimusta. Väyrysen mukaan ”*lännessä*” oli tuolloin alkanut ilmestyä useita Suomen ulkopoliittikkaa käsitteleviä tutkimuksia, joita ei hänen mukaansa voitu pitää ”*objektiivisina*”. Tähän ”*vääriä käsityksiä*” levittävään länsimaiseen tutkimukseen oli pystyttävä vastaamaan, ja ratkaisu olisi ollut Urho Kekkonen -instituutti, joka kykenisi – Väyrysen mukaan arvatenkin ”*objektiivisesti*” – vastaamaan näihin vääriä tietoisuutta ilmentäviin länsimaisiin tutkimuksiin.²⁴⁴ Mielestäni tämä, vuoteen 1992 nähden tosin hyvin vanha, Väyrysen kannanotto kertoo jonkin verran: Väyrynen oli ollut ja oli varmasti vielä myös vuonna 1992 sitä mieltä, että Suomen vakiintunutta ulkopoliittista linjaa ei saanut murtaa lännettyneillä käsityksillä, vaan linja oli pikemminkin kanonisoitava opiksi. Kaikenlainen puuttuminen ulkopoliittista valtaa käyttävän presidentin – entisten ja tulevien, jos edustivat virallista ulkopoliittikkaa – papereihin saattoi altistaa virallisen ulkopoliittikan kriitikot ilakoimaan papereista johtamallaan suomettumisosoituksilla. Presidentti oli instituutiona Väyrysellä niin arvokas, että tuota virkaa – hänen mukaansa menestyksekkäästi – hoitaneelle pitäisi pystyttää jopa oma instituuttinsa, jonne kyseistä presidenttiä koskeva tutkimus keskittyisi. Sieltä käsin tehtävän virallisen tutkimuksen oli vastattava etenkin länsimaista tuleviin tulkintoihin Suomen ulkopoliitikasta.

Jo Kekkonen jättäytyminen pois presidentinvirasta vuoden 1981 syksyllä oli Väyrysellä kova isku. Järkytys oli myös Neuvostoliiton hajoaminen.²⁴⁵ Kiukkua hän todennäköisesti purki myös arkistolakityöryhmälle osoittamassa lausunnossaan. Väyrynen oli kaiken lisäksi joutunut liemeen vuonna 1989, kun K-linjalaisena tunnettu Ahti Karjalainen oli julkaissut yhdessä kekkoskriitikkona tunnetun Jukka Tarkan kanssa muistelmateoksensa *Presidentin ministeri*. Kirjassa Karjalainen kertoi, kuinka Väyrynen oli vuoden 1981 syksyllä pyrkinyt edesautta-

²⁴² Lehtinen & Ukkola 2013, 180–181; Väyrynen 1993b, 355, 359.

²⁴³ Jouko Huru viittaa Timo Vihavaisen sanoneen näin. Huru 1991, 85.

²⁴⁴ Lehtinen & Ukkola 2013, 216–217.

²⁴⁵ Laukkanen 1982, 14–15; Lehtinen & Ukkola 2013, 180.

maan Karjalaisen valitsemista presidentiksi vuoden 1982 presidentinvaaleissa ollen suoraan yhteydessä Neuvostoliiton ministerineuvos Vladimiroviin. Toisin sanoen, tuolloin ulkoasiainministerinä toiminut Väyrynen oli pyrkinyt vaikuttamaan Suomen sisäpolitiikkaan eli Karjalaisen valintaan presidentiksi suunnittelemalla vieraan vallan edustajan kanssa keinoja, joihin turvautumalla Karjalainen olisi nähty erityisen hyvässä valossa verrattuna Koivistoon, joka toimi Väyrysen ja Vladimirovin vehkeilyn aikana virkaatekevänä presidenttinä Kekkonen sairastuttua. Väyrysen ja Vladimirovin tarkoituksena oli saada aikaan idänkaupassa hetkellinen hiljainen vaihe, jota ei olisi julkisuudessa voitu tulkita ainakaan Koiviston eduksi vuoden 1982 presidentinvaaleissa.²⁴⁶

Lähteideni valossa uudistus todellakin kaatui tasavallan presidentin kanslian ja ulkoasiainministeriön vastustukseen. Syyt vastustukselle juontavat juurensa YYA-Suomen ideologiaan ja presidentialismin vahvuuteen. Sekä presidentin kansliaa että ulkoasiainministeriötä johtivat vanhan maailman edustajat, joille presidentti-instituutio oli niin arvokas, ettei edes arkistojen olemusta ollut syytä ruveta problematisoimaan. Kanslian edustajat pystyivät vetoamaan TPK-lain valtuussäännökseen, jonka mukaan asetuksella annettiin tarkemmat säännökset presidentin arkistoista. He vetosivat tuolloin voimassa olleeseen valtuussäännökseen, jotta päätösvalta arkistoista saatiin pidettyä istuvalla presidentillä itsellään. Kuuluihan asetuksenantovalta vielä 1990-luvulla presidentille. Kanslia näyttääkin katsoneen, että oli parempi pitää päätösvalta presidentin arkistoista presidentillä itsellään kuin siirtää se arvaamattomalle eduskunnalle. Ulkoasiainministeri Väyrysellä saattoi olla sama mielessä, kun hän lausuntoaan antaessaan ilmeisesti ajatteli jo vuoden 1994 presidentinvaaleja.

Paavo Nikula (1998) on ollut myös sitä mieltä, että arkistolain soveltamisalan laajentaminen kaatui *”lausunnonantajien ’käsitysten’ johdosta”*.²⁴⁷ Aikanaan niin varovaisesti Paasikiven päiväkirjoihin suhtautuneella presidentti Koivistolla ei sen sijaan ollut huomauttamista arkistolakityöryhmän esityksestä, vaan hänen mukaansa arkistolaki sai tulla sovellettavaksi myös presidenttiin.²⁴⁸ Presidentin esittelyyn saakka ei tosin koskaan ehtinyt tulla arkistolakityöryhmän esityksen mukaista arkistolakiesitystä: presidentti oli karissut soveltamisalasta pois jo ennen presidentin esittelyä.

On kuitenkin liioittelua väittää, että presidentin kanslia ja ulkoasiainministeriö olisivat toimineet sen pelossa, että silloisen ja entisten presidenttien, etenkin Kekkonen, perintöä olisi tultu

²⁴⁶ Karjalainen & Tarkka 1989, 237; Lehtinen & Ukkola 2013, 89; Valtiopäivät 1989. Asiakirjat. Perustuslakivaliokunnan mietintö 8/1989, 17.11.1989, 1-9.

²⁴⁷ Nikula 1998, 307.

²⁴⁸ Sinkari 1992, 14.

loukkaamaan. Arkistolakityöryhmän ehdotuksellahan ei missään vaiheessa haluttu koskea edeltäjien eikä silloisenkaan presidentin asiakirja-aineistoon. Tämän varmasti ymmärsivät myös presidentin kanslia ja ulkoasiainministeriö. Uuden arkistolain tarkoituksena ei ollut edelleenkään tehdä arkistolaitokseen siirretyistä arkistoista luonteeltaan julkisoikeudellisia, vaan arkistolaitos säilytti ja sen oli tarkoitus säilyttää vastakin sekä virallisissa yhteyksissä syntyneitä julkisoikeudellisia arkistoja että yksityisissä yhteyksissä syntyneitä yksityisoikeudellisia arkistoja.²⁴⁹ Tarkoituksena oli terävöittää, että presidentti toimi virassaan julkisoikeudellisessa suhteessa ja siten presidentintoimen hoitamisen seurauksena kertynyt asiakirja-aineisto oli luonteeltaan julkisoikeudellista asiakirja-aineistoa, johon sovellettaisiin sekä arkisto- että julkisuuslainsäädäntöä.

Kaiken kaikkiaan, presidentin kanslian ja ulkoasiainministeriön muutosvastarinta on nähtävissä osana laajempaa 1990-luvun alun muutosvastarintaa, joka oli syntynyt kylmän sodan päätymisen seurauksena. Pitkästä suomettumisen kaudesta irtautuminen ei ollut helppoa kaikille. Uola (2006) on väittänyt, ”*että muutosta ei joko osattu nähdä taikka siihen ei osattu ja uskallettu reagoida ajan vaatimalla tavalla*”.²⁵⁰ Presidentin kanslia ja ulkoasiainministeriö eivät kyenneet näkemään muutosta, vaan elivät vielä YYA-ideologian määräämällä tavalla. Vaikka ne olisivat tiedostaneetkin, että vanhalta ideologialta oli pudonnut osittain perusta pois, ne eivät osanneet ja uskaltaneet reagoida lausunnoissaan uuden arkistopolitiikan vaatimalla tavalla. Tätä uutta arkistopolitiikkaa edusti Litzenin arkistolakityöryhmä.

4.3.3 Vihreiden lakiehdotus viimeisenä mahdollisuutena alistaa presidentti arkistolaille

Presidentti siis pudotettiin arkistolain soveltamisalasta pois jo arkistolakityöryhmän laatiman lakiehdotuksen lausuntokierroksella eikä asiaa siten ehdotettu enää lopullisessa hallituksen esityksessä, joka annettiin²⁵¹ eduskunnalle 12. lokakuuta 1993. Viimeinen mahdollisuus saattaa presidentti arkistolain alaiseksi jäi kuitenkin eduskunnalle, jolle jäi valta päättää, mitä teh-

---

²⁴⁹ Orrman 2007, 29.

²⁵⁰ Uola 2006, 164.

²⁵¹ Valtiopäivät 1993. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 112/1993, 12.10.1993, 3202.

tiin Vihreän eduskuntaryhmän vuonna 1991 laatimalle lakiehdotukselle, joka oli lähetetty²⁵² eduskunnan sivistysvaliokunnalle jo 21. marraskuuta 1991, ja joka aiottiin nyt käsitellä eduskunnassa yhdessä arkistolain kanssa. Arkistolain ulottaminen presidenttiin oli vielä mahdollista, mikäli vihreiden lakiehdotus hyväksyttäisiin muun arkistolain ohessa eduskunnassa.

Eduskunta päätti lähettää hallituksen antaman arkistolakiehdotuksen sivistysvaliokunnan käsiteltäväksi 15. lokakuuta 1993.²⁵³ Sivistysvaliokunta antoi mietintönsä eduskunnalle vasta 8. kesäkuuta 1994. Siihen mennessä presidentti Koivisto oli jo ehtinyt säätää presidentin arkistosta asetuksella (105/1994) 4. helmikuuta 1994. Koivisto ja asetuksen valmistellut valtioneuvoston kanslia olivat mitä ilmeisimmin ottaneet presidentin arkisto -asian vakavasti sen jälkeen, kun Litzenin arkistolakityöryhmä oli esittänyt²⁵⁴ arkistolakiehdotuksensa presidentin kanslialle ja muille lausunnonantajille. Kenties myös Ben Zyskowiczin vuoden 1992 marraskuussa esittämä²⁵⁵ kritiikki presidentin arkistoa koskevan lainsäädännön laatimisen hitaudesta vaikutti siihen, että asetus presidentin arkistosta laadittiin pikaisesti. Sivistysvaliokunta tyytyikin mietinnössään vain toteamaan, että asetus presidentin arkistosta oli ehditty jo antaa, minkä vuoksi nyt arkistolain käsittelyn yhteydessä käsiteltävä Vihreän eduskuntaryhmän lakiehdotus oli hylättävä.²⁵⁶

Lähteideni valossa näyttää tosiaankin siltä, että nimenomaan presidentti Koivisto ja presidentin kanslia kiirehtivät säätämään presidentin arkistosta asetuksella. Asetuksen laatiminen arkistolain valmistelun rinnalla oli Koiviston alulle panema prosessi, mutta asetuksen laatimiseen osallistuivat presidentin kanslian lisäksi opetusministeriö, valtionarkisto ja valtioneuvoston kanslia. Kuvaavaa on se, että vuonna 1987 säädetyn TPK-lain nojalla annettavan asetuksen valmistumisen takarajaksi asetettiin Koiviston presidenttikauden päätös, helmikuu 1994. Asetuksen valmisteluasiakirjan mukaan asetus haluttiin antaa yhtä aikaa uuden arkistolain kanssa, mutta arkistolain käsittelyn venyminen eduskunnassa vuonna 1994 pakotti presidentin säätämään presidentin arkistosta asetuksella ennen arkistolain käsittelyn päättämistä. Mitään todellista pakkoa asetuksen kiireelliselle antamiselle ei tietenkään ollut: vaikuttaa siltä, että presidentin arkistosta annettavan asetuksen säätämistä oli pitkitetty koko Koiviston toisen presidenttikauden (1988–1994) ajan, ja luultavasti arkistolakityöryhmän lainvalmistelun ja Zyskowiczin valtiopäiväpuheenvuoron johdosta presidentin kansliassa keksittiin suunnitelma.

²⁵² Valtiopäivät 1991. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 90/1991, 21.11.1991, 3046.

²⁵³ Valtiopäivät 1993. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 114/1993, 15.10.1993, 3284.

²⁵⁴ Arkistolakityöryhmän muistio: opetusministeriön työryhmien muistioita 1992:19, 22.5.1992, 15.

²⁵⁵ Valtiopäivät 1992. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 144/1992, 5.11.1992, 4361, ed. Ben Zyskowicz, KOK.

²⁵⁶ Valtiopäivät 1994. Asiakirjat. Sivistysvaliokunnan mietintö 7/1994, 8.6.1994, 2.

Tämän suunnitelman mukaan arkistolakityöryhmän esitys presidentin ulottamisesta arkistolain soveltamisalaan saataisiin torpedoitua ehdottamalla, että viimein säädettäisiin presidentin arkistosta asetus TPK-lain nojalla. Tämä suunnitelma onnistui.²⁵⁷

Kaiken kaikkiaan, Vihreän eduskuntaryhmän lakialoite, jolla presidentti olisi voitu vielä saattaa arkistolain alaisuuteen, kaatui siihen, että jo vuoden 1991 marraskuussa sivistysvaliokuntaan saapunut lakialoite katsottiin tarpeettomaksi kesäkuussa 1994, koska asetus presidentin arkistosta ennätettiin antaa TPK-lain nojalla helmikuussa 1994. Kesäkuun 9. päivä alkanut arkistolakiehdotuksen ensimmäinen käsittely eduskunnassa ei tuottanut kuin yhden puheenvuoron, jonka jälkeen asian käsittely julistettiin päättyneeksi. Sivistysvaliokunnan kantaa presidentin arkistosta ei kyseenalaistettu, vaan aiemmin tämä sangen keskeisenä pidetty uudistus unohdettiin.²⁵⁸ Lain toisessa käsittelyssä ei myöskään syntynyt keskustelua presidentin arkistosta, ja eduskunta hyväksyi hallituksen arkistolakiehdotuksen sivistysvaliokunnan esittämässä muodossa. Eduskunta siis yhtyi vihreiden lakialoitteen hylkäämiseen yksimielisesti.²⁵⁹ Päätös sinetöitiin 17. kesäkuuta, jolloin arkistolakiehdotus ja siihen liittyvä vihreiden lakialoite voitiin vain joko hyväksyä tai hylätä kolmannessa käsittelyssä. Arkistolaki hyväksyttiin ja vihreiden lakialoite hylättiin tuolloin yksimielisesti ja asia oli siltä osin loppuun käsitelty.²⁶⁰

Miksi kukaan ei sitten enää ottanut puheeksi presidentin arkistoa eduskuntakäsittelyvaiheessa, vaikka asia oli jopa korostetusti esillä vihreiden lakialoitteen vuoksi? Oikeastaan vain sivistysvaliokunta oli ainoa, joka lausui jotain presidentin arkistosta, mutta sekin oli kannanotosaan hyvin niukkasanainen: presidentin arkistosta oli ehditty jo säätää asetuksella, minkä vuoksi asia oli jätettävä tältä erää sikseen. Käsitykseni on se, että presidentin saattaminen arkistolain soveltamisalan piiriin kaatui jo arkistolakityöryhmän laatiman arkistolakiehdotuksen lausuntokierroksella, syksy-talvella 1992, kahden lausunnonantajan käsityksiin. Nämä presidentin kanslian ja ulkoasiainministeriön käsitykset olivat niin vahvoja, että ne saivat opetusministeriön poistamaan arkistolakityöryhmän presidenttiehdotuksen lakiluonnoksesta ennen kuin se annettaisiin eduskunnalle. Vastineeksi presidentin kanslia mitä ilmeisimmin kiirehti valtioneuvoston kansliaa valmistelemaan asetuksen presidentin arkistosta, asetuksen, joka olisi voitu säätää jo vuonna 1987, jolloin TPK-laki säädettiin. Presidentin kanslia kenties näki, että oli kuitenkin parempi antaa säännökset presidentin arkistosta asetuksella kuin jättää niistä

²⁵⁷ Valtioneuvoston kanslia, Ehdotus asetukseksi tasavallan presidentin arkistosta, 31.1.1994. Sidos Ca:1323, Valtioneuvoston kirjaajankonttorin arkisto, KA.

²⁵⁸ Valtiopäivät 1994. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 56/1994, 9.6.1994, 1573–1574.

²⁵⁹ Valtiopäivät 1994. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 58/1994, 10.6.1994, 1632.

²⁶⁰ Valtiopäivät 1994. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 66/1994, 17.6.1994, 2099.

päätäminen poliittisten ristiriitojen sävyttämään eduskuntaan, jossa Litzenin arkistolakityöryhmän esitykselle olisi epäilemättä ollut kannatusta. Eduskuntaan tullessaan arkistolain presidenttikohdalle ei käytännössä enää kyetty tekemään mitään: asetus presidentin arkistosta annettiin jo helmikuussa 1994, jolloin sivistysvaliokunnan työ oli vielä arvatenkin pahasti kesken.

Erityisen haastava on vastata kysymykseen, miksi opetusministeri Riitta Uosukainen antoi juuri presidentin kanslian ja ulkoasiainministeriön lausunnoille niin paljon painoarvoa. Ei ole mitään selkeää aatteellista perustetta, miksi Uosukainen olisi taipunut poistamaan presidentin arkistolakityöryhmän muistioon perustuvasta hallituksen arkistolakiesityksestä. Todennäköistä on, että presidentin kanslia sai tyyntelyä lausunnollaan Uosukaisen niin, että hän uskalsi jättää presidentin pois arkistolaista. Kansliahan oli vaatinut, että presidentin arkistoista oli säädettävä TPK-lain nojalla säädettävällä asetuksella. Tätä ei ollut tapahtunut, vaikka asetukseen valtuuttava TPK-lain säännös oli ollut olemassa jo vuodesta 1987. Näyttää siltä, että Uosukainen ja muu opetusministeriön väki onnistuivat pelästyttämään kanslian niin, että asetus presidentin arkistosta valmistui vihdoinkin vuonna 1994. Ehkä presidentin arkistojen saattaminen sääntelyn piiriin ylipäätään riitti Uosukaiselle ja opetusministeriölle. Alkuperäisestä tavoitteesta, jossa presidentti olisi ollut osa yleistä arkistolainsäädäntöä, jouduttiin tinkimään, mutta välillisesti prosessin tuloksena saatiin aikaiseksi ensimmäiset presidentin arkistoja koskevat säännökset. Tämä oli varmasti arkistolainsäädännön uudistuksenkin yksi tavoite. Tavoite toteutui vain eri säädöksessä, presidentin arkistosta annetussa asetuksessa, kuin alun perin oli tarkoitus.

4.4 Donnerin ja Paasion lännenkaipuu sekä Aittoniemen kekkoslaisuus: eri lähtökohdista samansuuntaiseen arkistopolitiikkaan

4.4.1 Donner ja Paasio: suomettumisen kokemukset ja länsimaiset arvot arkistopolitiikan suunnannäyttäjinä

Vuonna 1992 kirjailijanakin tunnettu Ruotsalaisen eduskuntaryhmän kansanedustaja Jörn Donner esitti yhdessä Sosialidemokraattisen eduskuntaryhmän kansanedustaja Pertti Paasion kanssa kirjallisen kysymyksen, jossa vaadittiin Tasavallan Presidentin Arkistosäätiön hallinnoiman presidentti Kekkonen arkiston aseman *normalisoimista*. Donner ja Paasio olivat närkästyneitä säätiön toiminnasta, koska heidän mielestään se oli valikoinut mieleisensä tutkijan – mitä ilmeisimmin tarkoittivat Juhani Suomea – ja antanut tälle yksinoikeuden tutkia presidentti Kekkonen arkistoa. Donnerin ja Paasion mukaan sodanjälkeisen ajan historian kartoittamisen monipuolistamiseksi oli Kekkonenkin arkisto avattava yleiseen tutkimuskäyttöön, koska kyseessä oli ”pitkäaikaisen valtionpäämiehen” arkisto, jonka tutkiminen parantaisi historiantutkimuksen objektiivisuutta. Koska neuvostoarkistotkin olivat jo avautumassa, oli Donnerin ja Paasion mukaan aika päästä käsiksi myös Kekkonen arkistoon. Heidän mukaansa ongelma piili erityisesti siinä, ettei voitu tietää, ”missä määrin presidentti Kekkonen arkisto [... koostui ...] yksityisistä ja missä määrin valtiollisista asiakirjoista”. Epäselvyyden korjaaminen olisi mahdollistanut arkiston asiakirjojen salassapidon arvioinnin: mitkä asiakirjat olisivat olleet viranomaisen määrättävissä, ja mistä asiakirjoista sai määrätä säätiö. ”Tutkimuksen luotettavuusvaatimusten” lisäksi kansanedustajakaksikko oli huolissaan ”maan etujen” puolesta.²⁶¹

Donneria voidaan pitää yhtenä keskeisenä suomettumisen kriitikkona²⁶², joka otti myös suorasti ja epäsuorasti kantaa presidentin asiakirja-aineistoa koskevaan keskusteluun. Seuraavassa avaan Donnerin käsitystä presidentinarkistosta hänen kirjallista tuotantoansa vasten. Tar-

²⁶¹ Valtiopäivät 1992. Asiakirjat. Kirjallinen kysymys 516/1992, 15.10.1992, 1.

²⁶² Tällaista voi päätellä esimerkiksi siitä, että vuonna 1972 Valtion elokuvatarkastamo kielsi ulkosuhteisiin vedoten Donnerin maahantuoman *Päivä Ivan Denisovitshin elämästä* -elokuvan, joka perustui neuvostoliittolaisen toisinajattelija Aleksandr Solzhenitsynin romaaniin. Häikiö 1993a, 159.

koituksenani on osoittaa Donnerin presidentinarkistoaatetta määränneet olosuhteet sellaisina kuin Donner ne itse ymmärsi. Vasta hänen ymmärtämiensä olosuhteiden perusteella on mahdollista ymmärtää hänen osuuttaan kirjallisessa kysymyksessä.²⁶³

Donnerilta ilmestyi vuonna 1986 romaani *Presidentti*, jonka ilmestymisajankohtaa Donner on kutsunut leikkisään sävyyn ”sopimattomaksi” – olihan presidentti Kekkonen juuri kuollut.²⁶⁴ Romaani on fiktiivinen tarina diplomaatin vaimo Anna V:n ja presidentti P:n välisestä suhteesta. Tarinan pontimena ovat mitä ilmeisimmin olleet Donnerin hallussa olevat toimittaja Anne-Marie Snellmanin lähettämät kirjeet väitetylle rakastajalleen presidentti Kekkoselle. Donnerin sanotaan halunneen julkaista kirjeenvaihdon, mutta yritys on kaatunut Kekkonen suvun vastustukseen.²⁶⁵ Olivatpa romaanin taustalla mainitut kirjeet tai eivät, käsitykseni mukaan romaanin ajatusten taustalla on Donnerin Kekkos-kritiikki tai tarkemmin kritiikki ”virallista” Kekkos-perintöä kohtaan. Romaani rakentuu nimittäin juonelle, jossa jo ikääntynyttä Annaa lähestyy kaksi historiantutkijaa, jotka pyytävät Annaa luovuttamaan hänen ja presidentin välistä kirjeenvaihtoa vastaperustettuun presidentin arkistoon, jota hallinnoi ”isänmaallisesti ajattelevien henkilöiden” perustama ”yleishyödyllinen” Säätiö.²⁶⁶

Donnerin kritiikin kärki osuu ilmiselvästi vuonna 1970 perustettuun Tasavallan Presidentin Arkistosäätiöön, jonka tehtäväksi oli perustamisvaiheessa asetettu Urho Kekkosta koskevan kirjallisen aineiston hankinta. *Presidentti*-romaanin sisältää ylipäättään lukuisia viittauksia Arkistosäätiöön. Romaanissa puhutaan esimerkiksi kirjailija Kalle Muttisesta, jonka tehtävänä olisi kirjoittaa kansantajuinen ja yksinkertaistettu kirja presidentti P:n elämästä, sillä kansa ei ollut Säätiötä edustavien historiantutkijoiden mukaan vielä kypsä kuulemaan koko totuutta, vaan ”oikean” kirjailijan tulisi valaista kansaa presidentin elämästä. Muttisella Donner viittaa mitä ilmeisimmin historiantutkija Juhani Suomeen, joka oli päässyt tutustumaan UKK-arkistoon ja kirjoittamaan sen pohjalta Kekkos-elämäkertasarjaansa ennen arkiston avautumista yleiselle tutkimuskäytölle vuoden 1995 heinäkuussa. Aiheestahan käytiin kiivasta keskustelua 1980-luvulla. Käsittääkseni Donner osallistui keskusteluun romaanillaan. Annan äänellä puhuvan Donnerin päämääränä on sanoa, että kirjallisen aineiston luovuttamisella presidentin arkiston haltuun ei tehdä muuta kuin vaienneta ihmisiä ja pönkitetä virallista Kek-

²⁶³ Hyrkkänen 1984, 8, 11–12, 67; Hyrkkänen 1989, 328.

²⁶⁴ Donner 2013, 646.

²⁶⁵ Donner 2013, 644–645; Kiistala 2013, <http://www.gloria.fi/artikkeli/kulttuuri/kirje_tulee_takaisin>.

²⁶⁶ Donner 1986, 25, 27.

kos-historiaa. Donnerin viesti ei suuresti poikkea esimerkiksi Jukka-Pekka Pietiäisen (1987) Juhani Suomeen kohdistamasta kritiikistä.²⁶⁷

Ymmärrän Donnerin *Presidentin* hänen käsityksensä Kekkosen vallankäytöstä, jossa myös kirjallisella aineistolla oli oma roolinsa. Donner pyrkii osoittamaan, kuinka ristiriitaisia piirteitä Kekkoseen liittyi, erityisesti hänen rooliinsa julkisena ja yksityisenä henkilönä. Toisaalta Kekkonen osasi rajata tarkoin virallisen eli julkisen asemansa yksityiselämästään, toisaalta hän oli niin julkinen henkilö, ettei tämä omistanut edes itseään.²⁶⁸ Tällaisten ristiriitaisuuksien esittämisellä Donner on kenties pyrkinyt asettamaan Kekkosen aseman julkisen ja yksityisen rajamaastossa toimineena henkilönä silkaksi satiirin kohteeksi. Donner kirjoittaa esimerkiksi: ”Nyt hän oli virallinen henkilö, housunnapit kiinni, adjutantti valmiina viemään hänet Linaan.”²⁶⁹ Donner näyttää asettavan presidentin henkilön ja viran välisen erottelun naurettavaksi osoittamalla sen riippuvan lähinnä vain presidentin vaatetuksesta: puku päällä on virallista ja siten julkista, ilman pukua tarkoittaa henkilökohtaista ja yksityistä. Tahallisesti yksinkertaistaen Donner halusi osoittaa, ettei jaottelu voinut olla niin yksioikoinen, minkä yksi seuraus oli nähdäkseni se, että kansanedustajana toimiessaan Donner laati aiheesta kirjallisen kysymyksen Paasion kanssa.²⁷⁰

Edellä esitetyn valossa olen tullut siihen johtopäätökseen, että Donnerin *Presidentti* on vastaus ongelmaan: millaisen käsityksen kansa saattaisi saada Kekkosesta, jos jokin tietty taho – tässä Tasavallan Presidentin Arkistosäätiö – alkaisi rakentaa Kekkosesta virallista myyttiä? Donnerin *Presidentissä* esittämät ajatukset determinoivat jokseenkin Donnerin myöhempää ajattelua, tai ainakin Donnerin ajatukset Kekkosesta, vallasta ja suomettumisesta täsmentyivät myöhemmissä teoksissa. Siksi on syytä luoda katsaus myös Donnerin teoksiin *Vastavirtaan* (1988), *Talo jossa asun* (1992) ja *Mammutti* (2013).

Vastavirtaan-teoksessaan Donner luo pessimististä kuvaa poliittisen vaikuttamisen mahdollisuudesta: ainakaan silloiseen tosiasialliseen parlamentaariseen politiikkaan Donner ei tunnu uskovan. Hän perää Laitokseksi kutsumaltaan eduskunnalta enemmän valmiutta kyseenalaistaa virkamiestyönä laaditut lakiehdotukset, toisin sanoen ottamaan se asema, joka eduskunnalle lainsäätäjänä piti kuuluakin.²⁷¹ Donnerin kritiikistä on luettavissa, että tahtoa keskustella ja

²⁶⁷ Arkiston historia. Urho Kekkosen arkisto. <<http://www.ukk-arkisto.fi/hist.htm>>; Donner 1986, 128, 205, 239–240, 244, 251; Pietiäinen 1987, 1–2; Ks. myös Suomi 1987, 149–150 ja Paloposki 1987, 248–250.

²⁶⁸ Donner 1986, 40–41, 65, 145, 232–233.

²⁶⁹ Donner 1986, 65.

²⁷⁰ Valtiopäivät 1992. Asiakirjat. Kirjallinen kysymys 516/1992, 15.10.1992, 1.

²⁷¹ Donner 1988, 101, 137–138.

kyseenalaistaa saattaisi eduskunnassa ollakin, mutta se ei uskalla kumminkaan astua virkamieseliitin varpaille tosiasiallisen tilanteen koittaessa.

Talo jossa asun -teoksessaan Donner jatkaa paatostaan vuoropuhelun puuttumisesta valtaapitävien ja alamaisten välillä. Suomesta puuttui hänen mukaansa aito keskustelukulttuuri, minkä Donner mielsi jopa diktatuurin piirteeksi. Olipa Kekkonen valtakausi ja sen perintö diktatuuria tai ei, Donner piti Kekkonen valtakauden poliittista ilmapiiriä erittäin polarisoituneena: jos vastusti Kekkoa, vastusti samalla Neuvostoliittoa. Vaatiessaan epäsuorasti vallankäytöstä jääneiden jälkien eli asiakirjojen julkisuutta Donner ilman muuta tulee sohaisseksi Kekkoseen ja hänen perintönsä vaalijoihin: Donner väittää esimerkiksi, että Kekkonen esti tosiasiallisesti Paasikiven arkiston avaamisen, ja että Kekkonen ajan vallankäyttö ei avautuisi koskaan, sillä ”*monet asiat hoidettiin sanansaattajien kautta, monet puhelimitse, ja monet saunassa tai lasin ääressä*”. Donnerin mukaan eläviä todistajia asioiden valaisemiseksi olisi kyllä ollut, mutta nämä vaikenivat.²⁷²

Donner vertaa Suomen tasavallan presidentin valtaa François Mitterrandin ajan Ranskan ja Yhdysvaltain presidentin valtaan.²⁷³ Vertaus Mitterrandin ajan (1981–1995) Ranskaan ontuu hieman, sillä Mitterrand oli nimenomaan presidentti, joka alkoi ottaa etäisyyttä vuonna 1958 perustetun Ranskan viidennen tasavallan perustuslain monitulkintaisuuden johdosta paisuneeseen presidentinvaltaan. Tosin, Mitterrandin epäiltiin siitä huolimatta olevan haluton uudistamaan perustuslakia presidentinvaltaa vähentäen. Ehkä Donner tarkoitti Mitterrand-viittauksellaan viidettä tasavaltaa, jota yleisesti ottaen oli ainakin siihen saakka värittänyt varsin suvereeni presidenttivaltaisuus. Suomen ja Ranskan järjestelmiä pidettiinkin Donnerin vertauksen aikoihin varsin samankaltaisina, koska molemmissa puhdasta monistista parlamentarismia jäyti presidenttivaltaisuus. Yhtäläisyys Kekkonen ja Mitterrandin välillä voidaan ymmärtää myös molempien presidenttien jakamalla konsensusajattelulla, jolla kriitikoiden mielestä tukahdutettiin aitoa poliittista keskusteluilmapiiriä.²⁷⁴ Yhdysvaltain valtiojärjestyksessä taas parlamentarismia ei tunneta lainkaan, vaan presidentille kuuluu hallitusvalta kokonaisuudessaan.²⁷⁵

Mammutti-teoksessaan Donner puhuu hyvin suoraan presidentti Kekkosesta. Donner menee varsin pitkälle Kekkonen ajan tulkinnassaan: kykyä puhua etenkin ulkopoliittisista kysy-

²⁷² Donner 1992, 20, 59–60, 66–67.

²⁷³ Donner 1992, 74.

²⁷⁴ Cole 1994, 178–179; Hayward 1993, 33–34; Jyränki 1967a, 832–838; Noponen 1992, 140–141; Tuikka 2007, 347–348.

²⁷⁵ Yhdysvaltain ja Suomen presidentin aseman vertailusta ks. Jyränki 1962, 236–238.

myksistä ja neuvostojärjestelmästä ei ollut ennen Neuvostoliiton hajoamista. Epäkohdat kenties ymmärrettiinkin, mutta YYA-ideologia kaikessa kyynisyydessään pakotti eräänlaiseen Kekkos-mielistelyn ilmapiiriin. Edellä esitetty tulkinta kuvaa Donnerin käsitystä Kekkosen ajasta, mutta kovin kauas se ei osu tutkimuksessakaan²⁷⁶ esitetyistä tulkinnoista. Neuvostovastaisen ja toisinajattelijan leiman sai varsin maltillisestakin järjestelmäkriitistä. Donner onkin luonnehtinut Kekkosen aikaa kieroutuneeksi ja epämiellyttäväksi, mädäntyneisyyden löyhkän, hysterisen vasikoimisen, omahyväisyyden hengen ja kaksinaismoraalin täyttämäksi aikakaudeksi.²⁷⁷

Donner harmitteli, ettei Suomessa ollut ymmärretty, että kylmän sodan aikana Suomeen muodostui ”ideologinen hetteikkö”, jolla liikkuminen oli Donnerin mukaan ollut moraalisesti pahesuttavaa. Lääkkeeksi hän ehdotti totuuskomission perustamista eteläafrikkalaiseen tyyliin, sillä Suomessa ei hänen mukaansa ollut tarpeeksi harrastettu tilintekoa menneisyyden kanssa, saksankielistä termiä käyttäen *Vergangenheitsbewältigung* oli unohdettu.²⁷⁸

Kaiken kaikkiaan aineistoni valossa Donnerille presidentin asiakirja-aineiston olemuksen ongelmallisuus tarkoitti ennen muuta presidentti Kekkosen perinnön ongelmallisuutta. Donner ymmärsi kirjallisessa kysymyksessä esittämän vaatimuksensa menneisyydenhallinnan käynnistämisenä. Hän oli kokenut kylmän sodan ilmapiirin suomettuneena sanan kielteisessä merkityksessä. Hän koki YYA-Suomen olosuhteet suomettuneiksi, eikä tilanne ollut hänen mukaansa muuttunut juuri paremmaksi Neuvostoliiton hajottuakaan. Suomessa kun ei hänen mielestään kyetty arvioimaan menneisyyttä tarpeeksi kriittisesti. Käsittäökseni tällaisten Donnerin taustauskomusten valossa hänen esittämänsä presidentinarkistokriitikki asettuu hyvin ymmärrettäväksi.

Donnerin ohella on tarkastelun kohteeksi otettava myös kirjallisen kysymyksen toinen allekirjoittaja Pertti Paasio, jonka ymmärtämiseksi on huomioitava hänen käsityksensä Suomen poliittisen järjestelmän kehittymisestä. Paasio näki siirtymisen presidenttivaltaisesta järjestelmästä eurooppalaiseen parlamentarismiin suorastaan luonnonlakina. Liikuttavina voimina olivat kansainväliset rakenteet, eikä tällaisen historiallisen kehityksen edetessä ollut ilmaantunut tarvetta yhteenottoihin valtioneelinten välillä. Koska rautaesirippu oli revennyt, ei Paasio

²⁷⁶ Salminen 1996, 53–54, 263–270; Vihavainen 1991, 286–303.

²⁷⁷ Donner 2013, 643–645, 712. Kappaleen viimeisen virkkeen aikakausiluonnehdintojen suorat lainaukset ovat ”kieroutuneeseen”, ”epämiellyttäviä”, ”mädäntyneisyyden löyhkästä”, ”hysteriseen vasikoimiseen”, ”omahyväisyyden henkeen” ja ”kaksinaismoraaliin”.

²⁷⁸ Donner 2013, 646.

käsittääkseni nähnyt enää mitään suuria esteitä presidenttien arkistojenkaan avaamiseksi.²⁷⁹ Jo vuonna 1990 Paasio oli tunnustautunut eurooppalaisuuden puolustajaksi ja kummeksunut niitä Euroopan yhdentymistä kammoavia piirejä, joita Paasion mukaan pesi ainakin keskustassa. Paasio oli valmis ilmapiirin muutokseen Jörn Donnerin tapaan, siirtämään Suomen osaksi läntistä Eurooppaa. Vuonna 1991 oppositioon jo siirtynyt Paasio ilmoitti olevansa EY:n jäsenyyden kannalla, vaikka vielä kaksi vuotta aiemmin hän ei ulkoministerinä ollessaan pitänyt EY-jäsenyyttä harkitsemisen arvoisena, mitä hän perusteli Suomen puolueettomuuspolitiikalla.²⁸⁰ Paasion ajatusten muutos koskien Euroopan yhdentymistä perustui epäilemättä siihen, että vuosien 1989 ja 1991 välillä tilanne Euroopassa muuttui merkittävästi: kylmä sota oli päättynyt Pariisin Etyk-huippukokouksessa 1990, eikä itäblokkia enää ollut. Vuonna 1989 ulkoministeri Paasio ei voinut arvata, että vuonna 1991 Neuvostoliitto todellakin teki niin pikaista kuolemaa, että Suomen Paasikiven-Kekkonen linjaan nojaavaa puolueettomuuspolitiikkaa oli enää hankala nähdä esteenä EY-jäsenyydelle.²⁸¹ Paasio kuului niihin poliitikoihin, jotka näkivät varsin pian Neuvostoliiton kaaduttua Suomen ulkopoliittisen aseman muuttuneen naapurisidonnaisesta ulkopoliitikasta globaaliin ulkopoliitiikan käsitykseen.²⁸² Käsittääkseni tällainen aatteellinen muutos auttaa ymmärtämään myös Paasion ajatuksia presidentin arkistosta. Paasio ei todennäköisesti olisi allekirjoittanut kirjallista kysymystä presidentin arkistosta, ellei kylmä sota olisi päättynyt niin pikaisesti, ja ellei hän olisi joutunut vuoden 1991 eduskuntavaalien jälkeen oppositioon.

Yksi keskeinen vaikutin Paasion arkistopoliittisessa käsityksessä lienee ollut hänen ajatuksensa presidentin ulkopoliittisista valtaoikeuksista. Paasio oli tammikuussa 1992 ilmoittanut kannattavansa HM 33 §:ään perustuvan presidentin ulkopoliittisen vallan siirtoa valtioneuvostolle.²⁸³ Toisaalta on vaikea nähdä Paasion arkistopoliitiikkaa vain ulkopoliitiikan parlamentarisointiin tähtäävien päämäärien sivutuotteena. Hän ei uskonut idealistisesti, että ulkopoliitiikan tekemisestä tulisi läpinäkyvämpää ja demokraattisempaa, jos ulkopoliitiikka olisi vain valtioneuvoston käsissä. Kokemukset ulkoasiainministerinä olivat opettaneet Paasiolle, ettei ulkopoliitiikkaa voinut johtaa kovin muotosidonnaisesti. Hänen mukaan ulkopoliitiikan politiikkavaihe eli varsinainen asiavaihe tehtiin ennen muodollisten päätösten tekemistä, eikä ulkopoliitiikan johtaminen – ainakaan presidenttijohtoisessa ulkopoliitiikan päätöksentekojärjestelmäs-

---

²⁷⁹ Paasio 1996, 54.

²⁸⁰ Blomberg 2011, 124, 318; Ulkoasiainministeri Pertti Paasio Kirkon nuorisotyön neuvottelupäivät Turussa 3.1.1990. Eilen. Suomen ulkopoliitiikan asiakirja-arkisto ja kronologia. <<http://www.eilen.fi/fi/2897/>>.

²⁸¹ Blomberg 2011, 122, 124–125, 133, 142, 206–207, 209–210, 217, 228, 312–313, 318, 385, 408, 466, 593.

²⁸² Valtiopäivät 1994. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 192/1994, 3.2.1995, 7199–7200, ed. P. Paasio, SDP.

²⁸³ Hämäläinen 1992, A3, A7; Uimonen 2001, 127–128.

sä – voinut toimia käytännössä, jos valtioneuvoston olisi pitänyt olla aina muodollisesti kool-
la, ”kun Suomen kantaa tärkeissäkkin asioissa maailmalla kysytään”.²⁸⁴

Paasio ei uskonut, että presidentin asiakirja-aineisto normalisoituisi suhteessa muuhun viralli-
seen asiakirja-aineistoon vain presidentin ulkopoliittista valtaa kaventamalla. Hän näyttää
olleen sen verran realistinen, ettei olisi saattanut uskoa asiakirja-aineiston ongelmallisuuden rat-
keavan vain johtajuutta siirtämällä valtioneuvostolta toiselle. Siksi vaikuttaa siltä, että Paasio
mielsi Donnerin kanssa esittämässään kirjallisessa kysymyksessä ongelmaksi sen, ettei Kek-
kosen arkiston erityisyys soveltunut enää Suomen muuttuneeseen poliittiseen tilanteeseen.

Ilmapiiri todellakin muuttui 1990-luvun Suomessa merkittävästi. Neuvostoliiton romahtami-
sen jälkeen ja siitä seuranneen Suomen länsiorientoitumisen tuloksena Suomessa siirryttiin
YYA-kulttuurista vallitsevaan länsimaiseen ideologiaan, jonka yksi ilmentymä Länsi-
Euroopan yhdyntyminen oli. Suomi oli kulkenut kaksia rattaita kylmän sodan vuosina, jolloin
Neuvostoliittoa myötäilemällä oli hankittu liikkumatilaa Länsi-Eurooppaan yhdyntymiseksi.
Suomessa oli jo ennen Neuvostoliiton hajoamista määrätietoisesti lujitettu väylää kohti Länsi-
Eurooppaa, mutta todenteolla takki käännettiin vasta neuvostojärjestelmän luhistuttua. Joka
tapauksessa, idänsuhteiden ideologia pyrittiin karistamaan äkkiä pois, mutta samalla ei ym-
märretty, kuinka selkeästi uutta politiikkaa alkoi ohjata länsieurooppalainen ideologia, jota oli
iät ja ajat pidetty epäeurooppalaisen Venäjän vastakohtana.²⁸⁵

Donnerin ja Paasion puhe presidentin asiakirja-aineistosta voidaan nähdä pyrkimyksenä legi-
timoida Suomen asema osana Länsi-Eurooppaa. Vanhat suomettumisen ajan synnit oli käytä-
vä perusteellisesti läpi, sillä ajateltiin, ettei ilman sitä suomalaisia voitaisi kelpuuttaa ”*oikeiksi*
eurooppalaisiksi”.²⁸⁶ Käsittääkseni samalla kun kylmän sodan päätyminen tarkoitti joillekin
ideologioiden loppua – samalla salailevan arkistopolitiikan loppua – ja uuden länsimaisen
ideologiavapaan ajan alkua, ei kuitenkaan ymmärretty, että 1990-luvulla suomalaista politiik-
kaa hallitsi jo tietynasteinen lännettyminen, jonka heijastumia arkistopolitiikassakin voidaan
huomata.²⁸⁷

²⁸⁴ Paasio 1996, 42–43, 45.

²⁸⁵ Baschmakoff 2011, 70; Reime 2010, <http://yle.fi/uutiset/terrorismi_ja_julkisen_keskustelu/5670319>;
Tarkka 2002, 414.

²⁸⁶ Hentilä 1998b, 23.

²⁸⁷ Lännettymisestä ks. Vihavainen 1991, 286–287.

4.4.2 Aittoniemi: ”vahingollinen väittely” on saatava loppumaan

Paljon ei ollut ehtinyt kulua Donnerin ja Paasion kirjallisesta kysymyksestä, kun Suomen Maaseudun Puolueen (SMP) eduskuntaryhmän kansanedustaja Sulo Aittoniemi ehti toistamaan Donnerin ja Paasion jo esittämiä ajatuksia. Aittoniemi arveli, että Suomi oli nyt ”vapautunut liian tiukaksi väitetystä sidonnaisuudesta entiseen Neuvostoliittoon”, minkä seurauksena tutkijat olivat alkaneet kiistellä keskenään presidentti Kekkonen toimista: oliko Kekkonen toiminut oikein vai ei. Aittoniemi sanoi, että tapauksessa oli piirteitä vallanvaihdosta, joissa vanhoista johtajista tehdään maanpettureita, heidän patsaansa kaadetaan ja luunsa kaivetaan haudoista. Aittoniemi oli huolissaan, että Kekkosesta tehtäisiin petturi, mutta tämän estämiseksi lääke ei ollut arkistojen salailu. Aittoniemen mukaan koko keskustelu menneisyydestä oli vahingollista niin pitkään, kunnes Kekkonen arkisto piti ovensa säpissä. Aittoniemi tiedosti, että Kekkonen arkistoa pidettiin yksityisluontoisena eikä se siten ollut yleisen lainsäädännön mukaan käytettävissä. Tämän lisäksi Aittoniemi vihjasi, että arkistoon pääsy oli ”myös muista syistä” kuin yksityisen luonteensa puolesta yleisen käytön ulkopuolella. Lopuksi hän kysyi, mitä hallitus aikoi tehdä, jotta Kekkonen aikakauden asiakirjat saataisiin tutkimuksen käyttöön ”asian nopeaksi ja kertakaikkiseksi selvittämiseksi”.²⁸⁸

Aittoniemi vaati kirjallisessa kysymyksessään, että asia oli selvitettävä nopeasti ja kertakaikkisesti. Aittoniemi uskoi, ettei Kekkonen aikakauden selvittämistä ollut syytä viivyttää, vaan selvitys oli saatava aikaiseksi pikaisesti, ikään kuin asia olisi siten voitu saattaa pois päiväjärjestyksestä. Tällaisella vaatimuksella Aittoniemi liittyi löyhästi siihen joukkoon, joka kannatti jonkinlaisen kaiken kattavan totuuden aikaansaamista. Mitään virallista selvitystä tai totuuskomissiota hän ei suoraan eikä kenties välillisestikään ehdottanut, mutta selvästi hän uskoi, että Kekkonen aikakausi oli selvitettävissä kokonaisuudessaan ja kertakaikkisesti, jos vain arkistolähteet avattaisiin tutkijoiden käytölle. Tällä tavalla olisi saatu aikaan totuus menneisyydestä ja olisi estetty ”vahingollinen väittely” aiheesta.²⁸⁹

Kaiken kaikkiaan, kun otetaan huomioon Aittoniemen ajama politiikka laajemmassa mielessä, on selvää, ettei Aittoniemi ainakaan kuulunut niihin kansanedustajiin, joiden presidentinarkistopoliittisten näkemysten takana olisi ollut tyytymättömyys presidentin valtaoikeuksien laa-

²⁸⁸ Valtioapäivät 1992. Asiakirjat. Kirjallinen kysymys 552/1992, 28.10.1992, 1.

²⁸⁹ Valtioapäivät 1992. Asiakirjat. Kirjallinen kysymys 552/1992, 28.10.1992, 1.

juuteen. Aittoniemi oli Kekkos-kriittisestä puolueestaan²⁹⁰ huolimatta vankka presidentinvaltan tukija. Vuoden 1993 lokakuussa, jolloin eduskunnassa käsiteltiin presidentin valtaoikeuksia, Aittoniemi suorastaan ylisti presidentinvaltaa pitäen sitä ”*politiikan yläpuolella*”. Presidentti teki hänen mukaansa päätöksensä ”*realistisin perustein*” toisin kuin parlamentaariset päätöksentekijät.²⁹¹ Aittoniemi päätyi siis realistiseen tyyliin kiistämään koko presidentin vallankäytön poliittisuuden, asettamaan sen parlamentaarisen politiikan yläpuolelle. Tähän mennessä on vaikuttanut siltä, että realistinen ajattelu olisi determinoinut käsitystä presidentin arkiston olemuksen sääntelemättömyydestä, mutta Aittoniemen ajattelu ei näyttäisi tukevan tätä päättelyäni. Hän näyttää olleen kauttalinjan Paasikiven-Kekkonen linjan kannattaja, jonka mukaan ”*Kekkonen oli viisas mies ja realisti*”. Kekkonen ja Paasikivi olivat Aittoniemelle suuria johtajia, *isäntiä*, ”*epänormaalien aikojen*” vahvoja presidenttejä, jotka olivat kansalaisten yläpuolella.²⁹²

Aittoniemi halusi saattaa presidentti Kekkonen arkiston käytettäväksi, jotta ”*vahingollinen väittely*” olisi saatu päättymään. Hän uskoi, että hataran lähdepohjan valossa tehty tutkimus ja muu keskustelu presidentti Kekkonen ajan vallankäytöstä pilasi Paasikiven-Kekkonen linjan maineen, mitä Aittoniemi ei halunnut tapahtuvan. Aittoniemen ulostulo on käsitykseni mukaan poikkeuksellinen tapaus 1990-luvun arkistopoliittisessa keskustelussa, sillä hän oli lähteideni valossa Kekkonen kannattaja, joka kuitenkin kiirehti Kekkonen arkiston avaamista. Tämä ei tietenkään tarkoita sitä, että Aittoniemi olisi muutoin kannattanut presidentin asiakirja-aineiston normalisoimista, saattamista arkistolain soveltamisalan piiriin. Päinvastoin, hänen käsityksensä puoltavat pikemminkin sitä, ettei hän ollut lainkaan innostunut presidentti-instituution koskemiseen, ei edes presidentin arkiston määrittelyyn. Hänen arkistopoliittinen motiivinsa oli ilman muuta Kekkonen perinnön vaalimisessa.

Lähteideni valossa näyttää siltä, että parlamentarismiin ja Länsi-Eurooppaan kallellaan olleilla Donnerilla ja Paasiolla sekä presidentinvaltaa kannattavalla ja Euroopan integraatiota vastustavalla Aittoniemellä oli hyvin samansuuntaiset päämäärät lokakuussa 1992: sekä Donner ja

²⁹⁰ SMP:n Kekkos-kriittisyydestä ks. esim. Tarkka 2012, 357; Vuonna 1993 Aittoniemi kuului vielä SMP:n eduskuntaryhmään. Vuoden 1994 maaliskuusta vuoden 1999 huhtikuuhun Aittoniemi tosin kuului Keskustan eduskuntaryhmään ja siitä eteenpäin aina vuoden 2003 maaliskuuhun hän kuului Alkiolaiseen keskustaryhmään.

Sulo	Aittoniemi.	Eduskunta.	Kansanedustajat	1907-.

<<http://www.eduskunta.fi/triphome/bin/hex5000.sh?hnro=107>>.

²⁹¹ Valtioapäivät 1993. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 113/1993, 14.10.1993, 3272.

²⁹² Valtioapäivät 1994. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 132/1994, 29.11.1994, 5505, ed. S. Aittoniemi, KESK; Valtioapäivät 1994. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 155/1994, 16.12.1994, 6049, ed. S. Aittoniemi, KESK; Valtioapäivät 1996. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 90/1996, 17.6.1996, 2670, 2678, ed. S. Aittoniemi, KESK; Valtioapäivät 1998. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 186/1998, 20.1.1999, 7338, ed. S. Aittoniemi, KESK; Valtioapäivät 1998. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 200/1998, 10.2.1999, 7746–7748, ed. S. Aittoniemi, KESK.

Paasio että Aittoniemi vaativat hallitukselta toimia presidentti Kekkonen arkiston avaamiseksi laajemmalle käytölle. Aatteelliset taustat näillä kahdella ryhmällä olivat sen sijaan tyystin erilaiset. Donner ja Paasio halusivat kulkea länsieurooppalaisen menneisyydenhallinnan viitoittamaa tietä kohti avoimempaa arkisto- ja julkisuuskulttuuria. Donnerin arkistopolitiikka oli suoraa jatkumoa hänen aikaisemmalleen Kekkos- ja vallankäyttökritiikilleen. Paasio näki tien Länsi-Eurooppaan avautuneen Neuvostoliiton kaaduttua, mikä mahdollisti myös presidentin asiakirja-aineiston ongelmallisuuden käsittelyn. Aittoniemi taas uskoi itä- ja länsiblokin kah-tiajaon murennuttuakin Paasikiven-Kekkonen linjan mahtiin, minkä johdosta hän oli valmis avaamaan Kekkonen arkiston, jotta siihen liittyvä suomettumiskeskustelu ei pilaisi Kekkonen mainetta.

4.5 Vihreä eduskuntaryhmä jälleen arkistopoliittisen keskustelun nostattajana

4.5.1 Vihreät vaativat salatun menneisyyden valaisemista

Vihreiden vuotta aiemmin tekemää lakialoitetta käytännöllisempi oli Vihreän eduskuntaryh-män valtioneuvostolle esittämä kysymys vuonna 1992. Siinä vihreät viittasivat vasta ilmesty-neen Hannu Rautkallion *Novosibirskin lavastus* -kirjan nostattamiin kysymyksiin Suomen ulkopolitiikan todellisesta tilasta kylmän sodan vuosina. Vihreät uskoivat, että salailtua men-neisyyttä saataisiin valaistua Kekkonen arkiston ja ulkoasiainministeriön arkiston avulla, min-kä vuoksi vihreät esittivätkin valtioneuvostolle kysymyksen, aikoiko tämä tehdä mitään asian edistämiseksi. Tällä kertaa Vihreitä painoi lakialoitetta pragmaattisempi huoli: kylmän sodan aikakautta valaisevat asiakirjat oli saatava tutkijoiden käyttöön mahdollisimman pian. Nyt vihreät eivät enää tyytyneet vaatimaan presidentin asiakirja-aineiston normalisoimista yleisel-

lä tasolla, vaan halu kaivella suomettumisen syntejä näkyi varsin selvästi esitetystä kysymyksestä.²⁹³

Kysymyksen johdosta käytiin pitkä keskustelu eduskunnassa. Opetusministeri Riitta Uosukainen myönsi puutteet presidentin asiakirja-aineistoa koskeneessa sääntelyssä, mikä johtui hänen mukaansa siitä, että presidentin tehtävien hoidon tuloksena syntyneitä asiakirjoja oli ollut hyvin vaikea erottaa niistä asiakirjoista, jotka presidentti oli muodostanut yksityishenkilönä. Uosukainen rauhoitteli, ettei syytä ollut huoleen, sillä opetusministeriössä oli jo valmis teilla arkistolain kokonaisuudistus, jonka yhteydessä presidentin asiakirja-aineisto otettaisiin huomioon. Tässä vaiheessa Uosukainen osasi kuitenkin jo uumoilla, ettei presidentin arkistoista tulisi vieläkään säätämään tyhjentyvästi arkistolaissa, vaan sääntely jäisi tasavallan presidentin kansliasta annetun lain nojalla annettavan asetuksen varaan.²⁹⁴

Myönnyttelyistä huolimatta Uosukainen/valtioneuvosto piti kuitenkin tarpeettomana puuttua Kekkonen arkiston toimintaan. Uosukainen totesi Kekkonen arkiston olevan juridisesti yksityinen, eikä Valtionarkiston ollut tarpeellista soveltaa silloisen arkistolain jäljennös- ja lunastussäännöksiä: säännöksiä nojalla Valtionarkisto olisi voinut ottaa jäljennökset Kekkonen arkistosta tai lunastaa sen vain, jos se esimerkiksi olisi ollut vaarassa tuhoutua.²⁹⁵

Kuten vihreiden esittämä kysymys osoitti, yksityiseksi katsotusta Kekkonen arkistosta keskustelu olisi tuskin ollut mahdollista irrallisena asiana ulkoasiainministeriön arkistosta. Vihreiden kysymyksessä Kekkonen arkisto ja ulkoasiainministeriön arkisto olivat niputettu yhteen, mikä kertonee siitä, että vihreiden käsityksen mukaan Suomen ulkopoliittikkaa Kekkonen valtakautena ei voinut valaista riittävällä tavalla, jos tosiasiallisesti ulkopoliittiseen vallankäyttöön liittyneistä asiakirjoista osa oli yksityisen arkistosäätiön tahdonilmauksista riippuen saatavilla. Uosukainen sen sijaan pyrki ylläpitämään presidentin asiakirja-aineiston jaottelua henkilökohtaiseen ja viralliseen toteamalla Kekkonen arkiston olevan juridisesti yksityinen ja puolustamalla ulkoasiainministeriön julkisuus- ja salassapitopolitiikkaa.²⁹⁶

---

²⁹³ Valtiopäivät 1992. Asiakirjat. Kysymys valtioneuvostolle 105/1992, 27.10.1992, 106.

²⁹⁴ Valtiopäivät 1992. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 144/1992, 5.11.1992, 4359–4360, opetusministeri R. Uosukainen, KOK.

²⁹⁵ Valtiopäivät 1992. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 144/1992, 5.11.1992, 4359–4360, opetusministeri R. Uosukainen, KOK.

²⁹⁶ Valtiopäivät 1992. Asiakirjat. Kysymys valtioneuvostolle 105/1992, 27.10.1992, 106; Valtiopäivät 1992. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 144/1992, 5.11.1992, 4359–4360, opetusministeri R. Uosukainen, KOK.

4.5.2 Eero Paloheimo: sananvapauden puolesta Kekkonen ajan sairasta ilmapiiriä vastaan

Vihreistä poliitikoista selväsanaissimmin YYA-Suomen ideologiaa vasten asettui Eero Paloheimo. Presidentin arkistojen kohdalla hän oli ollut mukana myös vuoden 1991 lakiehdotuksessa, jossa arkistolakia vaadittiin tulemaan sovellettavaksi myös tasavallan presidenttiin.²⁹⁷ Keskeisimmän valtiopäiväpuheenvuoronsa koskien mainittua asiaa hän käytti kuitenkin kirjallisen kysymyksen yhteydessä. Paloheimo mursi kylmän sodan ajan ulkopoliittista puheavaruutta presidentinarkistopolitiikan saralla opetusministeri Uosukaiselle osoittamissaan jatkokysymyksissä. Kysymykset koskivat yksinomaan ulkoasiainministeriön arkistoa eivätkä siten pelkästään presidentin asiakirja-aineistoa. Paloheimo kiisti Uosukaisen esittämän perin tavanomaisen selityksen ulkoasiainministeriön salassapitopolitiikasta. Uosukainenhan oli vedonnut kuuluisaan ”*kansainväliseen käytäntöön*”, jonka mukaan valtioiden välisiä suhteita koskevat asiakirjat olivat salaisia, mikäli ne saattaisivat vahingoittaa suhteita toisiin valtioihin tai omia kansallisia etuja. Paloheimo kiisti tällaisen uhan mahdollisuuden, sillä Neuvostoliitto oli ”*muuttunut ja itse asiassa kadonnut*”. Eiväthän asiakirjat enää voineet pilata Suomen ja Neuvostoliiton luottamuksellisia suhteita, kuten Zavidovo-vuodon yhteydessä vuonna 1972 oli meinannut käydä, saattoi Paloheimo ajatella. Paloheimo rikkoi suomettumisen ajan ulkopoliittiseen puheavaruuteen liitetyn vaikenemisen toteamalla, ettei Suomen kohdalla voitu puhua ylimalkaisesti valtioiden välisistä suhteista. Kyse oli Suomen ja Neuvostoliiton välisistä suhteista, joiden ei enää pitänyt Paloheimon mielestä vaikuttaa ulkopoliittisen asiakirja-aineiston salassapitoon.²⁹⁸

Paloheimo näkikin, että asiointilan taustalla ei voinut olla muuta kuin pyrkimys suojella eräiden poliitikkojen tulevaisuuden intressejä. Hän viittasi puheenvuorossaan ulkoasiainministeriön arkistoon eikä muutoinkaan pyrkinyt erottelemaan ulkopoliittikan virallisia asiakirjoja niistä yksityisinä pidetyistä asiakirjoista, joita presidenteille epäiltiin kertyneen. Tämän vuoksi Paloheimon intressi oli ainakin vuoden takaista vihreiden lakialoitetta laajakantoisempi: Paloheimo vaati kaikkinaisen ulkopoliittisen arkistomateriaalin avautumista tutkimuskäytölle, koska hänen paljon inhoamansa²⁹⁹ Neuvostoliitto oli nyt hajonnut, ja koska kansalaisten oli oikeus tietää, millaisia poliitikoita he olivat valmiita äänestämään jatkossa. Kaiken tämän hän

²⁹⁷ Valtiopäivät 1991. Asiakirjat. Lakialoite 94/1991, 14.11.1991, 1-3.

²⁹⁸ Valtiopäivät 1992. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 144/1992, 5.11.1992, 4360, ed. E. Paloheimo, VIHR; Ulkopoliittikan puheavaruuksista ks. Alasuutari 1996, 178–179.

²⁹⁹ Paloheimo 2011, 316.

esitti opetusministeri Uosukaiselle, koska ulkoasiainministeriön arkistosta vastannut ulkoasiainministeri Paavo Väyrynen ei ollut paikalla eduskunnassa. Paloheimo kiinnittikin asiaan huomiota tivaten Uosukaiselta, missä Väyrynen oli.³⁰⁰

Paloheimon puheenvuoro asettuu ymmärrettäväksi, kun se asetetaan osaksi hänen kirjoitteluun. Vuonna 1993 hän kirjoitti hyvin suorasukaisesti Kekkonen ajan YYA-Suomen ilmapiiristä, jota hän piti ”sairaana[a]”. Paloheimon mukaan Suomi oli kylmän sodan vuosina – ei enempää eikä vähempää – mennyt mukaan ”*Itä-Euroopan valheeseen*”, millä hän tietysti viittasi Suomen valtionjohton osoittamaan tosiasialliseen kuuliaisuuteen Neuvostoliittoa kohtaan. Koko toisen maailmansodan jälkeistä suomalaista ajanhenkeä väritti Paloheimon mielestä nöyristely, kyyristely ja peluu, mikä oli johtanut pahimmillaan dominomaiseen alistussuhteeseen ”*Brezhnev – Kekkonen – Suomen talousjohto ja älymystö – Suomen kansa*”. Sananvapaus oli Paloheimon mukaan Kekkonen ajan Suomessa myyty idänkaupan kustannuksella. Hän antaa ymmärtää, että tällaista sumutusta ei suurin osa kansalaisista edes ymmärtänyt, vaan alistetut eli kansa oli niin alistettua, ettei kyennyt ymmärtämään alistamistaan tai halunnut sitä edes tunnustaa.³⁰¹ Slavoj Žižekin (2005) määrittelyjen mukaisesti Paloheimo tuntui ajattelevan, että osa ei edes ymmärtänyt olleensa alistettu toimimaan valheellisen YYA-ideologian mukaisesti, mutta pahimmillaan alistetut ymmärsivät ideologian olemassaolon ja toimivat silti kyynisesti sen mukaisesti.³⁰² Tällainen ideologian vankina eläminen kesti Paloheimon mukaan aina 1980-luvun lopulle saakka.³⁰³

Samanlaisesta ideologisuudesta Paloheimo oli kirjoittanut jo vuonna 1990, jolloin Neuvostoliitto oli vielä pystyssä ja YYA-sopimus voimassa. Tällöin hän oli kritisoinut keskustan kansanedustaja Olli Rehnin ulostuloa, jossa tämä oli vaatinut silloista sinipunahallitusta tunnustamaan, oliko se valmis jatkamaan Suomen ja Neuvostoliiton välillä ”*luottamuksellisen yhteydenpidon*” varaan rakennettua ulkopoliittista oppia, vai oliko hallitus ajamassa ”*tarkkalaisen, formalistisen diplomatian soveltamiseen*” tähtäävää ulkopoliitikkaa. Rehnissä Paloheimo näki selvästikin ”*tunkkaisen politiikan*” esimerkin, yhden ideologian orjan, joka ei kyennyt tiedostamaan omaa vajoamistaan ”*kollektiivisen epärehellisyyden lietteeseen*”.³⁰⁴

Toisin sanoen, Paloheimo vastusti 1990-luvun alkuvuosina erityisesti Kekkonen presidenttikausina ilmennyttä suomettumisideologiaa, joka hänen mukaansa säteili suomalaisessa ajatte-

³⁰⁰ Valtiopäivät 1992. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 144/1992, 5.11.1992, 4360, ed. E. Paloheimo, VIHR.

³⁰¹ Paloheimo 2011, 316.

³⁰² Žižek 2005, 49–52.

³⁰³ Paloheimo 2011, 316.

³⁰⁴ Paloheimo 2011, 327.

lussa vielä Neuvostoliiton ja kylmän sodan raja-aitojen jo luhistuttua. Hänen mukaansa oli aika jättää taakse tunkkainen tapa hoitaa Neuvostoliiton etuja myötäilevää politiikkaa, mutta samalla hän tuli myös hieman epäsuorasti vaatineen koko suomettuneen poliittikkosukupolven asettamista vastuuseen tekosistaan ja tekemään arkistoja apuna käyttäen selkoa, mitä menneisyydessä oikeasti tapahtui.

Väryksen ottaminen maalitauluksi kirjallisen kysymyksen jatkokeskustelussa ei ollut sekään Paloheimon kohdalla kummallista. Toki Paloheimo olisi saattanut tivata opetusministeri Uosukaiselta ulkoasiainministerin poissaoloa eduskunnasta, vaikka ulkoasiainministeri ei olisi Värynen ollutkaan, mutta sillä, että kyseistä ministerintehtävää hoiti nimenomaan Värynen, oli merkitystä Paloheimon puheenvuorossa. Paloheimo nimittäin on myöhemmin toisessa yhteydessä pitänyt Väyrystä eräänlaisena poliittisten pyrkyreiden esikuvana, oikeana *kiipijänä*. Epäilemättä Paloheimo viittasi ulkopoliittisen arkistomateriaalin suojelemisen intressillä nimenomaan Värysen ja muiden samanmielisten, erityisesti K-linjalaisten ja sitä lähellä olleiden, haluun pitää arkistojen ovet suljettuina.³⁰⁵ Värysenhän väitetään evänneen kahdelta historiantutkijalta, Hannu Rautkalliolta ja Martti Häikiöltä (kokoomuslainen³⁰⁶), pääsyn ulkoasiainministeriön arkistoihin kesällä 1992, kun taas keskustalaistaustainen Kekkoshistorioitsija Juhani Suomi olisi päässyt käsiksi kaikkiin kyseisiin arkistoihin.³⁰⁷

Rautkallio ei ollut arvioinut Kekkosen aikaa lainkaan myötakarvaan, mistä keskeisimpänä osoituksena oli hänen vuonna 1992 julkaisemansa teos *Novosibirskin lavastus*, jossa hän väitti presidentti Kekkosen tilanneen vuoden 1961 nootin Neuvostoliitosta vahvistaakseen omaa asemaansa seuraavissa presidentinvaaleissa.³⁰⁸ Tämän lisäksi Rautkallio kävi 1990-luvun alussa kovaa debattia Kekkosen perintöä enemmän tai vähemmän puolustavan Juhani Suomen kanssa.³⁰⁹ Häikiö taas oli vaatinut tilintekoa suomettuneisuuden ajan menneisyydestä. Hänen mukaansa Kekkosen vallankahvaan nostamien henkilöiden menneisyys ei olisi kestänyt kriittistä tarkastelua. Jotta Neuvostoliiton suoraa ja epäsuoraa vaikutusta suomalaiseen politiikkaan olisi kyetty arvioimaan, oli Häikiön mukaan välttämätöntä päästä käsiksi sekä Neuvostoliiton että Suomen johdon virallisiin ja yksityisiin arkistoihin.³¹⁰ Myöhemmin Häikiö onkin valitellut, että Kekkonen oli turhan myöntäväinen Neuvostoliittoa kohtaan, mikä heikensi ”*suomalaista demokratiaa*”.³¹¹

³⁰⁵ Paloheimo 2011, 406.

³⁰⁶ Kuka kukin on 2008, 282–283.

³⁰⁷ Lehtinen & Ukkola 2013, 217; Rautkallio 2001, 84–86.

³⁰⁸ Rautkallio 1992, 7, 257–258, 275.

³⁰⁹ Ks. esim. Jussila 1992, 47; Rautkallio 2001, 84–89; Seppänen 2009, 118–128.

³¹⁰ Häikiö 1990, 102–103.

³¹¹ Häikiö 2003, 235.

Ei ole myöskään hankala ymmärtää, miksi Paloheimo halusi kritisoidessaan Olli Rehnin ulkopoliittisia näkemyksiä alleviivata tämän näkemyksen vastakkaisuutta ”*Tarkan pyrkimyksille*”, millä tarkoitettiin historiantutkija ja kolumnisti Jukka Tarkkaa, joka kuului niihin keskeisiin YYA-Suomen kriitikoihin, jotka saivat äänensä kuuluviin 1990-luvun alkupuoliskolla. Vaikka Paloheimo ei tietenkään asettunut julkisesti Tarkan puolelle millään tavoin, ei ole hankala kuvitella, kummalle puolelle – Tarkan vai YYA-Suomen perinnön puolelle – Paloheimo olisi asettunut ulkopoliittisissa ja monissa muissakin kannoissaan 1990-luvun alussa. Tarkka oli nimittäin muun muassa vuosina 1991–1992 julkaistuissa Suomen Kuvalehden kolumneissaan ottanut kantaa niin presidentti Kekkonen ja ylipäätään ulkopoliittisen asiakirja-aineiston avaamisen puolesta³¹², Kekkonen ajan henkilökohtaista presidenttiyttä vastaan³¹³ kuin myös Paavo Värysen harjoittamaan vehkeilyyn neuvostojohdon kanssa^{314,315}.

Kaiken esitetyn valossa voidaan väittää, että Paloheimo tunsu viihtymystä suomettumisen synneistä kiinnostuneita historioitsijoita, etunenässä Hannu Rautkalliota, Martti Häikiötä ja Jukka Tarkkaa, kohtaan. Ainakin Häikiö ja Tarkka olivat vielä ottaneet nimenomaisesti kantaa Kekkonen asiakirja-aineiston avaamisen puolesta. Kuitenkaan kukaan näistä, Paloheimo varsinkaan, ei kyennyt kritisoimaan sitä poliittisen järjestelmän rakennetta, joka oli osaltaan aiheuttanut myös presidentin asiakirja-aineiston ja siten myös osin ulkopoliittisen asiakirja-aineiston eriytymisen omaksi kategoriakseen. Paloheimoa ja hänen historiapoliittisia näkemyksiään lähellä olleet tutkijat olivat ennemminkin närkästyneitä siitä politiikan sisällöstä eli idänpolitiikasta, jota Kekkonen oli harjoittanut.

Paloheimon – kuten kenen tahansa tässä tutkielmassa analysoidun henkilön – kohdalla voidaan sanoa, että ei ole loppujen lopuksi mieltä edes osoittaa aukottomasti, vallitsiko Suomessa objektiivisen kouriintuntuvasti suomettunut ilmapiiri, joka taas olisi alistanut yksilöitä aatteille. Merkittävämpää ja oman tutkielmani kannalta selkeämmin todistettavissa on se, että Paloheimo tunsu subjektiivisesti häntä ympäröineet olosuhteet suomettuneiksi ja siten epämiellyttäväiksi. Hän koki, että YYA-Suomen ilmapiiri oli vahingollista, ja asettui siksi vastavoimaksi tälle ilmapiirille.³¹⁶

---

³¹² Tarkka 1991c, 83.

³¹³ Tarkka 1991b, 83.

³¹⁴ Tarkka 1991a, 71.

³¹⁵ Paloheimo 2011, 327.

³¹⁶ Olosuhteiden vaikutuksesta aatteisiin ks. Hyrkkänen 1984, 8.

4.5.3 Paavo Nikula: parlamentarisointi ja legalismi presidentin asiakirja-aineiston demokratisoinnin lääkkeeksi

Ehkä johdonmukaisimmin presidentin asiakirja-aineiston olemuksen taustaa avasi vihreiden kansanedustaja, entinen ministeri ja myöhempi valtioneuvoston oikeuskansleri Paavo Nikula, jonka käsialaa vihreiden vuotta aiemmin tekemä lakialoite presidentin asiakirja-aineistosta oli. Nikula oli nimittäin päässyt osallistumaan vuoden 1981 arkistolain valmisteluun toimien vuonna 1977 työnsä päättäneen arkistotoimikunnan jäsenenä. Presidentin asiakirja-aineiston ongelmakohdat olivat tulleet hänelle tutuiksi jo tuolloin. Nikula onkin kertonut myöhemmin, että arkistotoimikunnassa puhuttiin usein arvokkaista asiakirjoista, myös eri puolilla Suomea sijaitsevista entisten presidenttien arkistoista, joiden pelättiin olevan huonossa kunnossa. Tämä Nikulan väite näyttää tukevan aiemmin esittämäni tulkintaa niin ikään arkistotoimikunnan jäsenenä toimineen Veli-Matti Syrjön kommentista: kyllä presidentin arkistoista voitiin puhua pienen ryhmän kesken, mutta ei kritiikkiä ja huolta saanut arkistotoimikunnan mietintöön kirjoittaa.³¹⁷

Nikulan – osin myös vihreiden ylipäätään – ajatusten ymmärtämiseksi on kiinnitettävä huomiota myös hänen parlamentarismi-ideologiaansa. Tiedetään, että vuonna 1978 toimiessaan oikeusministerinä Nikula sai valtiosääntöoikeuden tutkija Veli Merikoskelta lahjaksi tämän kirjan *Presidentinvalta vai parlamentarismi?*, jossa Merikoski otti kantaa parlamentarismipuolesta presidentinvaltaa vastaan. Merikosken mukaan oli nimenomaan vahvan presidentinvallan syy, että Suomi oli jäänyt jälkeen muista ”länsimais-demokraattisen poliittisen ideologian” valtioista. Merikosken kirjan sanotaan vaikuttaneen Nikulan ajatteluun.³¹⁸

Nikulan parlamentarismi on otettava huomioon hänen presidentin arkistoa koskevia ajatuksiinsa tulkittaessa. Hän toimi Ahon hallituksen (1991–1995) nimittämän valtiosääntötoimikunnan ja Lipposen ensimmäisen hallituksen (1995–1999) Perustuslaki 2000 -komitean puheenjohtajana. Valtiosääntötoimikunnan johdossa hän uskalsi tarttua presidentin valtaoikeuksiin ja kannatti hallitusvallan parlamentarisointia. Komitean puheenjohtajana Nikula sai viimein ajettua tavoitteensa läpi, mikä näkyi vuonna 2000 voimaan astuneessa uudessa perustuslaissa.³¹⁹

³¹⁷ Valtiopäivät 1992. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 144/1992, 5.11.1992, 4361, ed. P. Nikula, VIHR; Nikula 1998, 305–306; Syrjö 1999, 131.

³¹⁸ Uimonen 2001, 255. Uimonen lainaa tekstissään Merikosken teosta *Presidentinvalta vai parlamentarismi?* (1978).

³¹⁹ Uimonen 2001, 133, 143, 184, 186–188, 190, 201, 254–255.

Lähdeaineistoni valossa Nikulan halu normalisoida presidentin arkiston olemus perustuikin hänen parlamentarismia korostavaan aatteeseensa. Hän muodosti sikäli poikkeuksen muista presidentin arkistoista kiistelleistä poliitikoista, ettei hänen toimintansa kielinyt tilinteosta menneisyyden kanssa. Siinä missä useat muut poliitikot näkivät presidentin arkistoissa menneisyyden arvoitusten avaimet, Nikulalle presidentin arkiston olemuksen normalisointi tarkoitti juridisen epäselvyyden korjaamista. Tämä epäselvyys taas johtui Nikulan mukaan Suomen kaksihuippuisesta hallitusvallasta. Ratkaisuna hän pitikin sitä, että presidentin tulisi tehdä kaikki presidentintoimeen kuuluvat päätöksensä valtioneuvostossa. Tällöin presidentille ei olisi syntynyt omaa arkistoa, vaan kaikki presidentin viralliset asiakirjat olisivat jääneet valtioneuvostoon.³²⁰ Eräässä valtiopäiväpuheenvuorossaan Nikula paheksuikin ”*sodan jälkeisen lähihistorian*” käytäntöä, jolloin hänen mukaansa presidentti – etenkin Kekkonen – ja ulkoasiainministeriön virkamiehet olisivat pitäneet yhteyttä ohi ministeriön. Nikulan mukaan tällaisella käytännöllä oli ohitettu parlamentarismi ja eduskunta. ”*Kansaa ei [... ollut ...] informoitu*” ulkoasiainhoidosta, sillä presidentti ja virkamiehet olivat Nikulan mukaan linjanneet keskenään myös tärkeistä ulkopoliittisista kysymyksistä.³²¹

Edellä esitetyn ja lakimiesammattinsa vuoksi Nikulan ajatusten juuria voidaankin etsiä suomalaisesta legalistisesta ideologiasta. Suomalaiselle legalismille poliittisena ideologiana on ollut tyypillistä pyrkiä perustelemaan politiikkaa oikeudellisesti, esimerkiksi kirjoitetun lain nojalla. Sillä on tarkoitettu ”*kulttuurista toimintamallia, jossa haluttua politiikkaa on kaikissa tapauksissa*” ainakin yritetty ”*perustella myös oikeudellisesti*”, ja erityisen tyypillistä tällainen ajattelu on ollut lakimiehille.³²²

Valtiosääntöoikeuteen perehtyneenä kansanedustajana Nikula näki presidentin asiakirja-aineiston ongelmallisuuden taustalla Suomen hallitusjärjestelmän rakenteellisen ristiriidan. Suomi toden totta oli hallitusvaltansa osalta kaksihuippuinen, jossa kaksi kansalta valtansa saanutta valtionelementiä käytti valtaa hallitusasioissa. Kun näistä toinen eli presidentti saattoi tosiasiallisesti käyttää valtaansa yleisen päätöksentekofoorumin eli valtioneuvoston ulkopuolella, saattoi presidentin yksin käyttämän vallan seurauksena syntyä asiakirjoja, joiden luonteen arviointi oli hankalaa. Nikulan mukaan tätä ongelmaa ei olisi syntynyt, jos presidentti olisi alistettu kaikessa vallankäytössään valtioneuvoston myötävaikutukseen.

³²⁰ Valtiopäivät 1992. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 144/1992, 5.11.1992, 4361, ed. P. Nikula, VIHR.

³²¹ Valtiopäivät 1994. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 192/1994, 3.2.1995, 7219, ed. P. Nikula, VIHR; Väitteen todenperäisyyttä tukee tutkimus. Ks. esim. Soikkanen 2008, 497–498.

³²² Rasilainen 2004, 311–312.

4.5.4 Ben Zyskowicz: historiallinen totuus vääryyksien korjaajana

Vihreiden kirjallisen kysymyksen johdosta syntyneessä keskustelussa kokoomuksen kansanedustaja Ben Zyskowicz otti puheeksi vuoden 1987 TPK-lain valiokuntakäsittelyssä esitetyt huomautukset. Zyskowicz, joka oli lakia säädettäessä toiminut eduskunnan perustuslakivaliokunnan puheenjohtajana, viittasi perustuslakivaliokunnan näkemykseen, jonka mukaan presidentin arkistoista olisi tullut antaa säännökset mahdollisimman pian TPK-lain säätämisen yhteydessä. Zyskowicz ihmetteli, miksi oli ehtinyt kulua jo viisi vuotta perustuslakivaliokunnan kehotuksen esittämisestä, eikä presidentin arkistoista edelleenkään ollut riittäviä säännöksiä.³²³

Samana vuonna Zyskowicz haastoi eduskunnan suullisella kyselytunnilla ulkoasiainministeri Paavo Väyrysen selventämään, oltiinko Suomen ja Neuvostoliiton välille perustamassa yhteistä ”arkistokomiteaa” tai ”kontrollikomiteaa” Neuvostoliiton kommunistisen puolueen (NKP) arkistojen julkisuuden edistämiseksi. Zyskowicz puhui myös omasta historiankäsityksestään, jonka mukaan historiantutkimuksen tehtävänä oli pyrkiä ”mahdollisimman lähelle totuutta, saamaan mahdollisimman oikea käsitys historiasta, myös omasta lähihistoriastamme”. Hän antoi ymmärtää, että tällaiseen päämäärään päästäisiin mahdollisimman suurella arkistojen avoimuudella.³²⁴ Näyttää siltä, että Zyskowiczin esittelemissä ajatuksissa kuuluikin totuuskomissioita kannattavan politiikan henki samaan tapaan kuin Jörn Donnerin ajattelussa. Hentilän (1998b) mukaan Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen Suomessa esiintyikin suoranaista nationalistista revanssihalukkuutta, johon saattoi liittyä suomettumisen aikakauden alistaminen totuuskomission arvioitavaksi, moraalisten tuomioiden langettaminen suomettuneille poliitikoille sekä toisen maailmansodan jälkeen kiellettyjen järjestöjen ja sotasyllisyysoikeudenkäynneissä tuomittujen kunnian palauttaminen.³²⁵

Totuuskomissiot – jollaista Zyskowicz ei varmasti puhtaassa mielessä ehdottanut – ovat liittyneet tavallisesti poliittiseen ylimenokauteen, jollainen myös 1990-luvun alku Suomessa epäilemättä oli. Vanhan vallan kaaduttua erityisesti sen toimesta eriateisen syrjinnän kohteeksi joutuneet – Zyskowicz kenties luki itsensä tällaiseksi – ovat pyrkineet tekemään selkoa kipeästä menneisyydestä, millä on haluttu tukea vanhojen vallanpitäjien saattamista oikeudel-

³²³ Valtiopäivät 1987. Asiakirjat. Perustuslakivaliokunnan mietintö 9/1987, 1; Valtiopäivät 1992. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 144/1992, 5.11.1992, 4361, ed. B. Zyskowicz, KOK.

³²⁴ Valtiopäivät 1992. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 105/1992, 17.9.1992, 3226.

³²⁵ Hentilä 1998b, 22–23.

liseen vastuuseen, uhrien kärsimysten hyvittämistä, uuden ja vakaan julkishallinnon aikaansaamista sekä kansalliseen sovintoon pyrkimistä. Tällaiseen ajatteluun, jota Zyskowicz tuntuu edustaneen, on usein liittynyt hyvin optimistinen käsitys *totuuden* kerronnan kaikkivoipaisuudesta ja sen välttämättömyydestä viimeisimpänä historiallisen kehityksen asteena, historian päättymisenä länsimaisen liberaalin demokratian ja ihmisoikeuksien voittoon. Kun viimeisetkin ”häirikkövaltiot” (*‘rogue’ states*) omaksuisivat länsimaisen liberaalin demokratian ja ihmisoikeudet sekä tehneet tiliä hirvittävästä menneisyydestään, oli edessä konfliktiton aikakausi. Tulkitsen Zyskowiczin ajattelleen jokseenkin tähän tapaan: Suomi oli matkalla kohti länsimaista liberaalia demokratiaa ja ihmisoikeuksia, mutta sen oli ennen sitä tehtävä tietoisesti selkoa kipeästä menneisyydestään. Vain presidentin asiakirja-aineisto, erityisesti Kekkonen asiakirja-aineisto, avaamalla saatettiin saavuttaa Zyskowiczin kaipaama historiallinen totuus.³²⁶

Zyskowiczin ajatukset ovat käsittääkseni hyviä esimerkkejä kritiikistä, jossa loppujen lopuksi päädyttiin pelaamaan samoilla säännöillä kuin vastustaja oli pelannut vanhan vallan aikana. Ei ymmärretty, kuinka nopeasti YYA-Suomen kadottua aiemmin koettua sortoa pyrittiin hyvittämään yhtä totalitaarisilla historiankäsityksillä virallisine totuuksineen, kuin oli mahdollisesti ollut asianlaita suomettuneessa Suomessa. Harva uhri on vastaavanlaisissa tilanteissa ylipäättäen tahtonut muistella mitään muuta kuin omaa uhriuttaan. Vanhan vallan vastustajilla eli uuden vallan kannattajilla on usein ollut taipumusta asettaa vanhan vallan teot tutkinnan alaisiksi ja perustaa uuden vallan oikeutus edeltäjän syntien hyvitykselle. 1990-luvun alussa näytti zyskowiczilaisittain olevan vain postideologiaa, eikä uutta kumarruskulmaa länteen edes välttämättä huomattu. Haluttiin legitimoida oikeassa oleminen historialliseen totuuteen vedoten, mitä oli tietenkin harjoitettu Suomessa muinakin aikoina kuin vain 1990-luvulla.³²⁷ Asiakirjat ja arkistot käsitettiin eräänlaisiksi aseiksi. Suomalainen arkistosota menneisyyden vääryyksien korjaamisen mielessä osoitti hyvin, kuinka samat alistamisen aseet toimivat vanhan järjestelmän murennuttua uuden järjestelmän oikeuttajina.³²⁸

Suomettumisen vastinparina on toisinaan puhuttu lännettyimisestä, joka syntyi reaktiona suomettumiselle. Vaikka lännettyminen voidaan katsoa ilmiöksi, joka alkoi näkyä Suomessa vä-

³²⁶ Totuuskomissioista ks. Kallinen 2010, 93–94.

³²⁷ Hentilä 2005, 6-7.

³²⁸ Luciana Duranti viittaa artikkelissaan Lester K. Bornin artikkeliin “Baldassarre Bonifacio and His Essay ‘De Archivis’”, *The American Archivist* 4 (1941): 221–237. Duranti 1997, 214–215; Eric Ketelaar viittaa artikkelissaan Adrian Cunninghamin artikkeliin “The Soul and Conscience of the Archivist: Meditations on Power, Passion and Positivism in a Crusading Profession”, *Argiefnuus/Archives News* 43(4) (June 2001): 167-177. Ketelaar 2002, 224.

hitellen jo glasnostin seurauksena 1980-luvun loppupuoliskolla, kun Suomen keskusteluilmapiiri vapautui itänaapurin otteesta ja kun Suomi alkoi hakeutua Länsi-Eurooppaan päin, oli lännettyimisessä mielestäni kyse muustakin. Hannu Reimen (2008) määritelmään tukeutuen lännettyminen heijasteli ”*isänmaamme vaikutusvaltaisten piirien tuntemaa traumaa ’suometumisesta’*”. Kylmän sodan käydessä kohti päätöstään ja erityisesti 1990-luvulle tultaessa aiemmin suomettuneessa ilmapiirissä eläneet suomalaiset hakivat ikään kuin lohtua uudesta suuresta linjasta, Länsi-Euroopasta, jonka osana useat suomalaiset olisivat halunneet Suomen nähdä jo paljon aikaisemminkin.³²⁹

Zyskowicz jatkoi aiemmalla linjallaan vuoden 1997 valtiopäivillä. Hän esitti kirjallisen kysymyksen presidentti Kekkonen asiakirja-aineistosta. Zyskowicz ei vaatinut lainmuutoksia, vaan pyysi silloista opetusministeri Olli-Pekka Heinosta (kok.) kertomaan, miksi Kekkonen asiakirja-aineisto piti siirtää Kekkonen yksityisarkistoon ennen Mauno Koiviston virkaanastumista, ja sisälsikö aineisto myös ”*valtiolliseksi eli ei-yksityiseksi luonnehdittavaa aineistoa*”? Näytti siltä, että Zyskowiczin kysymyksen välittömänä pontimena oli tuolloin vasta ilmestynyt Koiviston muistelmateos *Liikkeen suunta*, jossa Koivisto kummeksui ja harmitteli Kekkonen aineiston poisvientä Presidentinlinnasta. Tämä oli Koiviston mukaan haitannut hänen tehtäviensä hoitamista, koska hän ei voinut tietää, mitä kenenkin kanssa oli puhuttu. Koivisto oli epäillyt myös, että Kekkonen aineisto saattoi sisältää ”*joitakin luurankoja*”, koska Koivisto ei ollut päässyt tutustumaan siihenkään aineistoon, jonka Kekkonen elämäkertasarjaa kirjoittanut Juhani Suomi oli jo käynyt läpi.³³⁰

Kuin korostaakseen presidentti-instituution julkisoikeudellista luonnetta erotuksena yksityisoikeudellisesta sfääristä Zyskowicz käytti varsin vahvaa mutta monimerkityksellistä termiä, *valtiollinen*-termiä, kuvatessaan presidentin asiakirja-aineiston olemusta. Aina 1950-luvulle saakka suomen kielessä puhuttiin valtiollisesta poliittisen merkityksessä. Vähitellen poliittinen-termi kuitenkin korvasi valtiollinen-termin. Myöhemmin valtiollinen-termi on muuttunut tarkoittamaan ”*valtioon kuuluvaa, valtioon liittyvää*”, mutta termi on ollut harvinainen jo pitkään. Vuosituhannen vaihteessa ja epäilemättä myös 1990-luvulla valtiollinen-termiä on käytetty lähinnä tilanteissa, joissa ”*puhujalla haluaa ylentää oman viestinsä tavanomaisen poliittisen puheen yläpuolelle, luokkaan, joka on kiistelyn tuolla puolen, yleisesti hyväksyttävä ja merkittävä*”. Jotain ylevän ja yleisen tahdon luonnetta Zyskowicz tuntuu halunneen antaa presidentti-instituutiolle kirjallisessa kysymyksessään. Presidentin asiakirja-aineisto ei ollut

³²⁹ Euro 2001, 590–591; Reime 2008, <<http://www.lausti.com/articles/kolumnit/eurooppa.html>>; Vihavainen 1991, 286–287.

³³⁰ Koivisto 1997, 7-8, 41–42; Valtiopäivät 1997. Asiakirjat. Kirjallinen kysymys 839/1997, 16.9.1997, 1-3.

vain virallista, julkisoikeudellista, vaan Zyskowicz halusi korottaa asiakirja-aineiston suorastaan juhlalliselle asteelle, arvoon, joka olisi niin kiinteästi valtioon kiinnittyvää, että se muodostaisi täydellisen vastakohtan yksityiselle sfäärille.³³¹

Zyskowiczin kirjallinen kysymys ja kaksi edellä käsiteltyä valtiopäiväpuheenvuoroa ovat kannanottoja, joita ei tulkintani mukaan voida johtaa samasta uuden politiikan aatteellisesta ilmapiiristä, jonka vaikutus taas esimerkiksi vihreiden arkistopolitiikassa oli selkeämpi. Sen sijaan Zyskowiczin motiiveja on etsittävä aina 1970-luvulta, jolloin hänestä tuli kokoomusnuorten keskuudessa yhdessä Kimmo Sasin kanssa eräänlainen oikeistolaisuuden ruumiillistuma. Tämä johtui ennen kaikkea mainittujen nuorten penseästä suhtautumisesta suomettumisen ajan ilmapiiriin ja Kekkonen kumarteluun. Zyskowicz vastusti oman puolueensa sisällä muun muassa Ilkka Kanervaan henkilöityvää niin kutsuttua remonttisiipeä, joka pyrki parantamaan ja normalisoimaan suhteensa Kekkoseen ja Neuvostoliittoon. Jyrki Vesikansan (2005) mukaan useiden nuorten kokoomuspoliitikkojen aatteet muuttuivat 1970-luvun jälkeen, eikä siten 1970-luvun leiriuskovaisuuden perusteella voi tehdä päteviä johtopäätöksiä näiden poliitikkojen myöhemmistä tekemisistä. Vesikansan mukaan Zyskowicz oli kuitenkin yksi niistä, jolle ”jäi hitaasti arpeutuvia henkisiä haavoja” 1970-luvun tapahtumista, kenties alakynteen joutumisen kokemuksesta suomettuneessa Suomessa. 1970-luvun Suomessa kokoomuslaisten rintamalinjoja jakoi muun muassa ulkopoliittikka, eikä taistelussa paitsioon jääminen varmasti poistanut Zyskowiczinkaan turhautumista. Olihan hän lähes ainoa silloisen nuoren polven kokoomuslainen, joka asettui vastustamaan suomettumista ja virallista ulkopoliittikkaa, toisinajattelijaksi leimaamisen uhallakin. Presidentinvaltaa hän ei sinänsä vastustanut ainakaan nuoruudessaan, mutta kokoomuksen pitkä oppositiokausi (1966–1987), josta Kekkoista syytettiin, sai Zyskowiczinkin pohtimaan paisuneiden presidentin valtaoikeuksien tarpeellisuutta. Jottei hahmotellusta kuvasta tulisi liian selväpiirteinen, on todettava, että Zyskowiczista tuli kuitenkin vuoden 1978 presidentinvaaleissa Kekkonen valitsijamies. Sen sijaan vuoden 1982 presidentinvaaleissa Zyskowicz kieltäytyi tukemasta K-linjalaisena pidettyä presidenttiehdokas Ahti Karjalaista.³³²

Edellä esitetty riittänee osoittamaan, ettei kokoomusta yhtenä kollektiivina voida pitää syynä Zyskowiczin ajatuksille, siitäkään huolimatta, että kokoomuksen aateperinnössä oli vankka sija myös epäilevällä suhtautumisella idänpolitiikkaan, eikä kokoomuksen ulkopoliittista linjaa kohtaan tunnettu epäluulo hävinnyt YYA-ideologian piirissä, vaikka kokoomus remontti-

³³¹ Pulkkinen 2003, 232–236.

³³² Lehtinen & Ukkola 2013, 69; Vares 1999, 161–166; Vares 2009, 75–79; Vesikansa 2005, 11, 17–22, 24, 29–30, 34; Uimonen 2001, 268–269.

miesten johdolla pyrkikin Kekkös-myönteiseen politiikkaan saavuttaakseen hallituskelpoisuuden. Zyskowicz oli ulkopoliittisine ajatuksineen oppositiossa omassa puolueessaan, mikä selittää myös sen, että hän on ollut ainoa kokoomuslainen kansanedustaja, joka on ottanut suorasti kantaa presidentinarkistopolitiikkaan valtiopäivillä.³³³

Zyskowicz on vuoden 1997 kirjallisen kysymyksenkin jälkeen jatkanut historiapolitiittisten lausuntojen esittämistä. Helmikuussa 2004 hän lausui taistolaisuutta kriittisin äänenpainoin käsittelevästä *Taistolaisuuden musta kirja* -teoksesta (2004), että kyseessä oli tarpeellinen puheenvuoro, sillä hänen mielestään taistolaisuus oli natseihin rinnastettavissa ollut paha ryhmittymä. Zyskowiczin mukaan se oli levittänyt ”*vaikenemisen ja valehtelun ideaa*” Neuvostoliiton nimissä ja sitä kumarrellen.³³⁴ Zyskowiczin luonnehdinnat taistolaisista eivät eroa merkittävästi hänen kohdistamastaan Kekkös-kritiikistä. Zyskowiczin mukaan sekä taistolaiset että Kekkonen vaikenivat ja valehtelivat Neuvostoliiton toimista. Tällaisten vääryyksien korjaamiseksi tarvittiin Zyskowiczin mukaan niin Kekkosen arkiston avaamista kuin myös *Taistolaisuuden musta kirja*. Näyttää nimittäin siltä, että Zyskowicz edelleen uskoi ajatukseen, jonka mukaan ”*kommunistien ääriaineokset ja keskustan K-linjalaiset*” muodostivat poliittisen vastapoolin hänen politiikalleen.³³⁵

Zyskowiczin yhteydessä on mainittava myös Kimmo Sasi, vaikka hän ei suoraan ottanutkaan kantaa presidentin arkistoihin aineistoni tarkasteluaikeavälillä. Sasi on kuitenkin huomioitava, sillä hänen johdollaan viisi kansanedustajaa lähetti vuonna 1989 perustuslakivaliokunnalle muistutuskirjelmän, jossa vaadittiin valiokunnan ryhtyvän toimenpiteisiin vuosina 1979–1982 ulkoasiainministerinä toimineen Paavo Väyrysen virkatoimien lainmukaisuuden tutkimiseksi. Välittömänä syynä muistutuskirjelmän esittämiselle oli Ahti Karjalaisen ja Jukka Tarkan teos *Presidentin ministeri*, jossa annettiin ymmärtää, että Väyrynen olisi vehkeillyt salaa Neuvostoliiton kanssa Ahti Karjalaisen valitsemiseksi presidentiksi vuoden 1982 presidentinvaaleissa. Perustuslakivaliokunta totesi tutkittuaan asian, että Väyrynen ei ollut syyllistynyt laittomuuksiin hoitaessaan ulkoministerin tehtävää. Väyrynen oli omien sanojensa mukaan toiminut neuvotteluissa Neuvostoliiton kanssa ”*Keskustapuolueen puheenjohtajana*”, ja että keskustelu oli ollut ”*luonteeltaan epävirallinen*”. Valiokunta hyväksyi tämän näkemyksen, mutta totesi myös, että Väyrysen ja Neuvostoliiton välisissä keskusteluissa tosiasiaa ”*käsiteltiin myös maamme ulkosuhteisiin kuuluvia asioita*”. Oli miten oli, mutta K-linjalaisena tunnetun Väyrysen toiminta näytti varmasti Sasin oikeistokokoomuslaisissa silmissä vastenmieliseltä,

³³³ Anckar 1971, 273–274; Hakovirta 1975, 66–67; Vihavainen 1991, 85–88.

³³⁴ Susi 2004, 14–15. Suden artikkeli on julkaistu alun perin *Tiedonantajassa* 11.2.2004.

³³⁵ Valtiopäivät 1995. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 89/1995, 1.11.1995, 2370, ed. B. Zyskowicz, KOK.

tuskin kuitenkaan siksi, että Väyrynen oli käyttänyt epävirallisia teitä oman politiikkansa edistämiseen, vaan siksi, että Väyrynen sattui olemaan Sasin mielestä niin suomettunut.³³⁶

4.6 Ahtisaaren TPK-laki ja presidentinarkistoasetukset

4.6.1 Uudella TPK-lailla ei lähtökohtaisesti mitään uutta

On sanottu, että Martti Ahtisaaren presidenttikaudella irrottauduttiin ainakin osittain Koiviston alulle panemasta presidentinvallan parlamentarisoinnista. Yksi osoitus Ahtisaaren kauden presidentialistisesta luonteesta oli hänen käyttöön ottamansa ranskalaistyyppinen presidentinkabinetti, joka syntyi, kun Ahtisaari palkkasi presidentin kanslian kahden pysyvän virkamiehen, Jaakko Kalelan ja Martti Mannisen, rinnalle kaksi uutta virkamiestä. Ahtisaaren kabinetin muodostaminen ei jäänyt vaille merkitystä, sillä vuoden 1995 TPK-lain valmistelusta vastasivat itse presidentti ja hänen kabinetinsä. Tämä oli tietenkin merkittävä poikkeus siitä yleisestä säännöstä, jonka mukaan valtioneuvosto valmisteli hallituksen esitykset.³³⁷ Tämän pienehkön piirin virkatyönä valmisteltu hallituksen esitys uudeksi TPK-laiksi annettiin eduskunnalle syksyllä 1995. Hallitus esitti aiemman TPK-lain tapaan, että ”*presidentin arkistosta säädettäisiin tarvittaessa asetuksella*”, ja että presidentin kanslian arkistoon sovellettaisiin arkistolakia. Esityksessä huomioitiin, että tuolloin voimassa olleen vuoden 1987 TPK-lain nojalla annettu asetus tasavallan presidentin arkistosta (105/1994, presidentinarkistoasetus) oli astunut voimaan maaliskuussa 1994.³³⁸

Vaikka käsitykset presidentin arkistosta ja presidentin kanslian arkistosta eivät muuttuneet eduskunnan valiokuntakäsittelyssä, presidentin asiakirja-aineiston ongelmallisuutta arvioitiin

---

³³⁶ Valtiopäivät 1989. Asiakirjat. Perustuslakivaliokunnan mietintö 8/1989, 1-9.

³³⁷ Tiihonen 1995, 29.

³³⁸ Valtiopäivät 1995. Asiakirjat. Hallituksen esitys 73/1995, 8.9.1995, 3, 8, 17-18.

varovasti perustuslakivaliokunnan lausunnossa. Ongelmallisena pidettiin presidentin oikeutta määrätä asiakirjoja salassa pidettäväksi ilman erikseen laissa mainittuja kriteerejä, ohi julkisuuslain, minkä vuoden 1987 TPK-laki oli sallinut. Tämä puute korjattiinkin valiokuntakäsittelyn aikana, mikä tarkoitti, että presidentti saisi jatkossa määrätä asiakirjansa salaiseksi vain ”*presidentintoimen hoitamisen kannalta välttämättömän luottamuksellisuuden suojaamiseksi*”. Tässä yhteydessä kuitenkin sivuttiin presidentin asiakirjojen virallisuuden ja henkilökohtaisuuden erotteluun liittyviä ”*rajanveto-ongelmia*”. Tunnustettiin, ettei ollut ongelma myöntää presidentin kansliaa koskevien presidentin päätösten, kanslian hallintoasioiden, virallisuutta: presidentin kanslia oli viranomainen. Presidentin henkilökohtaiset asiakirjat mainittiin ikään kuin harvinaisina poikkeuksina. Samalla kuitenkin tyydyttiin vain ympärilyöreästi toteamaan kaksi asiakirjatyyppien kategoriaa: presidentin kanslian asiakirjat ja presidentin henkilökohtaiset asiakirjat. Presidentintoimen hoitamisen johdosta syntyneet asiakirjat unohdettiin. Kenties vanhaan tapaan ajateltiin, että presidentin asiakirjat jäivät valtioneuvostoon. Toiseksi, valiokunta ei ylipäätään kiinnittänyt huomiotaan yksinomaan presidentin asiakirja-aineiston moninaiseen luonteeseen: valiokunta mainitsi asiasta lähinnä ohimennen keskittyessään julkisuuden ja salassapidon problematiikkaan.³³⁹ Pientä problematisointia lukuun ottamatta hallituksen esitys TPK-laiksi meni jälleen kerran puheitta läpi eduskunnassa. Yhtäkään valtiopäiväpuheenvuoroa ei kuultu aiheesta, ja laki hyväksyttiin yksimielisesti eduskunnassa 21. marraskuuta 1995.³⁴⁰

4.6.2 TPK-lakien nojalla annetut presidentinarkistoasetukset: virka-arkisto institutionalisoidaan

Ehkäpä arkistolakityöryhmän esityksen ja Ben Zyskowiczin vaatimuksen johdosta presidentinarkistoasetus (105/1994) saatiinkin säädetyksi helmikuussa 1994. Tämä vuoden 1987 TPK-

³³⁹ Valtioapäivät 1995. Asiakirjat. Hallintovaliokunnan mietintö 7/1995, 16.11.1995, 3, 7-9; Valtioapäivät 1995. Asiakirjat. Perustuslakivaliokunnan mietintö 9/1995, 6.10.1995, 1-3.

³⁴⁰ Valtioapäivät 1995. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 54/1995, 12.9.1995, 1244; Valtioapäivät 1995. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 99/1995, 16.11.1995, 2642; Valtioapäivät 1995. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 100/1995, 16.11.1995, 2646; Valtioapäivät 1995. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 101/1995, 17.11.1995, 2658; Valtioapäivät 1995. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 102/1995, 21.11.1995, 2668.

lain nojalla annettu asetus astui voimaan kuitenkin vasta maaliskuussa 1994, siis samalla kun presidentti Ahtisaari aloitti presidentintoimessaan. Keskeistä oli nyt, että ensimmäistä kertaa säädösten määriteltiin, mikä oli presidentin virka-arkisto ja mikä presidentin yksityisarkisto. Virka-arkistoon eli asetuksen kielellä *tasavallan presidentin arkistoon* kuuluivat ”*ne asiakirjat ja muut tallenteet, jotka presidentintoimen hoidossa [... olivat ...] hänelle saapuneet tai sen tuloksena syntyneet*” (1.1 §). Virka-arkiston asiakirjojen oli täytettävä seuraava kriteeri: niiden oli pitänyt syntyä *presidentintoimen hoidossa* ja ne saattoivat olla presidentille saapuneita tai muuten presidentintoimen tuloksena syntyneitä asiakirjoja. Sen sijaan presidentin yksityisarkistolla tarkoitettiin ”*niiden asiakirjojen kokonaisuutta, jotka [... olivat ...] syntyneet hänen muun kuin 1 §:n 1 momentissa tarkoitettun julkisen toimintansa tai hänen yksityisen toimintansa tuloksena ja [... olivat ...] hänen hallussaan*” (5 §). Toisin sanoen, presidentin yksityisarkistoon kuuluivat sellaiset asiakirjat, jotka eivät olleet syntyneet presidentintoimen hoidon johdosta, siis presidentin *julkisen toiminnan* johdosta.³⁴¹

Edellä selostetun lisäksi asetuksessa säädettiin, että presidentin kanslia hoiti presidentin virka-arkistoa presidentin antamien ohjeiden mukaisesti, ja että virka-arkisto olisi siirrettävä Valtionarkistoon aikanaan, jossa arkiston käyttö kuitenkin edellyttäisi arkistolaitoksen pääjohtajan lupaa (1.2 §). Jokaisen presidentin oli muodostettava oma virka-arkistonsa, sillä jokainen presidentti katsottiin omaksi arkistonmuodostajakseen (1.3 §). Virka-arkiston ensisijaisena tehtävänä nähtiin presidentintoimen hoidon tukeminen, toissijaisesti tutkimuksen tietolähteenä toimiminen (2 §). Virka-arkiston käyttö taattiin arkistonmuodostajana toimineelle presidentille ja tämän seuraajille, mutta muusta käytöstä ennen virka-arkiston siirtoa Valtionarkistoon päätti arkistonmuodostajana toiminut presidentti (3 §), jolle kuului TPK-lain nojalla oikeus päättää virka-arkiston asiakirjojen julkisuudesta ja salassapidosta (4 §). Koska jokainen presidentti ajateltiin omaksi arkistonmuodostajakseen, asetuksessa mahdollistettiin myös presidentin virka-arkiston ja yksityisarkiston yhdistäminen yhdeksi arkistokokonaisuudeksi Valtionarkistoon siirron yhteydessä (6.1 §).³⁴²

Ahtisaaren eli vuoden 1995 TPK-lain (1382/1995) nojalla annettiin uusi presidentinarkistasetus (1521/1995), joka oli kuitenkin sisällöllisesti lähes kopio edeltävästä asetuksesta.

³⁴¹ Suomen säädöskokoelma (105/1994), 4.2.1994, 297–298.

³⁴² Suomen säädöskokoelma 1994 (105/1994), 4.2.1994, 297–298.

Aiempaa asetusta päivitettiin vain teknisin muutoksin: esimerkiksi Valtionarkisto-termit korvattiin Kansallisarkisto-termeillä.³⁴³

Presidentin virka-arkisto ja yksityisarkisto siis eroteltiin toisistaan, mutta kummankin arkistotyyppien kriteerien määrittely jäi varsin laihaksi. Epäselväksi jäi se, kuinka laajaksi presidentin toimen hoito asetuksissa katsottiin. On kuitenkin todennäköistä, että asetusten säätäjien eli presidentti Koiviston ja presidentti Ahtisaaren tavoitteena ei ollut rakentaa presidentin virka-arkisto -käsitteestä niin laajaa kuin arkistolakityöryhmä oli vuonna 1992 esittänyt. Vuosien 1994 ja 1995 asetusten taustalla olleisiin tarkoituksiin tuskin kuului ajatus, jonka mukaan presidentin virka-arkistoon olisivat kuuluneet myös luonteeltaan yksityiset asiakirjat, jotka kuitenkin tosiasiallisesti sisälsivät presidentin ja diplomaattien tai ulkovaltojen valtionpäämiesten välisiä keskusteluja. Presidentin erityistä asemaa suhteessa muihin korkeisiin valtionelimiin korosti myös se, että asetuksissa jokainen presidentti katsottiin omaksi arkistonmuodostajakseen, minkä seurauksena presidentin virka-arkisto ja yksityisarkisto saatettiin yhdistää Valtionarkistoon/Kansallisarkistoon siirron yhteydessä. Tällaisessa ajattelussa heijastui vanhakantainen käsitys presidentin vallankäytön henkilökohtaisuudesta. Presidentin ei haluttu ajatella olevan vain virka, jota kukin virkaan valittu henkilö vuorollaan toimittaisi. Sen sijaan presidentin haluttiin olevan monumentti, josta jäisi oma henkilökohtainen jälki historiaan. Ei haluttu, että yhden presidentin toimien seurauksena kertyneet asiakirjat olisivat vain osa suurempaa presidentti-instituution virka-arkistoa.

4.7 Pentti Tiusanen: presidentin asiakirja-aineisto osana kansallista identiteettiä ja kollektiivista muistia

Vuosikymmenen viimeisen arkistopoliittisen valtiopäiväpuheenvuoron käytti Vasemmistoliiton eduskuntaryhmän ensimmäisen kauden kansanedustaja Pentti Tiusanen vuoden 1997 syyskuussa. Tiusanen tiedusteli opetusministeri Olli-Pekka Heinoselta (kok.), olivatko presidentin arkistojä koskevat käytännöt puutteellisia, ja aikoiko hallitus tehdä jotain tälle asialle.

³⁴³ Valtioneuvoston pöytäkirja 18.12.1995, valtioneuvoston kanslia, ehdotus asetukseksi tasavallan presidentin arkistosta, 11.12.1995. Ca 32, Valtioneuvoston kanslian arkisto, KA; Suomen säädöskokoelma 1995 (1382/1995), 8.12.1995, 3173–3181; Suomen säädöskokoelma 1995 (1521/1995), 18.12.1995, 3440–3441.

Heinonen vastasi, että presidentin arkistoja koskeva lainsäädäntö oli juuri saatu kuntoon, kun vuoden 1995 TPK-lain nojalla oli säädetty asetus presidentin arkistosta. Näyttää siltä, että Tiusanen ei ollut tietoinen tästä. On kuitenkin hyvin todennäköistä, ettei Tiusanen esittänyt kysymystään vain silkan informaation hankkimisen vuoksi. Kuten on sanottu, jos kansanedustaja todella haluaisi selvittää vain sen, oliko jostain asiasta säädetty laissa vai ei ja millä tavalla, kääntyisi kansanedustaja varmasti asianomaisen viranomaisen tai esimerkiksi juristin puoleen. Tiusanen, kuten kuka tahansa kansanedustaja, haki huomiota asialleen. Sen hän teki liittämällä arkistoja koskevan keskustelun osaksi ”kansallisen olemassaolomme peruskysymyksiä, kansallista identiteettiämme ja kollektiivista muistiamme”. Tiusanen mukaan tällaista kansallisen olemassaolon peruskysymyksiä koskettavaa keskustelua olivat harjoittaneet ”varsin nimekkäät ja vakavasti otettavat tahot”, millä hän viittasi mitä ilmeisimmin koko siihen Neuvostoliiton romahtamisesta seuranneeseen arkistokeskusteluun, johon muun muassa historioitsijat olivat ottaneet osaa. Tiusanen mukaan tätä keskustelua väritti kysymys presidenttien arkistojen ”avoimuudesta” ja ”käyttömahdollisuudesta”.³⁴⁴

Kun Tiusanen viittasi presidentin arkistojen olevan kansallisen olemassaolomme peruskysymyksiä ja samassa yhteydessä puhui esimerkiksi arkistojen avoimuudesta, hän tarkoitti näillä ymmärtääkseni Suomen kansalaisten oikeutta tutustua niihin asiakirjoihin, jotka todistivat Suomen kansallisen olemassaolon taisteluista sodanjälkeisenä aikana. Käsittääkseni mikään ei anna olettaa, että Tiusanen olisi puhunut presidentin arkistojen avoimuudesta suomettumisen syntien tuomitsemisen mielessä, toisin kuin oli usein ollut asianlaita kansanedustajien aihetta koskevissa puheenvuoroissa. Tiusanen antoi ymmärtää, että presidentin arkistot pitivät sisällään vastauksia menneisyyden taisteluista, joissa oli ollut kyseessä koko Suomen kansallinen olemassaolo, jonka pohjalta suomalaisten kansallista identiteettiä ja kollektiivista muistia voitaisiin vahvistaa. Presidentin arkistojen kohtaloilla Tiusanen ilmaisi kenties huolensa siitä, että yksityisiksi katsottuja presidenttien arkistoja oli päätynyt kansalaisten ulottumattomiin. Tiusanen varmasti ajatteli, ettei sellaisen sopisi tapahtua enää jatkossa.

Tiusanen kannanotto poikkeaa lähes kaikista muista 1990-luvun arkistopoliittisista kannanotoista siinä, ettei hänen tarkoituksenaan ollut kritisoida Kekkonen. Toki hänenkin kysymyksensä taustalla oli YYA-aikakauden politiikan selvittäminen ja siten aiempaa avoimemmat arkistot, mutta kaiken tämän Tiusanen esitti hiukan Aittoniemen hengessä: YYA-aikana harjoitettu politiikka oli sittenkin menestyksekkästä, ja arkistoja – myös presidentinarkistoja – avaamalla tämä kansallinen selviytyminen voitaisiin todeta. Tässä mielessä Tiusasenkin kan-

³⁴⁴ Valtioapäivät 1997. Asiakirjat. Kirjallinen kysymys 866/1997, 23.9.1997, 1-3.

nanotto oli taaksepäin katsova – häntä kiinnosti menneisyyden tapahtumat, vaikka hän oli muotoillut kysymyksensä ajattomaan muotoon.

Kun tarkastellaan Tiusasen valtiopäivätoimintaa laajemmin ja liitetään keskustelu presidentin arkistoista esimerkiksi ulkopoliittikan kontekstiin, näyttää hänen arkistokannanottonsa pikemminkin Paasikiven-Kekkonen linjaa legitimoivana kuin sitä kritisoivana. Vuoden 1995 valtiopäivillä Tiusanen oli kiitellyt Paasikivestä alkunsa saanutta Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikkaa ainakin kolmeen otteeseen, joka kerralla muistuttaen Paasikiven linjan välttämättömyyttä. Paljon myöhemmin, 2000-luvun ensimmäisen vuosikymmenen käännyttyä jo loppupuoliskolle Tiusanen jakoi edelleen samankaltaisia linjauksia: Paasikivi ja Kekkonen eivät olleet ”*hetken muodin perässämenijöitä [...] ulkopoliittikan kysymyksissä*”, eikä 1970-luvun ilmapiiri – viitaten siis Kekkonen aikaan – ollut ainakaan huonompi kuin 1930-luvun ilmapiiri, jolla Tiusanen tarkoitti epäilemättä kyseisen aikakauden oikeistoradikaalia³⁴⁵ liikehdintää.³⁴⁶

Tiusasen viittaus 1930-luvun oikeistoradikalismiin vastakohtana Paasikiven-Kekkonen linjaan ja 1970-luvun ilmapiiriin määrittää jokseenkin myös hänen käsitystään presidentin asiakirja-aineistosta. Tiusanen kenties näki 1970-lukulaiseen tyyliin kaikessa Paasikiven-Kekkonen linjan arvostelussa neuvostovastaisuuden ja fasismin siemenen. Keskusteluissa presidentti Kekkonen arkistosta hän näki varmasti neuvostovastaisuutta ja fasismia niiden puhujien kohdalla, jotka pyrkivät likaamaan jälkikäteen Paasikiven-Kekkonen linjan maineen Kekkonen arkistoon tukeutuen.³⁴⁷

Kansallisen olemassaolon ja kansallisen identiteetin korostaminen presidentinarkistosta puhuttaessa liittyy Tiusasen jokseenkin selkeästi osaksi keskustelua, joka syntyi viimeistään Euroopan unioniin liittymisen alla vuonna 1994. Poliitikot olivat liittymiskysymyksessä jakautuneet kannattajiin ja vastustajiin, joiden perustelupuheenvuoroja analysoineet Vilho Harle ja Sami Moisio (2000) esittivät, että liittymiskeskusteluissa oli kyse kansallisen identiteetin määrittelystä. Kannattajat halusivat ankkuroida Suomen tiukasti osaksi läntistä Eurooppaa, kun taas vastustajat näkivät ”*maantieteen rautaisen lain*” edellyttäneen vastakin Suomen puolueettomuutta. Tässä vastakkainasettelussa Tiusanen on vaivatonta sijoittaa geopolitiikan muuttumattomuutta kannattaneiden joukkoon. Tiusasen mielestä kansallinen olemassaolo ja

³⁴⁵ Oikeistoradikaalista liikehdinnästä ks. esim. Siltala 1985, 497–500.

³⁴⁶ Valtiopäivät 1995. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 31/1995, 6.6.1995, 750–751, ed. P. Tiusanen, VAS; Valtiopäivät 1995. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 89/1995, 1.11.1995, 2363–2364, 2366, ed. P. Tiusanen, VAS; Valtiopäivät 2009. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 69/2009, 16.6.2009, 92, 94, ed. P. Tiusanen, VAS.

³⁴⁷ Neuvostovastainen-leimoista ks. Vihavainen 1991, 271–272.

identiteetti rakentuivat edelleen kylmän sodan maantieteen kunnialliselle perustalle. Presidenttien arkistot – käytännössä siis Paasikiven ja Kekkonen – olivat Tiusaselle kylmän sodan geopolittisesta viisaudesta todistavia aarteita.³⁴⁸

Kaikessa Paasikiven-Kekkonen linjan ja kylmän sodan aikaisen Suomen puolustelussaan Tiusanen otti tulkintani mukaan kantaa myös yleisesti presidentin asiakirja-aineistoon. Se oli hänen mukaansa kansalle kuuluvaa, ja tällainen käytäntö oli hänen mukaansa turvattava jatkosakin.

5 Kiinnostuksen hiipuminen (2000–2012)

5.1 Uudistettu valtiosääntö ei innosta selventämään presidentinvallan kahtalaisuutta

Vuonna 2000 astui voimaan uusi perustuslaki (731/1999, PL), jolla korvattiin aiemmat Suomen perustuslait, myös siis hallitusmuoto. Vaikka hallitusmuodossakin säädettyjen presidentin valtaoikeuksien lähtökohtana oli ollut parlamentaarinen periaate, jonka mukaan presidentti olisi tehnyt päätöksensä valtioneuvostossa ministerien läsnä ollessa, uudessa perustuslaissa presidentin valtaa nivottiin entisestään valtioneuvoston myötävaikutukseen. Esimerkiksi presidentin ulkoasiainvalta asetettiin tiukemmin riippuvaiseksi valtioneuvostosta. Ulkopoliitiikan johtaminen säilyi edelleen presidentillä, mutta sitä oli hoidettava yhteistoiminnassa valtioneuvoston kanssa (PL 93.1 §). Tämän lisäksi jo aiemman, hallitusmuodon aikaisen, sääntelyn mukaisesti presidentti teki määrämuotoiset päätöksensä valtioneuvostossa (PL 58 §). Vaikka ulkopoliitiikan johtamiseen valtuuttavalla PL 93.1 §:llä haluttiin parlamentarisoida presidentin ulkoasiainvaltaa, sillä vahvistettiin myös sitä käsitystä, että presidentti saattoi käyttää ulkoasiainvaltaa myös valtioneuvostossa tehtävän määrämuotoisen päätöksenteon ulkopuolella, va-

---

³⁴⁸ Harle & Moisio 2000, 183–210.

paamuotoisesti. Tätähän vapaamuotoista ulkoasiainvaltaa oli käytetty etenkin kylmän sodan aikana eikä sitä haluttu estää uudella perustuslaillakaan tyystin. Lähtökohdaksi otettiin näkemys, jonka mukaan presidentti saattoi jatkossakin käyttää vapaamuotoista ulkoasiainvaltaansa esimerkiksi epävirallisen sopimustarjouksen tekemisessä, toisen valtion aloitteesta tapahtuviin alustaviin keskusteluihin suostumisessa, neuvotteluohjeiden antamisessa sekä äänestysohjeiden antamisessa kansainvälisissä järjestöissä. Kaikki tällainen vapaamuotoinen eli siis määrämuotoisen päätöksenteon ulkopuolella tapahtuva vallankäyttö oli vain sidottava joka tilanteessa joko koko ministeristön, sen osan tai vähintään asianomaisen ministerin myötävaikutukseen. Jyrängin (2000) mukaan perustuslakiuudistuksella katkottiin lähes viimeisetkin siteet vuoden 1919 hallitusmuodon kustavilais-monarkkiseen aatteeseen.³⁴⁹ Ehkä voidaan sanoa, että perustuslaillisuuden ideologia, jonka osaksi parlamentarismi kuului, saavutti vuosituhanen taitteessa siihenastisen lakipisteensä, viimeisimmän osoituksensa Suomen kuulumisesta länsieurooppalaisten demokratioiden perinteeseen erotuksena yksinvaltaisesti hallituista maista.³⁵⁰

Tapio Raunio (2008) mukaan vuoden 2000 perustuslaki on tarkoittanut presidentin ulkoasiainvallan merkittävää vähentymistä, vaikka lailla ei tietenkään ole voitu estää presidentin oikeutta toimia vähemmän merkittävissä ulkoasioissa vapaamuotoisesti ilman valtioneuvoston myötävaikutusta.³⁵¹ Ehkä tämä on mahdollistanut realistisen ulkopolitiikan perinteen jatkumisen. Henri Vogt (2012) esittääkin suomalaisen ulkopolitiikan linjan olevan jatkumo. Realistinen ulkopolitiikka ei ole missään vaiheessa päättynytään, vaikka ulkopolitiikkaa hoidetaan nykyään useammalla eri tavalla kuin kylmän sodan aikana. Presidentti ei enää ole päävastuussa Suomen ulkosuhteista, mutta sama Paasikiven-Kekkonen linjan perintö tuntuu edelleen elävän.³⁵²

---

³⁴⁹ Jyränki 2000, 32–34, 37; Ks. myös Valtiopäivät 1998. Asiakirjat. Hallituksen esitys 1/1998, 6.2.1998, 146; Suomen säädöskokoelma (731/1999), 11.6.1999, 1642–1643, 1648.

³⁵⁰ Perustuslaillisuuden ja Länsi-Eurooppaan profiloitumisen yhteydestä ks. Jyränki 1986, 8.

³⁵¹ Raunio 2008, 259–260.

³⁵² Vogt 2012, 303.

5.2 Historiapoliitiikan kuihtuminen valtiopäivillä

Vuosituhanne vaihtuminen merkitsi myös selvää laskua valtiopäivillä esitettyjen historiapolitiittisten kannanottojen osalta. Enemmän tai vähemmän koko 1990-luvun kestänyt suomettumiskeskustelu laantui, eikä niidenkään poliitikoiden, jotka olivat kenties eniten saaneet tuta suomettuneisuuden ajan ilmapiiristä, ollut enää tarvetta nostaa esille menneisyyden haavojaan. On nähty, että yleinen käsitys Kekkosestakin olisi neutralisoitunut viimeisten vuosien aikana ainakin, jos vertailukohtaksi asetetaan 1990-luvun traumalääkkeitä kiihkeästi kaivannut ajattelu.³⁵³

Lähteideni osalta viimeisen historiapolitiittisen, välillisesti myös presidentinarkistopoliittisen, kannanoton valtiopäivillä esitti Vihreän eduskuntaryhmän kansanedustaja Tuija Brax vuoden 2003 tammikuussa. Hän kysyi eduskunnan suullisella kyselytunnilla viitaten vuoden 1918 sisällissodan historiatieteelliseen selvittelyyn:

”[... Oliko ...] aikaa hallituksen mielestä kulunut jo riittävästi, [... oliko ...] aika kypsä ja oliko syytä vastaavanlaisen projektin alulle panemiseen 70-luvun tapahtumista koskien niin sanottuja rähmäläänolovuosia, läheistä yhteistyötä neuvostodiktatuurin kanssa, mitä silloin tapahtui, mitä tietoa siitä [... oli ...] saatavissa vielä elossa olevilta ja sekä kotimaisista että ulkomaisista lähteistä?”³⁵⁴

Jo Braxin kysymyksenasettelun lähtökohta sisälsi antagonismin: hän edusti niitä, jotka eivät olleet mukana 1970-luvun politiikassa ja tekemässä yhteistyötä diktatuuriksi nimeämensä Neuvostoliiton kanssa. Sen sijaan *”tieteellisen selvityksen”* nimissä Brax vaati rähmäläänolovuosien ideologian värittämän historian tutkimuksen korjaamista uudella virallisella 1970-luvun historian kirjoituksella, jota hän puhtaana kaikista mainitun aikakauden likaisuuksista edusti. Braxin kysymys nostikin eduskunnassa pienimuotoisen metakan, mikä osoitti aiheen olleen kipeä vielä uuden vuosituhanne taitteen jälkeenkin. Brax tivasi selvitystä, mitkä 1970-luvun tapahtumia koskevat tiedot olivat *”totta”* ja mitkä eivät sekä perusteli asian selvittämisen ajankohtaisuutta sillä, että myös Espanjassa oli alettu viimein keskustella avoimesti diktaattori Francisco Francon ajan tapahtumista. Brax täydensi rinnastustaan toteamalla,

³⁵³ Tuikka 2013, 210–211.

³⁵⁴ Valtiopäivät 2002. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 186/2002, 23.1.2003, 6921, ed. T. Brax, VIHR.

ettei Suomi suinkaan ollut diktatuuri 1970-luvulla, mutta suomalaiset tekivät yhteistyötä neuvostodiktatuurin kanssa.³⁵⁵

Pääministeri Paavo Lipponen (sd.) piti koko asiaa ”*puhki kommentoitu[na]*” ja näki keskustelun johtavan asetelmaan, jossa Braxin kaltaiset kansanedustajat esiintyivät ”*puhtaina pulmuksina*” ja heittivät ”*varjoa toisten päälle*”. Samaan tapaan jatkoi ulkoasiainministeri Erkki Tuomioja (sd.), jonka mukaan valtio tarjosi hyvät edellytykset tieteellisen tutkimuksen tekemiselle ja arkistojen käytölle, ja oli tutkijayhteisön eikä valtiovallan tehtävä käynnistää projekteja menneisyyden tapahtumien selvittämiseksi.³⁵⁶

Vaikka Brax eikä kukaan muukaan suullisen kysymyksen johdosta keskusteluun osallistunut kansanedustaja puhunut suoraan presidenttien arkistojen roolista rähmälläänolovuosien selvittämisessä, on ilmeistä, että ainakin Brax tarkoitti kannanotollaan myös presidentti Kekkonen toimien todellista perkaamista. Eihän 1970-luvun suomalais-neuvostoliittolaisia suhteita kyetty käsittelemään puuttumatta Kekkonen tekemisiin. Tämän selkeästi historiapolitiittisen päämäärän ja yleiseurooppalaisen menneisyydenhallintatrendin vastapainoksi asettuivat kaksi sosialidemokraattista ministeriä, joilla molemmilla³⁵⁷ oli omakohtaiset kokemuksensa 1970-luvun poliittisesta todellisuudesta. Braxin mukaan Suomen oli kuljettava yleiseurooppalainen menneisyydenhallinnan linjansa siististi päätökseen: koska vuoden 1918 tapahtumat oli selvitetty, oli aika siirtyä viimeisen trauman eli suomettumisen synnin hoitamiseen. Ei ollut soveliaista erottautua länsieurooppalaisesta valtavirrasta ja vaieta yhteistyöstä diktatuurin kanssa. Lipponen ja Tuomioja näkivät ilmeisesti asian olleen loppuun käsitelty jo 1990-luvulla, jolloin kumpikaan heistä tuskin oli pystynyt välttymään suomettumiskeskustelulta. Arkisto- ja julkisuuslainsäädäntö oli kokonaisuudessaan kuitenkin uudistettu Neuvostoliiton romahduksen jälkeen, vaikka tällä ei ehkä ollut kyettykään vaikuttamaan aivan kaiken YYA-aikakauden asiakirjojen saatavuuteen tutkimuskäyttöön. Tosin kaikenlaisen ulkopoliittisen asiakirja-aineiston käyttömahdollisuudet olivat laajentuneet YYA-aikakauden varovaisesta julkisuuspolitiikasta.³⁵⁸

³⁵⁵ Valtiopäivät 2002. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 186/2002, 23.1.2003, 6921–6922, ed. T. Brax, VIHR.

³⁵⁶ Valtiopäivät 2002. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 186/2002, 23.1.2003, 6921–6922, pääministeri P. Lipponen, SDP; Valtiopäivät 2002. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 186/2002, 23.1.2003, 6922, ulkoasiainministeri E. Tuomioja, SDP.

³⁵⁷ Kuka E.T.? Tuomioja.org. Henkilötiedot. <<http://tuomioja.org/henkilotiedot/>>; Paavo Lipponen - biografia. Paavo Lipponen. Henkilökuva. <<http://www.paavolipponen.fi/fi/henkilokuva.html>>.

³⁵⁸ Ulkopoliittisten asiakirjojen salassapitoaika lyheni 25 vuoteen. Ulkoasiainministeriö. Lehdistötiedotteet, 8.2.2001.

<<http://213.214.149.108/public/default.aspx?contentid=53814&nodeid=15154&contentlan=1&culture=fi-FI>>.

5.3 Presidentti ymmärretään pysyväksi arkistonmuodostajaksi virkansa perusteella

Uusi ja toistaiseksi viimeisin TPK-laki (100/2012) astui voimaan maaliskuussa 2012. Lain tasolla tunnustettiin viimein, että presidentti oli *valtionelimenä* oma arkistonmuodostajansa. Tällä tarkoitettiin, että presidentin arkistoon kuuluivat myös ”*muiden kuin virassa olevien presidenttien asiakirjat*”. Tällä pyrittiin eittämättä siihen, että kukin virassa oleva presidentti olisi mahdollisimman hyvin selvillä edeltäjänsä toimista presidenttinä. Vuoden 1995 presidentinarkistoasetus salli istuvan presidentin käyttää edeltäjänsä arkistoa, mutta arkistonmuodostajaksi oli katsottu jokainen presidentti erikseen. Uudessa TPK-laissa presidentin arkiston toissijaisena merkityksenä tunnustettiin tutkimukselliset tarkoitukset, kuten jo aiempienkin TPK-lakien nojalla annetuissa presidentinarkistoasetuksissa (105/1994 ja 1521/1995).³⁵⁹

Presidentin erityisasemaa murrettiin myös ulottamalla julkisuuslaki koskemaan presidentin asiakirja-aineistoa. Aikaisemminhan presidentillä oli TPK-lain nojalla ollut julkisuuslakia laajemmat perusteet määrätä jokin presidentin tai presidentin kanslian asiakirja salassa pidettäväksi. Tällainen privilegio haluttiin presidentiltä poistaa, mitä perusteltiin julkisuuslaissa säädettyjen salassapitoperusteiden kattavuudella: ”*välttämättömän luottamuksen suojaamiseksi*” tarkoitettu asiakirjan määrääminen salassa pidettäväksi onnistui lainsäätäjän mukaan myös julkisuuslain nojalla, eikä presidentille osoitettuja erityisvaltuuksia enää tarvittu.³⁶⁰

Sen sijaan presidenttiä ei vielä kukaan haluttu ulottaa arkistolain soveltamisalaan. Voimassa pysyi jo vakiintunut ajatus, jonka mukaan presidentin arkistosta säädettäisiin erikseen asetuksella, johon taas voitiin sisällyttää säännökset ”*arkistoon kuuluvista asiakirjoista, arkiston hoidosta ja säilytyksestä, asiakirjojen käytöstä, arkistonmuodostajasta ja asiakirjojen hävittämisestä*”. Tähän päivään mennessä asetusta ei ole vielä annettu, ja vanhakin vuoden 1995 presidentinarkistoasetus on kumottu.³⁶¹

Jälleen kerran presidenttiyden arvovaltaa korostavaa linjaa jatkoi presidentin kanslia, jonka kansliapäällikkö Päivi Kairamo-Hella ja oikeudellinen neuvonantaja Jukka Lindstedt antoivat tukensa presidentti-instituution erityisyydelle. Kanslia ei ottanut välittömästi kantaa presidentin arkistoon, vaan pyrki ponnekkaasti perustelemaan, ettei presidentille osoitetun asiakirjapyynnön johdosta tehtyä presidentin päätöstä saisi asettaa yleisen muutoksenhaun alaiseksi.

³⁵⁹ Suomen säädöskokoelma (100/2012), 24.2.2012, 1-16; Valtioapäivät 2011. Asiakirjat. Hallituksen esitys 91/2011, 28.10.2011, 33.

³⁶⁰ Valtioapäivät 2011. Asiakirjat. Hallituksen esitys 91/2011, 28.10.2011, 31–32.

³⁶¹ Valtioapäivät 2011. Asiakirjat. Hallituksen esitys 91/2011 vp, 28.10.2011 33.

Toisin sanoen, haluttiin korostaa, että presidentti oli toimeenpanovallan haltijana kuitenkin niin erillinen valtioneuvostosta, ettei presidentin päätöksistä saisi valittaa missään nimessä. Kanslia tähdensi, ettei presidentti ollut viranomainen eikä se siten voinut olla itsenäisenä instituutiona edes julkisuuslain soveltamisen kohde. Ståhlbergiläiseen tapaan perusteltiin, että julkisuuslaki saattoi tulla sovellettavaksi presidentin päätöksiin vain silloin, kun presidentti oli tehnyt päätöksensä valtioneuvostossa. Kanslia antoi ymmärtää, ettei presidentintoimen johdosta juuri syntynyt asiakirjoja, jotka olisivat jääneet yksinomaan presidentin haltuun, vaan että parlamentaarisen päätöksenteon seurauksena presidentin asiakirjat jäivät ”useimmiten” valtioneuvostoon ja sen alaisille ministeriöille, joiden päätöksiin sai hakea muutosta. Näin asia todennäköisesti olikin. Siitä huolimatta, kanslian perusteluista saa sellaisen vaikutelman, että valtioneuvostosta riippumattomia presidentin asiakirjoja olisi ollut niin merkityksellisen vähän, ettei ”vakiintuneeseen ja edelleen oikeana pidettävään käsitykseen”, jonka mukaan presidentin itsenäisesti tekemään asiakirjapäätökseen ei saanut hakea muutosta, ollut syytä puuttua. Tällä haluan korostaa, että kanslia ajatteli presidentti-instituutiosta olleen kysymys jostain muista julkista valtaa käyttäviä suuremmasta instituutiosta. Tällä väitteellä kanslia ei luonut mitään uutta, sillä presidentin erityisyys oli valituskiellon osalta omaksuttu suomalaisessa valtiosääntöajattelussa jo presidentti-instituution perustamisen yhteydessä.³⁶²

Uudella TPK-lailla paalutettiin käsitys, joka oli kytenyt jo aiemminkin. Nykyään presidentin kansliassa muodostuu kolmea eri arkistoa: presidentin virka-arkistoa, presidentin yksityisarkistoa ja presidentin kanslian arkistoa. Ensimmäiseen kuuluvat ne presidentintoimen hoidosta syntyneet asiakirjat, jotka eivät jää valtioneuvoston haltuun. Toiseen kuuluvat presidentille kertyvät asiakirjat, jotka eivät ole syntyneet presidentintoimen hoidon johdosta. Kolmanteen kuuluvat presidentin kanslian eli presidentistä itsenäisen viraston asiakirjat, jotka koostuvat lähinnä talous- ja henkilöstöhallinnon asiakirjoista.³⁶³ Neljäntenä ryhmänä voidaan pitää niitä presidentin asiakirjoja, jotka jäävät valtioneuvoston arkistoihin.

---

³⁶² Tasavallan presidentin kanslian lausunto perustuslakivaliokunnalle hallituksen esityksestä 9.12.2011. TPK-diaari, kotelo nro 6, tasavallan presidentin kanslian arkisto, TPK.

³⁶³ Tasavallan presidentin kanslian ylitarkastaja Kimmo Hanhimäen sähköpostikirje tekijälle 28.5.2014.

Presidentin kanslian arkisto - virka-arkisto - arkistolakia sovelletaan	Presidentin virka- arkisto - virka-arkisto: ei enää presi- dentin henki- lön sidottu - TPK-lakia so- velletaan	Presidentin yksityis- arkisto - yksityisarkisto - henkilökohtais- ta omaisuutta: presidentin henkilön mää- räysvallassa	Presidentin asiakir- jat valtioneuvostossa - virka-arkistoja - arkistolakia sovelletaan

Asetelma 3.

Uusi TPK-laki meni eduskunnassa läpi jälleen kerran täysin yksimielisesti, ilman yhtäkään valtiopäiväpuheenvuoroa. Valiokuntakäsittelyssä painotettiin jälleen kerran, ettei presidentti käytännössä joutuisi tekemään asiakirjapäätöksiä, koska ”*presidentintoimen hoitamiseen liittyvien asiakirjojen julkisuudesta päätettäisiin yleensä muissa viranomaisissa, kuten ulkoasiainministeriössä, puolustusministeriössä tai pääesikunnassa, taikka päätöksen tekisi presidentin kansliassa kansliapäällikkö*”. Näin lausuen eduskunnan perustuslakivaliokunta otti kantaa kysymykseen presidentin asiakirjapäätösten muutoksenhakukiellosta, mutta käsittääkseen valiokunta tuli samalla sanoneeksi, että presidentin itsenäinen rooli päätöksenteossa ja siten asiakirja-aineiston luomisessa oli vähäistä. Annettiin sellainen vaikutelma, ettei presidentin itsenäiseen virka-arkistoon juuri kertyisi asiakirjoja.³⁶⁴

Käsitys presidentti-instituutiosta arkistonmuodostajana sattui ajallisesti yksiin toistaiseksi viimeisimmän presidentinvallan kavennuksen kanssa. Marraskuussa 2011 hyväksytyllä viimeisimmällä perustuslain muutoksella presidentin päätösvaltaa valtioneuvostossa karsittiin entisestään. Perusteeksi esitettiin aiempien valtiosääntöuudistusten tapaan presidentinvallan parlamentarisointi. Helmikuussa 2011 kysymys presidentinvallasta olikin jakanut kansanedustajien mielipiteitä valtiopäivillä. Presidentinvallan puolustajat ja kaventajat ottivat mittaa toisistaan, mutta taistelu päättyi jälkimmäisten voittoon. Keskustelussa ei vältytty presidentin ja

³⁶⁴ Valtioapäivät 2011. Asiakirjat. Perustuslakivaliokunnan lausunto 23/2011, 14.12.2011, 2; Valtioapäivät 2011. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 61/2011, 28.10.2011, 2; Valtioapäivät 2011. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 62/2011, 1.11.2011, 4-5; Valtioapäivät 2012. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 6/2012, 14.2.2012, 33; Valtioapäivät 2012. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 7/2012, 15.2.2012, 13; Valtioapäivät 2012. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 10/2012, 21.2.2012, 12.

informaation kulun väliseltä problematiikaltakaan.³⁶⁵ Vastaavaa vastakkainasettelua ei TPK-lain käsittelyssä ilmennyt, mutta presidentinvallan parlamentarisoinnin viimeisin voitto tuskin ainakaan hidasti TPK-lakiin päätyneiden presidentinarkistoa koskeneiden ajatusten muodostumista.

Historiapoliittikoinnin vähentyminen 1990-luvun vuosista selittänee myös poliitikkojen ja muiden lainlaadintaan osallistuneiden innottomuutta osallistua presidentin asiakirja-aineistoa koskevaan keskusteluun.

6 Lopuksi: YYA-kulttuurin determinoimasta presidentinarkistopolitiikasta arkistojen demokratisointiin

Presidentin asiakirja-aineistoa eli arkistoa koskevan ajattelun muutos on ollut asteittaista ajattelun normalisoitumista. Tällä normalisoitumisella tarkoitan ajattelun muutosta suhteessa muuhun viralliseen asiakirja-aineistoon. Presidentin asiakirja-aineisto on vähitellen käsitetty omaksi kategoriakseen presidentin henkilökohtaisesta asiakirja-aineistosta, presidentin kanslian asiakirja-aineistosta ja valtioneuvoston asiakirja-aineistosta. Presidentin asiakirja-aineistosta on tullut normaalinkaltaista virallista asiakirja-aineistoa.

Suomen puolipresidentialistisella valtiosäännöllä luotiin jo vuonna 1919 asetelma, jossa presidentin ei kuviteltu tuottavan valtioneuvostosta irrallista ja merkittävää asiakirja-aineistoa. Ensimmäisen tasavallan ulkoasiainministerikeskeisen ulkopolitiikan hoidon käytäntö vahvisti tätä käsitystä, eikä todennäköisesti tästä syystä 1930-luvun arkistopolitiikassa kyetty edes arvioimaan presidentin asiakirja-aineiston ongelmallisuutta. Tämän lisäksi asian sivuuttamiseen vaikutti epäilemättä aikakauden kapea arkistokäsitys. Saatettiin ymmärtääkin, että kor-

---

³⁶⁵ Valtiopäivät 2010. Asiakirjat. Hallituksen esitys 60/2010, 14.5.2010, 1; Valtiopäivät 2010. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 152/2010, 9.2.2011, 26–27, ed. K. Kiljunen, SDP; Valtiopäivät 2010. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 152/2010, 9.2.2011, 4–9, ed. K. Sasi, KOK; Valtiopäivät 2010. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 152/2010, 9.2.2011, 18–19, ed. J. Söderman, SDP; Valtiopäivät 2010. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 152/2010, 9.2.2011, 11–12, ed. E.-J. Tennilä, VAS; Valtiopäivät 2010. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 152/2010, 9.2.2011, 27, 34–35, ed. T. Ukkola, KOK; Valtiopäivät 2010. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 153/2010, 10.2.2011, 18–20, 26, ed. M. Laukkanen, KESK; Valtiopäivät 2010. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 153/2010, 10.2.2011, 21–23, ed. K. Sasi, KOK; Valtiopäivät 2010. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 153/2010, 10.2.2011, 25, ed. P. Tiusanen, VAS; Valtiopäivät 2011. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 57/2011, 21.10.2011, 2.

keissa viroissa toimineet henkilöt jättivät jälkeensä muutakin kuin virka-arkistonsa, mutta tällaisia virallisen sfäärin ulkopuolella syntyneitä aineistoja ei pidetty luotettavina ja siten yhtä merkityksellisinä kuin virallisia aineistoja. Yksityiseksi katsottu aineisto ei täyttänyt arkistollisuuden kriteerejä samalla tavoin kuin ennalta määrättyjen kaavojen mukaan syntynyt virallinen aineisto.

Toisen maailmansodan jälkeen Suomi johtui tahtomattaan mukaan suurvaltapeleihin. Ulkopoliitiikan ja erityisesti idänsuhteiden takuumiehiksi kohosivat presidentit. Paasikiven presidenttikaudella uuden ulkopoliitiikan sanelemana alkoi syntyä ensimmäisen tasavallan käytännöstä poikkeavia presidentinvallan muotoja. Presidentin tosiasiallinen ulkoasiainvalta etäännytti valtioneuvoston myötävaikutuksesta. Tällainen kehitys kohosi lakipisteeseensä Kekkonen presidenttikauden 1970-luvun jaksolla. Neuvostoliittoon Suomen sitonut YYA-sopimus ja etenkin sen soveltamisesta kummunnut aikakauden aatteellinen ilmasto toivat lieveilmiöinä tullessaan viralliseen ulkopoliittikkaan perustuvan puhevaruuden, joka sääteli ainakin jossain määrin kaikkea julkista keskustelua. Lehdistö syyllistyi itsesensuuriin, ja muutenkaan virallista ulkopoliittikkaa ja siitä kummunnutta Kekkonen korvaamattomuutta ei uskallettu laajalti kyseenalaistaa. Tämä ajatuksellinen kokonaisuus – voidaan kai sanoa ideologia – rajasi arkistopoliitiikan päättäjien toimintakykyisyyttä 1970–1980-lukujen oloissa niin paljon, ettei presidenttiä uskallettu alistaa arkistolain soveltamisalaan. Presidentin asiakirja-aineiston ongelmallisuus kyllä tiedostettiin jo, mutta ongelmallisuutta, jota samoihin aikoihin korosti Kekkonen perustama yksityinen UKK-arkisto, ei uskallettu tuoda esille arkistolain valmistelun yhteydessä eikä lopullisessa päätöksenteossakaan. Käsitys presidentin omasta arkistosta – jos sitä kunnolla edes muotoiltiin – tarkoitti valtioneuvostosta ja presidentin kansliasta erillistä henkilökohtaista arkistoa.

Koiviston presidenttikaudella Suomen aatteellinen ilmasto muuttui aluksi vähän, lopulta varsin perusteellisestikin. Vaikka Koivisto jatkoi ulkoasiainhoidossaan Paasikiven-Kekkonen linjalla, ulkoasiainhoito parlamentarisoitui. Kekkonen pitkää ja presidentinvaltaista aikakautta alettiin käsitellä aiempaa kriittisemmin äänenpainoin. Kun vielä Neuvostoliitossa alkoivat glasnostin tuulet puhaltaa, kritiikki ylsi pian Neuvostoliitoakin koskevaan keskusteluun. YYA-ideologian hieman murruttua presidentin oma arkisto kyettiin vihdoinkin ymmärtämään kansallisesti merkittäväksi kokonaisuudeksi, jonka olemassaoloa ei yksityiseen omistusoikeuteen vedoten presidentti saanut evätä. Ymmärrys presidentin omasta arkistosta virka-arkistona sai aiempaa vankemman perustan. Tällainen ajattelun muutos kodifioitiin vuoden 1987 TPK-lailla.

Neuvostoliiton hajoaminen ja kylmän sodan päättyminen käynnistivät suomalaisessa keskustelussa historia- ja arkistosodan. Erityisesti Kekkonen aikakaudella toisinajattelijoina itseään pitäneet tahot alkoivat vaatia kaikenlaisten arkistojen avaamista historiallisen totuuden selvittämisen nimissä. Haluttiin tehdä selkoa väitetyistä suomettumisen synneistä. Valtiopäivillä alkoi läpi 1990-luvun kestänyt ennennäkemätön historia- ja arkistopoliittinen väittely, jossa presidentin asiakirja-aineisto – etenkin Kekkonen asiakirja-aineisto – nostettiin keskustelun keskiöön. Syntyi tulkintani mukaan neljä presidentinarkistopoliitiikan päämäärää.

Ensimmäistä edusti ainakin Vihreän eduskuntaryhmän Paavo Nikula, joka valtiosääntöoikeudelliseen perusteluun nojautuen esitti presidentin asiakirja-aineiston ongelmallisuuden piilleen siinä, että presidentti ei käyttänyt valtaansa vain ministerien myötävaikutuksen alaisena valtioneuvostossa. Tämä aiheutti sen, että presidentille saattoi tosiasiallisen vallankäytön johdosta kertyä valtioneuvostosta riippumatonta asiakirja-aineistoa, jota ei kuitenkaan voinut yksityisenäkään aineistona pitää. Keskeistä Nikulan presidentinarkistopoliitikassa oli normalisoida ja demokratisoida presidentin asiakirja-aineisto valtiosääntöoikeudesta johdettavin perustein.

Toista päämäärää edustivat ainakin Ruotsalaisen eduskuntaryhmän Jörn Donner, Vihreän eduskuntaryhmän Eero Paloheimo ja Kokoomuksen eduskuntaryhmän Ben Zyskowicz. Kaikkia heitä yhdisti inho YYA-Suomen suomettunutta aateilmastoa kohtaan. Etenkin kylmän sodan aikana toisinajattelijoina itsensä tunteneet poliitikot hakivat presidentinarkistopoliittikallaan hyvitystä kokemistaan vääryyksistä. Revanssihenkeä uhkuen historia oli heidän mielestään kirjoitettava uusiksi, mutta esteenä oikeuden toteutumiselle olivat kiinni pysyneet arkistot, etenkin Kekkonen arkisto. Etenkin ulkopoliittista päätöksentekoa avaava asiakirja-aineisto, johon kaikkinaisen presidentin asiakirja-aineisto kuului, oli saatettava tutkimuksen käytettäväksi, jotta menneisyyttä olisi kyetty arvioimaan uudella tavalla. Presidentinarkistopoliitiikan päämäärä oli vahvasti historiapoliittinen.

Historiapoliittisella linjalla kulki myös kolmannen päämäärän edustajat Suomen maaseudun puolueen eduskuntaryhmän Sulo Aittoniemi ja Vasemmistoliiton eduskuntaryhmän Pentti Tiusanen. Heille presidentinarkistopoliitiikan päämääränä oli Donnerin, Paloheimon ja Zyskowiczin tapaan selvittää menneisyyttä presidentinarkistoja avaten, mutta Aittoniemen ja Tiusasen tavoitteena ei ollut arkistoja avaamalla riepotella YYA-Suomen vallankäyttöä. Pikemminkin tarkoituksena oli pelastaa Paasikiven-Kekkonen linjan maine länteen päin integroitui-

vassa Suomessa turvautumalla presidentinarkistojen – etenkin Kekkonen arkiston – todisteisiin asioiden kulusta.

Neljättä päämäärää edustivat presidentin kanslia ja ulkoasiainministeri Paavo Väyrynen. Näille presidentin asiakirja-aineistoon kajoaminen merkitsi lähestulkoon samaa kuin itse presidentin valtaoikeuksiin puuttuminen. Presidentin oman arkiston normalisointi oli puuttumista YYA-Suomen aikakaudelta periytyneeseen presidenttiyteen, josta varsinkaan Väyrynen ei ollut innokkaasti luopumassa. Lähdeaineistoni perusteella juuri presidentin kanslian ja Väyrysen arkistopoliittisten käsitysten vuoksi vuoden 1994 arkistolakia ei ulotettu koskemaan presidenttiä.

Vuoden 1987 TPK-lain valmisteluvaiheessa julistetut kannanotot presidentinarkiston kansallisesta merkittävydestä sekä 1990-luvun alkupuoliskon presidentinarkiston virallisuuden puolesta puhunut arkistopoliittikka saavuttivat ainakin osittain päämääränsä vuosina 1994 ja 1995 säädetyillä presidentinarkistoasetuksilla. Näissä asetuksissa sementoitiin ajatus, joka oli ymmärretty viimeistään vuoden 1987 TPK-laissa. Tämän ajatuksen mukaan presidentillä todellakin kuului olla valtioneuvostosta ja presidentin kansliasta erillinen oma arkisto, mutta yhden sijasta näitä omia arkistoja olikin kaksi: presidentin virka-arkisto ja presidentin yksityisarkisto. Siitä huolimatta presidentin virka-arkisto käsitettiin presidenttikohtaiseksi, eikä yhtenäistä ja pysyvää presidentin henkilöstä riippumatonta virka-arkistoa onnistuttu luomaan.

Vuonna 2000 voimaan astunut uusi perustuslaki ei innostanut selventämään presidentin asiakirja-aineiston olemusta, vaikka presidentinvaltaa parlamentarisoitiinkin eli saatettiin ministerimyötävaikutuksen alaiseksi entisestään. Historia- ja arkistopoliittinen keskustelu valtiopäivillä kuihtui. Vasta vuoden 2012 TPK-lain valmisteluvaiheessa esitettiin uusia linjauksia presidentinarkistopoliitikassa. Uudistuksella vietiin astetta edemmäs vuosien 1994 ja 1995 asetuksissa kodifioitu jako presidentin virka-arkiston ja yksityisarkiston välillä. Presidentin virka-arkistosta tehtiin pysyvä presidentti-instituution arkisto, johon haluttiin koota siitä edes kaikki presidentintoimessa kertynyt asiakirja-aineisto riippumatta siitä, kenen presidentin toimien johdosta asiakirja-aineisto oli muodostunut. Voidaan sanoa, että vuoden 2012 TPK-lailla presidentin virka-arkistosta häivytettiin siihen vielä vuosien 1994 ja 1995 asetuksissa sisältynyt hienoinen henkilökohtaisuuden sävy.

Saattaa vaikuttaa siltä, että tulkintani presidentin asiakirja-aineistoa koskevan ajattelun muutoksista olisi palautettavissa Suomen valtiollisen historian muutoksiin, ennen muuta Suomen ulkopoliittiseen asemaan. Karkeasti määriteltynä näin presidentin asiakirja-aineistoa koskevan

ajattelun muutos onkin selitettävissä. Ulkopoliittikka ja sitäkin syvemmillä piillyt presidentialismi määräisivät arkistopoliittikkaa vahvasti 1970- ja 1980-luvuilla, eivätkä arkistopoliittisen ajattelun kahleet ole poistuneet nykyaikaan mennessäkään. Traditionaalisen poliittisen historian mukainen selitysmallini pohjautuu tietenkin paljolti siihen, että olen tulkinnut lähteitäni yksilöityjen henkilöiden ja heidän taustansa välityksellä. Siksi huomaan tulkintani sisältävän suurmiesteorian aineksia.

Lähteet ja kirjallisuus

Painamattomat lähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Opetusministeriön II arkisto

Saapuneet asiakirjat

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Valtioneuvoston kanslian arkisto

Valtioneuvoston pöytäkirjat

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Valtioneuvoston kirjaajankonttorin arkisto

Valtioneuvoston pöytäkirjat

Tasavallan presidentin kanslia (TPK), Helsinki

Tasavallan presidentin kanslian arkisto

TPK-diaari

Painetut lähteet

Arkistolakityöryhmän muistio: opetusministeriön työryhmien muistioita 1992:19, 22.5.1992. Opetusministeriö, Helsinki.

Arkistotoimikunnan mietintö: komiteanmietintö 1977:65, 15.12.1977. Helsinki.

Suomen säädöskokoelma 1981, 1987, 1994, 1995, 2012

TPK-toimikunnan mietintö: komiteanmietintö 1987:28, 10.6.1987. Valtioneuvoston kanslia, Helsinki.

Valtiopäiväasiakirjat 1980, 1987, 1991–1995, 1997, 2011

Valtiopäiväpöytäkirjat 1980, 1987, 1991–1995, 2002, 2011–2012

Kirjallisuus

Ahtiainen, Pekka & Tervonen, Jukka 1996. Menneisyyden tutkijat ja metodien vartijat: matka suomalaisen historiankirjoitukseen. Suomen historiallinen seura, Helsinki.

Alasuutari, Pertti 1996. Toinen tasavalta: Suomi 1946–1994. Vastapaino, Tampere.

Anckar, Dag 1971. Partiopinioner och utrikespolitik. En studie av partipolitiska pressopinioner kring ett antal händelser i Finlands utrikespolitik 1955–1963. Åbo Akademi, Åbo.

Apunen, Osmo 1977. Paasikiven-Kekkonen linja. Tammi, Helsinki.

Apunen, Osmo 1984a. Tekstejä Suomen ulkopoliitikasta. Poliitiikan tutkimuksen laitos, Tampereen yliopisto.

Apunen, Osmo 1984b. Tilinteko Kekkonen aikaan. Kirjayhtymä, Helsinki.

Arkistolaitos. VAKKA-arkistotietokanta. Tarkennettu haku. Arkistonmuodostajaluokitus: Henkilöarkistot. <<http://tinyurl.com/lhbkfhl>>. 4.11.2014.

- Baschmakoff, Natalia 2011. Aika ja tila venäläisessä kulttuurissa. *Idäntutkimus* 1/2011, 69–76.
- Bearman, David 1994. *Electronic Evidence: Strategies for Managing Records in Contemporary Organizations*. Archives & Museum Informatics, Pittsburgh.
- Berger, Stefan 2013. The role of national archives in constructing national master narratives in Europe. *Archival Science* 1/2013, 1-22.
- Björne, Lars 1986. *Oikeusjärjestelmän kehityksestä* (2. uud. p.). Lakimiesliiton kustannus, Helsinki.
- Björne, Lars 2006. Yksityisoikeus ja julkisoikeus – jaon historiasta: yksityisen ja julkisen muuttuva suhde. *Lakimies* 7-8/2006, 1093–1103.
- Blomberg, Jaakko 2011. *Vakauden kaipuu. Kylmän sodan loppu ja Suomi*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Helsinki.
- Blouin JR., Francis X. & Rosenberg, William G. 2011. *Processing the Past. Contesting Authority in History and the Archives*. Oxford University Press, New York.
- Cole, Alistair 1994. *François Mitterrand. A study in political leadership*. Routledge, London and New York.
- Collingwood, R. G. 1970. *An Autobiography*. Oxford University Press, London, Oxford, New York.
- Connors, Thomas James 2005. The Bush Administration and “Information Lockdown”. Teoksessa *Political Pressure and the Archival Record*, toim. Margaret Procter, Michael Cook & Caroline Williams. Society of American Archivists, Chicago, 195-208.
- Donner, Jörn 1986. *Presidentti: romaani*. Otava, Helsinki.
- Donner, Jörn 1988. *Vastavirtaan: onko poliittinen osallistuminen mahdollista*. Otava, Helsinki.
- Donner, Jörn 1992. *Talo jossa asun*. Otava, Helsinki.
- Donner, Jörn 2013. *Mammutti, tai Jörn Donnerin jälkeenjääneet tekokset: pahoinvoinnin historiaa Suomessa. Ensimmäinen osa*. Otava, Helsinki.

Dow, Elizabeth H. 2012. *Archivists, Collectors, Dealers, and Replevin: Case Studies on Private Ownership of Public Documents*. Scarecrow Press.

Drake, Miriam A. 2007. *Presidential Archives: Hype, Reality, and Limits to Access*. *Information Today* June 2007, 1, 49-50.

Duchemin, Michel 1992. *The History of European Archives and the Development of the Archival Profession in Europe*. *American Archivist* 1/1992, 14–25.

Duranti, Luciana 1997. *The Archival Bond*. *Archives and Museum Informatics*, 3-4/1997, 213-218.

Eduskunta. Kansanedustajat 1907-. Sulo Aittoniemi. <<http://www.eduskunta.fi/triphome/bin/hex5000.sh?hnro=107>>. 3.11.2014.

Eilen. Suomen ulkopoliittikan asiakirja-arkisto ja kronologia. Ulkoasiainministeri Pertti Paasio Kirkon nuorisotyön neuvottelupäivät Turussa 3.1.1990. <<http://www.eilen.fi/fi/2897/>>. 3.11.2014.

Eriksson, Lars D. 1981. *Valta ja vieraantuminen*. *Kommunisti* 1/1981, 16–19.

Eskola, Seikko 1994. *Taistolaisuus lattiatasolta ja näkötorjasta. 1970-luvun opiskelijaliike Matti Hyvärisen tutkimuksen Viimeiset taistot valossa*. *Kanava* 6/1994, 322–324.

Euro, Kalle 2001. *Suomettuminen Kokoomuksessa. Teoksessa Entäs kun tulee se yhdestoista? Suomettumisen uusi historia, toim. Johan Bäckman. Werner Söderström Osakeyhtiö, Helsinki, 581–592.*

Haataja, Lauri 1995. *Historiankirjoitus käänneasteessa. Vanha sortuu, aika muuttuu, uusi elämä kukoistaa rauniolla. Teoksessa Lähihistoria. Teoriaan, metodologiaan ja lähteisiin liittyviä ongelmia, toim. Timo Soikkanen. Turun yliopiston Poliittisen historian tutkimuksia 1, Turku, 11–34.*

Haataja, Lauri & Hentilä, Seppo & Kalela, Jorma & Ketola, Eino & Kettunen, Pauli & Laavola, Heikki & Puhakainen, Päivö & Tuomisto, Tero & Turtola, Jussi 1977. *Suomen työväenliikkeen historia (II painos)*. Työväen Sivistysliitto ry, Helsinki, Kansan Voima Oy, Joensuu.

Habermas, Jürgen 2004. *Julkisuuden rakennemuutos. Tutkimus yhdestä kansalaisyhteiskunnan kategoriasta. Vastapaino, Tampere.*

Hakanen, Yrjö & Tuomi, Emmi 2008. Kolme kirjainta. SKP:n yhdeksän vuosikymmentä. Kustannusyhtiö TA-Tieto Oy, Helsinki.

Hakkarainen, Petri 1999. Saksalaista historiatraumaa purkamassa: Stasi-arkistot entisen DDR:n pesänselvityksessä. *Ulkopolitiikka* 4/1999, 25–32, 141–142.

Hakovirta, Harto 1975. Suomettuminen. Kaukokontrollia vai rauhanomaista rinnakkaiseloa? Gummerus, Jyväskylä.

Hanhimäki, Kimmo: Vastaus kysymykseenne. Sähköpostikirje tekijälle 28.5.2014. Tekijän hallussa.

Harle, Vilho & Moisio, Sami 2000. Missä on Suomi? Kansallisen identiteettipolitiikan historia ja geopolitiikka. Osuuskunta Vastapaino, Tampere.

Hayward, Jack 1993. From Republican Sovereign to Partisan Statesman. Teoksessa De Gaulle to Mitterrand. *Presidential Power in France*, toim. Jack Hayward. Hurst & Co., London, 1-35.

Heikkinen, Antero 1974. Historiantutkimuksen päämäärät ja menetelmät. Gaudeamus, Helsinki.

Hentilä, Seppo 1992. Entisen DDR:n arkistojen salat. *Työväentutkimus* 1/1992, 27–30.

Hentilä, Seppo 1995. ”Mein Gott, sehän on Wilfried-setä!” DDR:n arkistot ja Itä-Saksan kiipeä lähihistoria. Teoksessa *Lähihistoria: teoriaan, metodologiaan ja lähteisiin liittyviä ongelmia*, toim. Timo Soikkanen. Turun yliopiston Poliittisen historian tutkimuksia 1, Turku, 177–194.

Hentilä, Seppo 1998a. Historian julkinen käyttö. Teoksessa *Poliittisen historian itsereflektio. Poliittinen historian poliittisen historian tutkijoiden silmin*, toim. Ilari Lindroos, Jouni Kuukanen & Heidi Piekka. Turun yliopisto, Turku, 170–179.

Hentilä, Seppo 1998b. Suomettumiskiista vain koveni: arkistoista vain pököä pesään. *Tiede* 2000 7/1998, 18–23.

Hentilä, Seppo 2004. Harppi-Saksan haarukassa. DDR:n poliittinen vaikutus Suomessa. SKS, Helsinki.

Hentilä, Seppo 2005. Löytyykö totuus komissioista? *Historiantutkimus ja totuuskomissiot. Tieteessä tapahtuu* 8/2005, 5-12.

Hokkanen, Kari 2002. Maalaisliitto-Keskustan historia. 4, Kekkonen maalaisliitto 1950–1962. Otava, Helsinki.

Huru, Jouko 1991. Suomettumistutkimus haastaa tiedotustutkijat. Tiedotustutkimus 4/1991, 83–86.

Huru, Jouko 1993. Suomen ulkopoliittika ja yhteisöllisyyden haasteet. Teoksessa Uuden ulkopoliittikan haasteet. Kekkonen ajasta Koiviston kautta 2000-luvulle, toim. Jouko Huru. Rauhan- ja konfliktintutkimuslaitos, Tampere, 145–218.

Husa, Sari 1995. ”Foucault’lainen metodi”. Niin & näin 3/1995, 42–48.

Hyrkkänen, Markku 1984. Aatehistoriallisesta metodista. Tampereen yliopisto, Tampere.

Hyrkkänen, Markku 1989. Aatehistorian mieli. Historiallinen Aikakauskirja 4/1989, 325–336.

Hyrkkänen, Markku 1997. Aatehistorian kontekstit. Teoksessa Työkalut riviin: näkökulmia yleisen historian tutkimusmenetelmiin, toim. Eero Kuparinen. Turun yliopisto, Turku, 240–253.

Hyrkkänen, Markku 2002. Aatehistorian mieli. Osuuskunta Vastapaino, Tampere.

Hyvärinen, Risto 1970. Paasikiven-Kekkonen linja 1970-luvulla. Teoksessa J.K. Paasikivi Suomen politiikassa, toim. Ilkka Hakalehto. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki, 177–196.

Häikiö, Martti 1990. ”Urho Kekkonen, rauhanpoliitikko”. Teoksessa Suomi-kuva vuonna nolla, Jörn Donner & Martti Häikiö. WSOY, Porvoo, 100–105.

Häikiö, Martti 1993a. Presidentin valinta. Miten valtionpäämiehet on Suomessa valittu, millaisiin poikkeusmenetelmiin valinnoissa on turvauduttu ja miksi presidentin toimikautta jatkettiin kokonaan ilman vaalia vuonna 1973. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo - Helsinki – Juva.

Häikiö, Martti 1993b. Sosialidemokratian hegemoniasta porvarivaltaan. Suomen sisäpolitiikka 1966–1992. Teoksessa YYA-Suomi. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo – Juva - Helsinki, 139–153.

Häikiö, Martti 2003. Historia ja väärät profeetat: kirjoituksia Suomen historian kipupisteistä. Edita, Helsinki.

Hämäläinen, Unto 1992. Paasio: Ulkopoliittikan valtaa presidentiltä hallitukselle. Helsingin Sanomat 4.1.1992, A3, A7.

Hämäläinen, Unto 2001. Suomettumisesta lännettymiseen. Teoksessa Entäs kun tulee se yhdestoista? Suomettumisen uusi historia, toim. Johan Bäckman. Werner Söderström Osakeyhtiö, Helsinki, 502–505.

Häyrinen, Leena 1988. Taistolaisten julkinen itsetilitys on alkanut: mihin lensi kyyhky, mihin katosi kukkahuivi? Suomen Kuvalehti 14/1988, 36–42.

Immonen, Kari 2001. Uusi kulttuurihistoria. Teoksessa Kulttuurihistoria: johdatus tutkimukseen, toim. Kari Immonen & Maarit Leskelä-Kärki. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 11–25.

Jakobson, Max 1978. Paasikivi Tukholmassa. J.K. Paasikiven toiminta Suomen lähettiläänä Tukholmassa 1936–39. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.

Jakobson, Max 1979. Suomen valinnat 1980-luvulla. Kanava 8/1979, 454–461.

Jakobson, Max 1980. Veteen piirretty viiva. Havaintoja ja merkintöjä vuosilta 1953–1965. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.

Jakobson, Max 1992. Vallanvaihto: havaintoja ja muistiinpanoja vuosilta 1974–1992. Otava, Helsinki.

Jansson, Jan-Magnus & Tuomioja, Erkki 1981. Tulevaisuuden varjossa. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki.

Julkunen, Martti 1986. Tutkimusprosessi. Teoksessa Poliittisen historian tutkimusopas, toim. Timo Soikkanen. Turun yliopisto, Turku, 11–20.

Jussila, Osmo 1992. Pikahistoriaa ja todistuksia Kekkonen ajasta. Suomen Kuvalehti 49/1992, 47–49, 51–52.

Jyränki, Antero 1962. Yhdysvaltain ja Suomen presidentin aseman vertailua. Poliitikka 4/1962, 208–244.

Jyränki, Antero 1967a. Monarkkinen aines Ranskan ja Suomen valtiosäännössä. Lakimies, 832–838.

Jyränki, Antero 1967b. Sotavoiman ylin päällikkyys. Tutkimus tasavallan presidentille HM 30 §:n nojalla kuuluvasta toimivallasta ja sen käyttämisestä. Suomalainen Lakimiesyhdistys.

Jyränki, Antero 1981. Presidentti. Tutkimus valtionpäämiehen asemasta Suomesta v. 1919–1976. Werner Söderström Osakeyhtiö, Helsinki.

- Jyränki, Antero 1986. Suomalaisen valtiokäsityksen historiallisia päälinjoja. Teoksessa *Valtio: eilen – tänään – huomenna*, toim. Antero Jyränki & Veli-Pekka Viljanen. Turun yliopisto, Turku, 3-32.
- Jyränki, Antero 1990. Kolme vuotta linnassa: muistiinpanoja ja jälkiviisautta. WSOY, Porvoo.
- Jyränki, Antero 2000. Perustuslakiuudistus ja ulkopoliitiikan johtaminen. *Ulkopolitiikka* 1/2000, 32–39.
- Kalela, Jaakko 1993. Mauno Koivisto ja 90-luvun ulkopoliitiikan puitteet. Teoksessa *Pitkä linja. Mauno Koivisto. Valtiomies ja vaikuttaja*, toim. Keijo Immonen. Kirjayhtymä, Helsinki, 219–289.
- Kalela, Jorma 1987. Historiallisen prosessin käsitteellistäminen ja historiallinen aika. *Historiallinen Aikakauskirja* 2/1987, 119–127.
- Kalela, Jorma 2000. *Historiantutkimus ja historia*. Gaudeamus, Helsinki.
- Kallenautio, Jorma 2005. Suomi kylmän rauhan maailmassa. Suomen ulkopoliittika Porkkalan palautuksesta 1955 Euroopan unionin jäsenyyteen 1995. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura*, Helsinki.
- Kallinen, Timo 2010. Truth commission and the end of history. *Suomen antropologi* 2/2010, 93–96.
- Karjalainen, Ahti & Tarkka, Jukka 1989. *Presidentin ministeri: Ahti Karjalaisen ura Urho Kekkosen Suomessa*. Otava, Helsinki.
- Kastari, Paavo 1961. *Tasavallan presidentin asema*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo-Helsinki.
- Kastari, Paavo 1969. Tasavallan presidentti Suomen poliittisessa järjestelmässä: uusia näköaloja ja kehityssuuntia. *Politiikka* 1969, 157–168, 171.
- Kekäle, Petri 1998. *MTS-tutkimukset 1990–1997. Maanpuolustustiedotuksen suunnittelukunta*, Helsinki.
- Kerkkonen, Martti 1968. Arkistojen julkisuus meillä ja muualla. *Uusi Suomi* 4.8.1968, 4.
- Ketelaar, Eric 2002. Archival Temples, Archival Prisons: Modes of Power and Protection. *Archival Science* 3-4/2002, 221–238.

Kiistala, Minna 2013. Kirje tulee takaisin. Julkaistu, heinäkuun Gloria, 2005. <http://www.gloria.fi/artikkeli/kulttuuri/kirje_tulee_takaisin>. 3.11.2014.

Kilkki, Jaana 2006. Arkistot: muistamisen ja unohtamisen portinvartija. Teoksessa Maanpuolustuskorkeakoulu – kehittyvä sotatieteellinen yliopisto. Professori Mikko Viitasalon juhla- ja, toim. Aki-Mauri Huhtinen ja Jarmo Toiskallio. Maanpuolustuskorkeakoulu, Helsinki, 213–225.

Kiviniemi, Kari 2010. Laadullinen tutkimus prosessina. Teoksessa Ikkunoita tutkimusmetodeihin. II, Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin, toim. Juhani Aaltola & Raine Valli. PS-kustannus, Jyväskylä, 70–85.

Koerwer, Scott 2007. Spotlight on Presidential Libraries. Information Today, June 2007, 49.

Koivisto, Mauno 1988. Poliittikka & politikointia 1979–1981. Kirjayhtymä, Helsinki.

Koivisto, Mauno 1997. Liikkeen suunta. Kirjayhtymä Oy, Helsinki.

Kuka kukin on 2008. Kuka kukin on = Who's who in Finland: henkilötietoja nykypolven suomalaisista 2009. Otava, Helsinki.

Kulha, Keijo K. 2000. Mauno Koivisto. Filosofoiva presidentti. Teoksessa Suomen hallitsijat. Kuninkaat, keisarit ja presidentit, toim. Päiviö Tommila, Seppo Aalto, Pertti Luntinen, Jaakko Nousiainen, Kari Tarkiainen, Allan Tiitta & Riitta-Liisa Kuosmanen. Weilin+Göös Oy, 328–335.

Körmendy, Lajos 2007. Changes in archives' philosophy and functions at the turn of the 20th/21st centuries. Archival Science 2/2007, 167–177.

Laavola, Heikki 1993. Kolumnisti kekkosjahdissa. Työväentutkimus 1/1993, 47–48.

Laitinen, Aarno 1989. Presidentin arkistot katosivat. Tekniikka & talous 96/1989, 30.

Laqueur, Walter 1992. Europe in Our Time. A History 1945–1992. Viking Penguin, New York.

Laukkanen, Markku 1982. Kekkospuolueen kujanjuoksu: sisäkuva vallasta ja väyrystä. WSOY, Porvoo – Helsinki – Juva.

Lehtinen, Lasse 2002. Aatosta jaloa ja alhaista mieltä: Urho Kekkosen ja SDP:n suhteet 1944–1981. WSOY, Helsinki.

Lehtinen, Lasse & Ukkola, Sanna 2013. Vastarannan kiiski. Paavo Väyrysen ihmeellinen elämä. Werner Söderström Osakeyhtiö, Helsinki.

Leppänen, Veli-Pekka 1999. Kivääri vai äänestyslippu? Suomen kommunistisen puolueen hajaannus 1964–1970. Edita, Helsinki.

Liikanen, Ilkka 2003. Kansa. Teoksessa Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria, toim. Matti Hyvärinen, Jussi Kurunmäki, Kari Palonen, Tuija Pulkkinen & Henrik Stenius. Vastapaino, Tampere, 257–307.

Lindman, Sven 1979. Presidentens ställning: fyra uppsatser och en efterskrift. Åbo akademi, Åbo.

Litzen, Veikko 1976. ”Asiakirjaanko se perustuu?” Historiallinen Aikakauskirja 1/1976, 40–47.

Litzen, Veikko 1993. Itsenäisyyden juhluvuosi ja arkistot. Teoksessa Keskusteluja professorin kanssa: Veikko Litzen 60 vuotta 1.12.1993, toim. Totti Tuhkanen, Elisa Pispala & Keijo Virtanen. Turun yliopisto, Turku, 408–412.

Loikkanen, Jouko 1967. K-linja. Akateeminen kustannusliike, Helsinki.

Lybeck, Jari et al. 2006. Arkistot. Yhteiskunnan toimiva muisti. Arkistolaitos, Helsinki. <http://www.arkisto.fi/uploads/Palvelut/Julkaisut/asiakirjahallinnon_oppikirja.pdf>. 29.10.2014.

Lähteenkorva, Pekka & Pekkarinen, Jussi 1995. Suomen lähihistorian tärkeimmät ulkopoliittiset arkistolähteet. Teoksessa Lähihistoria. Teoriaan, metodologiaan ja lähteisiin liittyviä ongelmia, toim. Timo Soikkanen. Turun yliopiston Poliittisen historian tutkimuksia 1, Turku, 195–202.

Majander, Mikko 1992. Mentaliteetin käsite poliittisen historian tutkimuksessa. Teoksessa Ajankohta. Poliittisen historian vuosikirja 1992, toim. Mikko Majander. Helsingin yliopiston poliittisen historian laitoksen julkaisuja, Tutkijaliitto, Helsinki, 26–43.

Majander, Mikko 2001. Jälkiviisautta, traumaa ja karnevaalia. Teoksessa Entäs kun tulee se yhdestoista? Suomettumisen uusi historia, toim. Johan Bäckman. Werner Söderström Osakeyhtiö, Helsinki, 90–102.

Majander, Mikko 2013. Mauno Koivisto – yksinäinen sheriff, filosofikuningas. Teoksessa *Presidentti johtaa: suomalaisen valtiojohtamisen pitkä linja*, toim. Seppo Tiihonen, Maritta Pohls & Juha Korppi-Tommola. Siltala, Helsinki, 213–235.

Moilanen, Pentti & Rähä, Pekka 2010. Merkitysrakenteiden tulkinta. Teoksessa *Ikkunoita tutkimusmetodeihin. II, Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin*, toim. Juhani Aaltola & Raine Valli. PS-kustannus, Jyväskylä, 46–69.

Montgomery, Bruce P. 1993. Nixon's Legal Legacy: White House Papers and the Constitution. *American Archivist* Fall 1993, 586–613.

Mylly, Juhani 1983. Maalaisliitto ja turvallisuuspolitiikka II. Pikkuvaltio kansainvälisen jännityksen kiristymisen ja suurvaltanaapurin varjossa 1934–1939. Turun yliopisto, Turku.

Mylly, Juhani 1984a. Ideologiat vai reaalipolitiikka. Turvallisuuspoliittisen ajattelun perusteista. Turun yliopisto, Poliittisen historian julkaisuja E:1/1984.

Mylly, Juhani 1984b. Presidentinvalta ja ulkopolitiikka itsenäisessä Suomessa: teoriasta, metodista ja käytännöstä. Teoksessa *Valtiosääntökysymykset eri tieteiden tutkimuskohteena ja valtiosääntöbibliografia*, toim. Timo Soikkanen. Turun yliopisto, Turku, 88–96.

Mylly, Juhani 1986. Puoluetutkimuksen kehityksestä ja ongelmista. Teoksessa *Poliittisen historian tutkimusopas*, toim. Timo Soikkanen. Turun yliopisto, Turku, 43–55.

Mylly, Juhani 1995. Narratiivista ja uushistoristista (lähi)historiaa? Teoksessa *Lähihistoria: teoriaan, metodologiaan ja lähteisiin liittyviä ongelmia*, toim. Timo Soikkanen. Turun yliopiston Poliittisen historian tutkimuksia 1, Turku, 35–59.

Mylly, Juhani 2000a. Kyösti Kallio. Parlamentaarinen presidentti. Teoksessa *Suomen hallitsijat. Kuninkaat, keisarit ja presidentit*, toim. Päiviö Tommila, Seppo Aalto, Pertti Luntinen, Jaakko Nousiainen, Kari Tarkiainen, Allan Tiitta & Riitta-Liisa Kuosmanen. Weilin+Göös Oy, 284–289.

Mylly, Juhani 2000b. Pehr Evind Svinhufvud. Itsenäisyysmies. Teoksessa *Suomen hallitsijat. Kuninkaat, keisarit ja presidentit*, toim. Päiviö Tommila, Seppo Aalto, Pertti Luntinen, Jaakko Nousiainen, Kari Tarkiainen, Allan Tiitta & Riitta-Liisa Kuosmanen. Weilin+Göös Oy, 278–283.

Männikkö, Matti 1985. Ulkopoliitiikan ja sisäpolitiikan suhde historian tutkimuksen tulkinta-ongelmana. Käsittelevä. Teoksessa Turun Historiallinen Arkisto 39, toim. Eero Kuparinen. Turun Historiallinen Yhdistys, Turku, 96–111.

Nevakivi, Jukka 1983. Ulkopoliittinen päätöksenteko: historioitsijan näkökulma. Ulkopoliittikka, 104–110.

Nevakivi, Jukka 1996. Miten Kekkonen pääsi valtaan ja Suomi suomettui. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.

Nevakivi, Jukka 2004. Jatkosodasta nykypäivään 1944–2003. Teoksessa Suomen poliittinen historia 1809–2003 (4. uud. p.), Osmo Jussila, Seppo Hentilä & Jukka Nevakivi. WSOY, Helsinki, 207–355.

Nevakivi, Jukka & Hentilä, Seppo & Haataja, Lauri 1983. Johdatus poliittiseen historiaan. Weilin+Göös.

Niemivuo, Matti 2002. Kansallinen lainvalmistelu (Toinen, uudistettu painos). Kauppakaari, Lakimiesliiton kustannus, Helsinki.

Nikula, Paavo 1998. Arkistot ja lainsäädäntö. Teoksessa Musarum minister: studia in honorem Kari Tarkiainen. Kari Tarkiainen 60 vuotta 14.6.1998, toim. Raimo Pohjola. Arkistolaitos, Arkistoyhdistys, Helsinki, 299–309.

Niskanen, Maarit 2009. Tasavallan presidentin ulko- ja turvallisuuspoliittinen päätösvalta Suomen valtiosäännössä. Lapin yliopistokustannus, Rovaniemi.

Noponen, Martti 1992. Poliittikka tutkimuksen kohteena (6. uudistettu laitos). Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo-Helsinki-Juva.

Nousiainen, Jaakko 1985. Suomen presidentit valtiollisina johtajina. K. J. Ståhlbergistä Mauno Koivistoon. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo-Helsinki-Juva.

Ollila, Anne 2010. Yksilö ja yhteisö: kiista kontekstualisoimisesta. Teoksessa Kulttuurihistoriallinen katse, toim. Heli Rantala & Sakari Ollitervo. Turun yliopisto, Turku, 63–79.

Olson, Keith W. 2003. Watergate: The Presidential Scandal that Shook America. University Press of Kansas, Lawrence.

Orrman, Eljas 2007. Arkistoaineistot ja asiakirjajulkisuus erityisesti yksityisarkistojen näkökulmasta. Kansalliskirjasto 4/2007, 28–33.

Osborne, Thomas 1999. The ordinariness of the archive. *History of the Human Sciences* 2/1999, 51-64.

Paasikivi, Juhani 1999. *Monumentin sukua*. Otava, Helsinki.

Paasio, Pertti 1996. *Minä ja Mr Murphy*. Gummerus, Jyväskylä, Helsinki.

Paasivirta, Juhani 1968. Suomen diplomaattiedustus ja ulkopolitiikan hoito itsenäistymisestä talvisotaan. Werner Söderström Osakeyhtiö, Helsinki.

Paavo Lipponen. Henkilokuva. Paavo Lipponen - biografia. <<http://www.paavolipponen.fi/fi/henkilokuva.html>>. 18.12.2014.

Paavolainen, Jaakko 1986. Poliittisen elämäkertatutkimuksen ongelmia. *Historiallinen Aikakauskirja* 3/1986, 203–207.

Paavonsalo, Matti 1991. Arkistoistako apu noottitraumaan? *Suomen Kuvalehti* 45/1991, 26.

Pajunen, Aimo 1970. Paasikiven linjan viitoittaminen 1944–48. Teoksessa J.K. Paasikivi *Suomen politiikassa*, toim. Ilkka Hakalehto. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.

Paloheimo, Eero 2011. *Sanoin*. Kootut kirjoitukset 1963–2010. Amanita, Somero.

Paloheimo, Heikki 1994. *Tasavallan presidentit. Kohti yhdentyvää maailmaa 1982–1994*. Weilin+Göös.

Palonen, Kari 1993. Introduction: From Policy and Polity to Politicking and Politization. Teoksessa *Reading the Political: Exploring the Margins of Politics*, toim. Kari Palonen ja Tuija Parvikko. The Finnish Political Science Association, Helsinki, 6-16.

Paloposki, Toivo 1987. Nykyhistorian lähteet ja arkistojen monopolisointi. *Historiallinen Aikakauskirja* 3/1987, 248–250.

Pearce-Moses, Richard 2005. *A Glossary of Archival and Records Terminology*. The Society of American Archivists, Chicago. <<http://files.archivists.org/pubs/free/SAA-Glossary-2005.pdf>>. 3.11.2014.

Penttilä, Risto E. J. 1993. YYA-sopimus solmimisesta raukeamiseen. Teoksessa *YYA-Suomi*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo – Helsinki – Juva, 47–57.

Pernaa, Ville 2009. Ystävyyspolitiikan kukintoja. *Suomalais-neuvostoliittolaisen yhteistöiminnan laaja kirja YYA-Suomessa*. Teoksessa *Poliittista ystävyyttä. YYA-sopimus 60 vuotta*.

Henkivakuutusta, reaalipoliitikkaa, ystävyyttä?, toim. Vesa Vares. Turun yliopiston Poliittisen historian laitoksen julkaisuja, Turku, 105–124.

Pfeiffer, Gerhard 1967. Das Berufsbild des wissenschaftlichen Archivars. Der Archivar 1967.

Pietiäinen, Jukka-Pekka 1987. Arkistojen monopolisointi. Historiallinen Aikakauskirja 1/1987, 1-2.

Pietiäinen, Jukka-Pekka 1993. Tasavallan presidentit. Tasavalta perustetaan 1919–1931 (3. painos). Weilin+Göös.

Pulkkinen, Tuija 2003. Valtio. Teoksessa Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria, toim. Matti Hyvärinen, Jussi Kurunmäki, Kari Palonen, Tuija Pulkkinen & Henrik Stenius. Vastapaino, Tampere, 213–255.

Puntila, L.A. 1982. Suomen poliittinen historia 1809–1966 (Seitsemäs painos). Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.

Rantala, Onni 1982. Suomen puolueiden muuttuminen 1945–1980 (Toinen, tarkistettu ja täydennetty painos). Gaudeamus, Helsinki.

Rantanen, Miska 2004. Taistolaisuuden lyhyt kronikka. Teoksessa Taistolaisuuden musta kirja. Muistoja, toim. Ilkka Kylävaara. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki, 34–36.

Rasilainen, Aki 2004. Oikeudellinen argumentointi politiikassa: suomalaisen legalismin poliittinen historia. Suomalainen lakimiesyhdistys, Helsinki.

Rastas, Pirkko 1993. Dokumenteista dataan, informaatioyhteiskunnan arkistolähteet. Teoksessa Keskusteluja professorin kanssa: Veikko Litzen 60 vuotta 1.12.1993, toim. Totti Tuhkanen, Elisa Pispala & Keijo Virtanen. Turun yliopisto, Turku, 429–448.

Raunio, Tapio 2008. Parlamentaarinen vastuu ulkopoliikkaan: Suomen ulkopoliittinen johtajuus uuden perustuslain aikana. Poliitikka 4/2008, 250–265.

Rautkallio, Hannu 1992. Novosibirskin lavastus: noottikriisi 1961 (2. p.). Tammi, Helsinki.

Rautkallio, Hannu 2001. Olisiko Kekkonen pitänyt säilöä kuitinkin? Teoksessa Entäs kun tulee se yhdestoista? Suomettumisen uusi historia, toim. Johan Bäckman. Werner Söderström Osakeyhtiö, Helsinki, 71–89.

Reime, Hannu 2008. Kun Suomi ”meni” Eurooppaan. YLEn ykkönen: Kultakuumeen kolumni 9.7.2008. <<http://www.lausti.com/articles/kolumnit/eurooppa.html>>. 21.11.2014.

Reime, Hannu 2010. Terrorismi ja julkinen keskustelu. Yle Radio 1. Ykkösaamun kolumni 16.11.2010. <http://yle.fi/uutiset/terrorismi_ja_julkinen_keskustelu/5670319>. 3.11.2014.

Remes, Tanja 2007. Kohti ”tavallista puoluetta”? Teoksessa Edellä! Vihreä liitto 20 vuotta, toim. Tanja Remes & Jemina Sohlstén. ViSiLi Vihreä sivistysliitto, Helsinki, 91–130.

Rumpunen, Kauko I. 1986. J.K. Paasikivi – hans arkiv och dagböcker. Historisk tidskrift för Finland 3/1986, 373–384.

Rusi, Alpo 2000. Mariankadun puolelta. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.

Rusi, Alpo 2007. Vasemmalta ohi. Kamppailu Suomen ulkopoliittisesta johtajuudesta rauta-esiripun varjossa 1945–1990. Gummerus Kustannus Oy.

Saarenheimo, Juhani 1993. Kleion vai Mnemosynen palvelija? Länsimaisten arkistojen käsitys tehtävästään ja roolistaan eri aikoina. Teoksessa Keskusteluja professorin kanssa: Veikko Litzen 60 vuotta 1.12.1993, toim. Totti Tuhkanen, Elisa Pispala & Keijo Virtanen. Turun yliopisto, Turku, 413–428.

Salminen, Esko 1996. Vaikeneva valtiomahti? Neuvostoliitto/Venäjä Suomen lehdistössä 1968–1991. Edita, Helsinki.

Salminen, Juhani 1999. Eripurasta yksituumaisuuteen. Tie konsensusyhteiskuntaan 1960–1975. Gummerus, Helsinki.

Saukkonen, Pasi 2012. Suomalaisen yhteiskunnan poliittinen kulttuuri. Teoksessa Suomalaisen politiikan murroksia ja muutoksia, toim. Kari Paakkunainen. Helsingin yliopisto, Poliittikan ja talouden tutkimuksen laitos, Helsinki, 27–51.

Selén, Kari 1979. Komiteanmietinnöllinen arkistoasiaa. Historiallinen Aikakauskirja 4/1979, 287–290.

Seppänen, Esa 2009. UKK:n syvä jälki – perintö vai painolasti? Ajatus kirjat, Jyväskylä.

Siltala, Juha 1985. Lapuan liike ja kyyditykset 1930. Otava, Helsinki.

Sinkari, Jari 1992. Poliittikkaa arkistoilla. Yliopisto 27/1992, 12–15.

Sipponen, Kauko 1978. Tasavallan presidentin kanslia. Teoksessa Juhlajulkaisu Paavo Kastari 1907 – 13/11 – 1977, toim. Mikael Hidén, Toivo Holopainen, Antero Jyränki, Juhani Perttunen, Ilkka Saraviita & Kauko Sipponen. Suomalainen Lakimiesyhdistys, Helsinki, 237–245.

- Skinner, Quentin 1987. Modernin valtiokäsitteen synty. *Politiikka* 2/1987, 83–106.
- Sohlstén, Jemina 2007. Vihreää valoa puolueelle. Teoksessa *Edellä! Vihreä liitto 20 vuotta*, toim. Tanja Remes & Jemina Sohlstén. ViSiLi Vihreä sivistysliitto, Helsinki, 59–90.
- Soikkanen, Timo 1986. Ulko- ja sisäpolitiikan vuorovaikutus historiantutkimuksen ongelmana. Teoksessa *Poliittisen historian tutkimusopas*, toim. Timo Soikkanen. Turun yliopisto, Turku, 72–78.
- Soikkanen, Timo 1998. Historiankirjoituksen ”etulinja” reaaliaikaan! Teoksessa *Poliittisen historian itsereflektio. Poliittinen historian poliittisen historian tutkijoiden silmin*, toim. Ilari Lindroos, Jouni Kuukkanen & Heidi Piekkari. Turun yliopisto, Turku, 142–170.
- Soikkanen, Timo 2008. Presidentin ministeriö. Ulkoasiainhallinto ja ulkopoliitiikan hoito Kekkonen kaudella. II. Uudistumisen, ristiriitojen ja menestyksen vuodet 1970–1981. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.
- Stuckey, Mary E. 2006. *Presidential Secrecy: Keeping Archives Open*. *Rhetoric and Public Affairs* Spring 2006, 138–144.
- Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Biografiakeskus. Ahtisaari, Martti (1937-). <<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/634/>>. 24.11.2014.
- Suomi, Juhani 1987. Lähteistä ja ”monopolitutkijoista”. *Historiallinen Aikakauskirja* 2/1987, 149–150.
- Suomi, Juhani 1996. *Urho Kekkonen. 1968–1972, Taistelu puolueettomuudesta*. Otava, Helsinki.
- Suomi, Juhani 1998. *Urho Kekkonen. 1972–1976, Liennytyksen akanvirrassa*. Otava, Helsinki.
- Susi, Erkki 2004. ”Taistolaisuuden mustaa kirjaa” puuhataan. Hankkeen takapiruna muun muassa Ben Zyskowitz. Teoksessa *Taistolaisuuden musta kirja. Muistoja*, toim. Ilkka Kylävaara. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki, 14–15.
- Syrjö, Veli-Matti 1999. Arkistotoimikunta uuden arkistojattelun airuena. Teoksessa *Arkisto. Arkistoyhdistyksen julkaisuja* 6, toim. Markku Mäenpää. Arkistoyhdistys ry, Arkistolaitos, Helsinki, 125–134.
- Tarkka, Jukka 1991a. Ministeri. *Suomen Kuvalehti* 18/1991, 71.

Tarkka, Jukka 1991b. Presidentti. Suomen Kuvalehti 38/1991, 83.

Tarkka, Jukka 1991c. Salattu tieto. Suomen Kuvalehti 45/1991, 83.

Tarkka, Jukka 1992. Suomen kylmä sota: miten viattomuudesta tuli voima. Otava, Helsinki.

Tarkka, Jukka 2002. Uhan alta unioniin. Asennemurros ja sen unilukkari EVA. Otava, Helsinki.

Tarkka, Jukka 2012. Karhun kainalossa. Suomen kylmä sota 1947–1990 (kolmas painos). Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.

Tiihonen, Seppo 1986. Michael Foucault, historia ja hallinnon historia. Hallinnon tutkimus 1/1986, 157–167.

Tiihonen, Seppo 1995. Kohti uudenlaista presidenttiyttä. Teoksessa Sääty-yhteiskunnasta Ahtisaareen. Artikkeleita hallinnosta ja sen historiasta. Hallintohistoriakomitea, Helsinki, 5–34.

Tiihonen, Seppo 2013. Presidentti johtaa – suomalaisen valtiojohtamisen pitkä linja. Teoksessa Presidentti johtaa: suomalaisen valtiojohtamisen pitkä linja, toim. Seppo Tiihonen, Maritta Pohls & Juha Korppi-Tommola. Siltala, Helsinki, 13–34.

Tiihonen, Seppo & Ylikangas, Heikki 1992. Virka, valta, kulttuuri. Suomalaisen hallintokulttuurin kehitys. VAPK-kustannus, Helsinki.

Tolonen, Paavo 1978. Yleisten asiakirjain julkisuus. Teoksessa Arkistohoidon opas. Valtionarkiston julkaisuja 10, Helsinki, 163–181.

Torsti, Pilvi 2003. Divergent Stories, Convergent Attitudes. A Study on the Presence of History, History Textbooks and the Thinking of Youth in post-War Bosnia and Herzegovina. Taifuuni, Helsinki.

Torsti, Pilvi 2008. Historiapoliitikkaa tutkimaan. Historian poliittisen käytön typologian kehittäjä. Kasvatus & Aika 2/2008, 61–71.

Tuikka, Timo J. 2007. ”Kekkosen konstit”. Urho Kekkosen historia- ja politiikkakäsitykset teoriasta käytäntöön 1933–1981. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.

Tuikka, Timo J. 2013. Urho Kaleva Kekkonen – Kainuusta Kekkoslovakiaan. Teoksessa Presidentti johtaa: suomalaisen valtiojohtamisen pitkä linja, toim. Seppo Tiihonen, Maritta Pohls & Juha Korppi-Tommola. Siltala, Helsinki, 190–212.

Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli 2009. Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi (6. uud. laitos). Tammi, Helsinki.

Tuomioja.org. Henkilötiedot. Kuka E.T.? <<http://tuomioja.org/henkilotiedot/>>. 18.12.2014.

Uimonen, Risto 2001. Riisuttu presidentti: kuinka valtionpäältä vietiin valta ja hänestä tehtiin tavallinen kuolevainen. WSOY, Helsinki.

Ulkoasiainministeriö. Lehdistötiedotteet, 8.2.2001. Ulkopoliittisten asiakirjojen salassapitoaika lyheni 25 vuoteen. <<http://213.214.149.108/public/default.aspx?contentid=53814&nodeid=15154&contentlan=1&culture=fi-FI>>. 17.11.2014.

Uola, Mikko 2006. Itsesensuurin kritiikkiä. Tekstejä suomettumisen vuosista Neuvostoliiton hajoamiseen. Turun yliopiston digipaino.

Urho Kekkosen arkisto. Arkiston historia. <<http://www.ukk-arkisto.fi/hist.htm>>. 3.11.2014.

Uusitupa, Timo 1991. Huomioita ideologiakäsitteen varhaishistoriasta. Teoksessa Otteita ideologiasta, toim. Juha Koivisto & Lauri Mehtonen. Tampereen yliopisto, Tampere, 7-51.

Vares, Vesa 1999. Kaksi askelta edellä: Kokoomuksen nuorten liiton historia 1928–96. Kokoomuksen nuorten liitto, Helsinki.

Vares, Vesa 2009. Vastustuksesta sietoon ja lopulta kannatukseen. Kokoomus ja YYA-sopimus sopimuksen solmimisvaiheessa ja Kekkosen Suomeen sopeutuneena. Teoksessa Poliittista ystävyyttä. YYA-sopimus 60 vuotta. Henkivakuutusta, reaalipoliitikkaa, ystävyyttä?, toim. Vesa Vares. Turun yliopiston Poliittisen historian laitoksen julkaisuja, Turku, 61–80.

Vesa, Unto 1998. Suomalaisten suhtautuminen yya:han. Teoksessa YYA: Aika ja sopimus, toim. Unto Vesa. Rauhan- ja konfliktitutkimuskeskus, Tutkimuksia No. 81, 107–127.

Vesikansa, Jyrki 2005. Nuoren kansanedustajan aatteita ja elämänmuotoa. Teoksessa Eduskunnasta menin Baakariin. Nuoren kansanedustajan päiväkirja 1981–1982, Ben Zyskowitz. Edita, Helsinki, 11–36.

Vihavainen, Timo 1991. Kansakunta rähmällään. Suomettumisen lyhyt historia. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.

Vihreän Liiton puolueohjelma 27.5.1990. <<http://www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelma?tunniste=vihryleis1990>>. 21.11.2014.

Vihreän liiton yleisohjelma 7.2.1988.
<<http://www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelma?tunniste=vihryleis1988>>. 21.11.2014.

Vihreät – De Gröna. Vihreiden menestys vaaleissa vuodesta 1983 alkaen.
<<http://www.vihreat.fi/tietoa/vaalitulokset>>. 3.11.2014.

Viikki, Raimo 1978. Suomen arkistolaitos ja arkistolainsäädäntö. Teoksessa Arkistohoidon opas. Valtionarkiston julkaisuja 10, Helsinki, 10–35.

Vogt, Henri 2012. Suomen ulkopoliittika: monensuuntaista eurooppalaistumista? Teoksessa Suomalaisen politiikan murroksia ja muutoksia, toim. Kari Paakkunainen. Helsingin yliopisto, Poliittikan ja talouden tutkimuksen laitos, Helsinki, 295–310.

Väyrynen, Paavo 1993a. On muutoksen aika 2. Tosiasioita ja haavekuvia tulevaisuuden Suomesta. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo-Helsinki-Juva.

Väyrynen, Paavo 1993b. On totuuden aika 1. Tosiasioita ja muistikuvia Urho Kekkosen Suomesta (Toinen painos). Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo-Helsinki-Juva.

Wahlbäck, Krister 1993. Mauno Koivisto presidenttinä – ulkomainen näkemys. Teoksessa Pitkä linja. Mauno Koivisto. Valtiomies ja vaikuttaja, toim. Keijo Immonen. Kirjayhtymä, Helsinki, 301–343.

Weber, Max 2009. Tiede ja politiikka – kutsumus ja ammatti. Vastapaino, Tampere.

Wiberg, Matti & Koura, Antti 1996. Kansanedustajat ovat kysyvinään ja ministerit ovat vastaavinaan. Teoksessa Pelkkää retoriikkaa. Tutkimuksen ja politiikan retoriikat, toim. Kari Palonen & Hilikka Summa. Vastapaino, Tampere, 197–219.

Yakel, Elizabeth 2007. Presidential libraries: merging public records and private lives. OCLC Systems & Services: International digital library perspectives 3/2007, 238-241.

Ylikahri, Ville 2007. Kioto, Natura ja uusi radikalismi. Teoksessa Edellä! Vihreä liitto 20 vuotta, toim. Tanja Remes & Jemina Sohlstén. ViSiLi Vihreä sivistysliitto, Helsinki, 183–214.

Ylikangas, Heikki 1988. Selittäminen henkítieteissä. Parnasso 3/1988, 177–180.

Ylikangas, Heikki 1999. Menneisyydenhallinta suomalaisessa historiankirjoituksessa. Ulkopoliittika 4/1999, 6-10.

Yuhan, Stephen H. 2004. The Imperial Presidency Strikes Back: Executive Order 13,233, the National Archives, and the Capture of Presidential History. *New York University Law Review* October 2004, 1570-1604.

Zilliacus, Kim. O. K. 2001. 'New politics' in Finland: the greens and the left-wing in the 1990s. *West European Politics* 1/2001, 27–54.

Žižek, Slavoj 2005. *Ideologian ylevä objekti*. Apeiron Kirjat, Vantaa.

Virallislähteet (kun ovat verrattavissa tutkimuskirjallisuuteen)

Antero Jyrängin lausunto TPK-toimikunnalle 20.4.1987, 43. TPK-toimikunnan arkisto, Kansallisarkisto.

Komiteanmietintö 1935:4, 15.12.1934. Helsinki.

Lainvalmistelukunnan julkaisuja 1937:11, 17.6.1937. Helsinki.

Suomen asetuskokoelma (94/1919), 17.7.1919.

Suomen asetuskokoelma (174/1927), 3.6.1927.

Suomen asetuskokoelma (83/1951), 9.2.1951.

Suomen asetuskokoelma (404/1961), 8.7.1961.

Suomen säädöskokoelma (731/1999), 11.6.1999.

Valtiopäivät 1989. Asiakirjat. Raha-asia-aloite 1895/1989, 19.9.1989.

Valtiopäivät 1989. Asiakirjat. Perustuslakivaliokunnan mietintö 8/1989, 17.11.1989.

Valtiopäivät 1994. Asiakirjat. Hallituksen esitys 285/1994, 4.11.1994.

Valtiopäivät 1998. Asiakirjat. Hallituksen esitys 1/1998, 6.2.1998.

Valtiopäivät 1998. Asiakirjat. Hallituksen esitys 30/1998, 9.4.1998.

Valtiopäivät 2010. Asiakirjat. Hallituksen esitys 60/2010, 14.5.2010.

Valtiopäivät 1993. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 113/1993, 14.10.1993.

Valtiopäivät 1994. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 62/1994, 14.6.1994.

Valtiopäivät 1994. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 109/1994, 2.11.1994.

Valtiopäivät 1994. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 118/1994, 15.11.1994.

Valtiopäivät 1994. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 132/1994, 29.11.1994.

Valtiopäivät 1994. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 155/1994, 16.12.1994.

Valtiopäivät 1994. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 192/1994, 3.2.1995.

Valtiopäivät 1995. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 31/1995, 6.6.1995.

Valtiopäivät 1995. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 89/1995, 1.11.1995.

Valtiopäivät 1996. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 90/1996, 17.6.1996.

Valtiopäivät 1998. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 186/1998, 20.1.1999.

Valtiopäivät 1998. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 200/1998, 10.2.1999.

Valtiopäivät 2009. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 69/2009, 16.6.2009.

Valtiopäivät 2010. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 152/2010, 9.2.2011.

Valtiopäivät 2010. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 153/2010, 10.2.2011.

Valtiopäivät 2011. Pöytäkirjat. Pöytäkirja 57/2011, 21.10.2011.